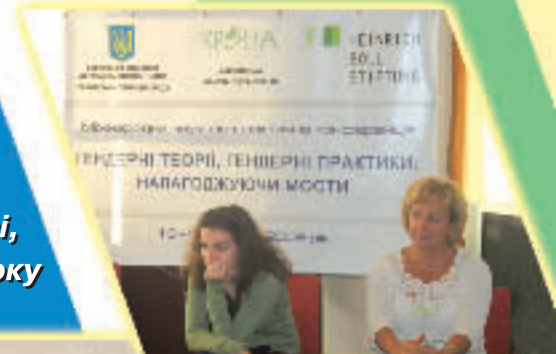

Харківська жіноча
організація «КРОНА»
вул. Артема, 4
м. Харків, Україна, 61002
тел./факс + 38 (057) 714-35-94
www.krona.org.ua
gender-krona@ukr.net

Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости

***Збірник
доповідей
Міжнародної
науково-практичної
конференції у Харкові,
13-14 жовтня 2008 року***

Харків – 2008

Харківська обласна державна адміністрація
управління у справах сім'ї та молоді
Харківська жіноча організація «Крона»

Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости

Збірник доповідей
Міжнародної науково-практичної конференції

Харків, 13-14 жовтня 2008 року

Харків
2008

Зміст

Збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости» / Упорядн. О. Плахотнік, Л. Гусякова, Т. Ісаєва. — Х. : Райдер, 2008. — 100 с.

Упорядники видання: Ольга Плахотнік,
кандидат філософських наук, ХЖО «Крона»
Людмила Гусякова,
директор освітніх проєктів ХЖО «Крона»
Тетяна Ісаєва,
«Харківський обласний центр молоді»,
гендерний ресурсний центр

Видано в рамках реалізації обласної Програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на 2008-2010 роки, затвердженої рішенням XXXI сесії Харківської обласної ради V скликання від 7 серпня 2008 р. № 869-V.

© Харківська жіноча організація «Крона»
e-mail: krona@rider.com.ua
www.krona.org.ua

Вступне слово.....	4
Марценюк Т. Гендерні відносини в українському суспільстві: брак зв'язку між дослідженнями і політикою	5
Плахотнік О. Про деякі контрверсії гендерної теорії та їх практичні наслідки.....	10
Бурейчак Т. Криза маскуліності в теоретичній та емпіричній перспективі.....	20
Шарьгіна А. Лесбийское движение в Украине в контексте гендерной культуры.....	27
Олійник Н. Громадсько-політична активність жінок в радянській Україні (1922-1991 рр.).....	31
Дубчак Н. Жінка і армія.....	40
Луценко Є. Впровадження гендерного компонента на практиці Канадсько-українського зернового проєкту «Якість зерна та система кредитування сільського господарства України — фаза II».....	44
Рибка Н. Наслідки гендерної асиметрії в технічних ВУЗах: Болонський вимір.....	47
Земба А. Психологічний профіль особистості державного службовця: гендерний вимір.....	55
Злобіна Т. Образ Юлії Тимошенко в сучасному мистецтві та гендерні моделі українського жіноцтва.....	59
Солонець В. Гендерний аспект проблеми ефективності журналістського тексту.....	65
Остапчук О. Технологія волонтерської діяльності з реалізації ідеї гендерної рівності	69
Петина Л. Состояние и проблемы реализации гендерной политики в Беларуси.....	73
Кузнецова М. Гендерная парадигма в белорусской образовательной системе	78
Александрова Е. Гендерное воспитание детей и молодежи в Беларуси.....	85
Плахотнік О., Гапєєва В. Books for Children Through «Gender Lenses»	90

Вступне слово

Жіноча організація «Крона» майже протягом 10 років проводить багато практичних інформаційно-просвітницьких заходів в Україні з метою посилення соціально-політичної позиції української жінки та впровадження гендерної демократії в Україні. Це всеукраїнські та міжнародні круглі столи, дискусії, семінари, тренінги, літні школи, видання інформаційно-просвітницького журналу «Я» та науково-практичних посібників.

Міжнародна науково-практична конференція «Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости» — це наша перша конференція, ідея проведення якої виникла ще роки 2 тому. На обговорення ми винесли одне з основних питань, яке хвилює нас відтоді, як ми взагалі взялися за справу гендерного просвітництва та поінформованості. Це питання — зв'язок між теоретиками і практиками в гендерній царині (вірніше, брак такого зв'язку). Готуючись до конференції, ми зрозуміли, що саме це питання хвилює і багатьох наших партнерів, як практиків так і деяких активних (суспільно налаштованих) теоретиків. Збірник, який ви тримаєте в руках, містить всі доповіді, виголошені на конференції, в авторському варіанті.

Ми радіємо з того, що маємо можливість надрукувати ці тексти, відкривши тим самим доступ до них багатьох зацікавлених людей з України та за її межами.

Конференцію «Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости» ми провели в рамках соціального і міжнародного партнерства та в рамках обласної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на 2008–2010 роки.

Ми щиро дякуємо нашим партнерам — Харківській обласній раді, Управлінню у справах сім'ї та молоді ХОДА, Фонду імені Гайнріха Бюлля (Німеччина, представництво в Польщі). А також щирі подяки вам, учасники і учасниці нашої першої конференції.

Висловлюємо сподівання, що і конференція, і ця збірка доповідей стануть вагомим внеском в реалізацію великої справи з утвердження в українському суспільстві рівних прав і можливостей людей незалежно від статі.

Гендерні відносини в українському суспільстві: брак зв'язку між дослідженнями і політикою

Тамара Марценюк,
магістр соціології Національного університету
«Києво-Могилянська академія», м. Київ

Україна перебуває у процесі трансформації до демократичного суспільства. Не так давно наша держава зробила перші вагомі кроки у впровадженні політики гендерної рівності. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок» (від 8 вересня 2005 р.), парламентські слухання на тему «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства» та «Рівні права та можливості в Україні: реалії та перспективи» 2006 р., Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року, проголошення 2007 р. Роком гендерної рівності, гендерні центри у Києві, Львові, Харкові та інших містах, численні жіночі організації, перші соціологічні дослідження гендерних відносин свідчать про те, що в Україні питання гендерної рівності починає поступово впроваджуватися на державному рівні та контролюватися з боку неурядових організацій. Україна ратифікувала основні міжнародні документи стосовно забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок: Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Цілі розвитку тисячоліття, визначивши для себе забезпечення гендерної рівності як важливу складову подальшого розвитку та як один з пріоритетів державної політики.

З іншого боку, відповідно до даних як міжнародних [1], так і вітчизняних досліджень, українське суспільство залишається патріархальним у поглядах щодо участі жінок і чоловіків в публічній і у приватній сферах життя суспільства; в політиці, на ринку праці та в сім'ї спостерігається гендерна дискримінація. В Україні відсутні комплексні соціологічні дослідження тієї чи іншої сфери гендерних відносин. Політикам, громадським організаціям, дослідникам і журналістам бракує співпраці задля покращення стану гендерних відносин в Україні [2].

Українське законодавство щодо забезпечення гендерної рівності має низку недоліків через брак фахових соціологічних досліджень гендерних відносин у суспільстві. У цій статті буде здійснено спробу показати один з недоліків на прикладі участі жінок участі жінок у політиці та можливостей запровадження добровільних партійних гендерних квот.

Для з'ясування стану гендерних відносин в Україні авторкою здійснено первинний і вторинний аналіз емпіричних соціологічних даних. Зокрема, було здійснено первинний аналіз окремих блоків питань щодо гендерних відносин у дослідженнях «Думки і погляди населення» («Омнібуси») за 1999, 2005, 2007 рр., проведеного Київським міжнародним інститутом соціології.

Брак взаємозв'язку між дослідженнями і державною політикою у сфері регулювання гендерних відносин особливо видно на прикладі гендерних партійних квот. У ситуації майже суцільного домінування чоловіків у парламенті один з механізмів забезпечення гендерної рівності є так звана політика «підтримувальних дій», яка проявляється у квотуванні місць у владних структурах. Розглядаючи досвід регулювання гендерних відносин у Швеції, ми звертали увагу на запровадження гендерних партійних квот у цій країні задля збільшення представництва жінок в органах влади [3, 4].

У 2005 р. в Україні був прийнятий закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», у якому питання квот не згадується. Саме воно було

найбільш суперечливим протягом обговорення проектів закону. Перед цим у червні 2004 р. відбулися парламентські слухання «Становище жінок в Україні: реальність та перспективи» [5]. Серед рекомендацій було запропоновано запровадити 30% квоту у партійних виборчих списках. Однак, дана рекомендація щодо квоти не була взята до уваги Парламентом України. Згідно з висновками Міжнародного центру перспективних досліджень, «в Україні загалом здійснено понад десять спроб законодавчого закріплення позитивних дій для забезпечення збалансованого представництва. Чотири з них були спрямовані на запровадження квот на рівні списків кандидатів і з вимогою до черговості, і без неї» [6]. 21 листопада 2006 р. відбулися парламентські слухання «Рівні права та рівні можливості в Україні: реальність та перспективи», в результаті яких було рекомендовано Верховній Раді України внести зміни до Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо забезпечення паритетного представництва у виборчих списках жінок і чоловіків (або 30% гендерної квоти) [7]. Експерт з питань євроінтеграції С. Плотян серед рекомендацій щодо збільшення кількості жінок у політиці теж зазначає 30% квоту у виборчих списках партій [8]. Проте, не зважаючи на численні рекомендації запровадити гендерні партійні квоти, українські політики не підтримують цю ідею.

Для порівняння проаналізуємо ставлення українського суспільства до гендерних партійних квот в Україні (весною і в грудні 2005 р., у 2007 р.).

Таблиця 1

Для того, щоб збільшити кількість жінок серед депутатів Верховної Ради, пропонується застосувати гендерні квоти. Як Ви ставитесь до такої пропозиції? (%)

	весна 2005			грудень 2005			2007		
	Загалом	Ч	Ж	Загалом	Ч	Ж	Загалом	Ч	Ж
Підтримую	45,5	37,8	51,8	51,4	41,8	59,3	43,3	37,6	48,0
Не підтримую	30,4	39,7	22,7	19,2	28,1	11,9	24,0	31,6	17,9
Немає власної думки з цього питання	13,8	12,4	14,9	15,8	16,2	15,5	17,0	17,1	16,9
Важко сказати/Не знаю	9,2	9,1	9,3	11,9	11,7	12,0	11,1	9,3	12,5
Немає відповіді	1,2	1,0	1,4	1,7	2,2	1,4	4,5	4,4	4,6
Загалом	100	100	100	100	100	100	100	100	100

З цієї динаміки ставлення населення України до можливості запровадження партійних гендерних квот для збільшення участі жінок у політиці видно, що загалом протягом 2005-2007 рр. кількість прихильників політики «позитивної дискримінації» коливалася в межах 40-50%, що є доволі суттєвою підтримкою. Таким чином, результати соціологічних досліджень свідчать, що пересічні українці підтримують ідею квотування і мають більш позитивне ставлення до запровадження гендерних квот, ніж українські політики будь-якої ідеологічної орієнтації. Причому жінки завжди більшою мірою, ніж чоловіки підтримують ідею позитивної дискримінації. Привертає увагу значна кількість респондентів, які чи то не мають власної думки з приводу цього питання (17% у 2007 р.), чи які не знають, що відповісти (11% у 2007 р.). Тобто, більше чверті опитаних респондентів не мають чіткої усталеної думки щодо застосування гендерних партійних квот. Цей результат може свідчити про брак суспільних дискусій

на дану тематику, необізнаність населення з цим механізмом забезпечення гендерної рівності в суспільстві.

Участь жінок у політичному житті країни на рівні прийняття важливих рішень є одним з показників гендерної рівності в суспільстві. Відповідно до класифікації Міжпарламентської спілки (Inter-Parliamentary Union) Україна належить до групи країн із «безумовним домінуванням чоловіків». За критерієм участі жінок у парламенті країни поділяють на шість груп (див. табл. 2).

Таблиця 2

Представництво жінок у парламентах країн світу

Група країн	Частка жінок, %	Кількість країн
Країни-лідери за політичним представництвом жінок	30–45	19
Гендерно перспективні країни	15–30	72
Країни з високою гендерною диспропорцією	10–15	37
Країни з безумовним домінуванням чоловіків	5–10	35
Країни з винятково низьким представництвом жінок	до 5	16
Країни з чоловічими парламентами	0	9

Протягом незалежності Україна не показала вагомих покращень ситуації стосовно кількості жінок у парламенті (див. табл. 3). Верховна Рада України характеризується майже суцільним чоловічим домінуванням. Протягом останніх шістнадцяти років незалежності України кількість жінок у Верховній Раді не перевищувала 10%.

Таблиця 3

Склад депутатів Верховної Ради України за статтю, 1990-2007 рр.

Рік виборів	Відсоток жінок	Відсоток чоловіків
1990	3	97
1994	5,7	94,3
1998	8,1	91,9
2002	5,1	94,9
2006	8,5	91,5
2007	8,2 ¹	92,2

З іншого боку, ставлення українців до участі жінки в суспільному житті поступово стає все більш егалітарним. Результати соціологічних досліджень щодо участі жінок у політиці дають змогу відслідкувати динаміку ставлення до певних аспектів цієї участі в 1999 р. і в 2007 р. (див. табл. 4).

Як видно з таблиці, за останніх вісім років ставлення респондентів до участі жінок в політиці стало менш патріархальним. Якщо у 1999 р. 63% респондентів погоджувалися з думкою про те, що більшість чоловіків краще підходять для політики, ніж більшість жінок, то дані опитування 2007 р. демонструють значну зміну думок респондентів. Кількість респондентів з патріархальними поглядами зменшилася майже на 20% і дорівнює 45%. Окрім того, значущою є відмінність між чоловіками

¹ Пораховано станом на 26 березня 2008 р.

і жінками: 51% чоловіків і 41% жінок погоджуються з твердженням про те, що чоловіки краще підходять до політики, ніж жінки. Хоча, з іншого боку, у 2007 р. лише близько 35% респондентів заперечують цю розповсюджену в українському суспільстві патріархальну думку. Також відзначимо, що загалом п'ята частина респондентів не може чи відмовилася дати відповідь на це запитання.

Таблиця 4

Більшість чоловіків краще підходять для політики, ніж більшість жінок (%)						
	1999			2007		
	Загалом	Чоловіки	Жінки	Загалом	Чоловіки	Жінки
Не згоден/Скоріше не згоден, ніж згоден	19,5	18,2	20,4	34,7	29,6	39,0
Важко сказати напевно	15,8	15,0	16,4	18,2	17,9	18,5
Скоріше згоден, ніж не згоден/Згоден	62,5	65,3	60,4	45,3	50,9	40,8
Немає відповіді	2,2	1,5	2,7	1,7	1,7	1,7
Загалом	100	100	100	100	100	100

Не дивлячись на патріархальні погляди щодо участі жінок у політичному житті, респонденти покладають певні надії на жінок у політиці (див. табл. 5).

Таблиця 5

Участь жінок у політиці могла б покращити стан справ у структурах влади (%)						
	1999			2007		
	Загалом	Чоловіки	Жінки	Загалом	Чоловіки	Жінки
Не згоден/Скоріше не згоден, ніж згоден	13,5	18,0	10,4	16,9	21,7	13,1
Важко сказати напевно	28,0	29,8	26,6	26,4	30,3	23,2
Скоріше згоден, ніж не згоден/Згоден	54,6	49,0	58,7	52,0	43,0	59,2
Немає відповіді	3,9	3,3	4,3	4,8	5,1	4,5
Загалом	100	100	100	100	100	100

Динаміка за вісім останніх років продовжує залишатися майже незмінною: більшість опитаних респондентів (55%) погоджуються (чи радше погоджуються) з думкою про те, що участь жінок у політиці могла б покращити стан справ у структурах влади. Причому жінки більшою мірою, ніж чоловіки, вірять у власні можливості змінити ситуацію в політиці на краще: 60% жінок проти 43% чоловіків у 2007 р. У випадку цього питання ще більша частина опитаних, ніж у попередніх запитаннях (причому 30% чоловіків) не визначилася з думкою про роль жінок у політиці.

Відповідно до Цілей Розвитку Тисячоліття, визначених на Саміті Тисячоліття ООН у вересні 2000 р., яка є обов'язковими до виконання до 2015 р., Україна серед шести своїх цілей визначила також «забезпечення гендерної рівності» [9]. В рамках цієї цілі Завданням № 1 є до 2015 р. «Забезпечити гендерне співвідношення на рівні не менше 30 до 70 тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та вищих щаблях вико-

навчої влади», а Завданням № 2 «Скоротити наполовину розрив у доходах жінок і чоловіків» до 2015 р. Цілі включають десять індикаторів, основні з яких подано у табл. 6.

Таблиця 6

Прогнозні розрахунки окремих індикаторів Цілі 6 «Забезпечення гендерної рівності» Цілей Розвитку Тисячоліття ООН для проміжних етапів						
Індикатори	1990	2001	2004	2007	2011	2015
1.1. Гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради України, чис. жін./чис. чол. (або навпаки)	3/97	8/92	5/95	13/87	20/80	30/70
1.8. Гендерне співвідношення у складі членів Кабінету Міністрів України, чис. жін. /чис. чол. (або навпаки)	н/д	0/100	10/90	15/85	20/80	30/70
2.1. Співвідношення (відсоток) середнього рівня заробітної плати жінок і чоловіків,%	73	71	73	76	85	86

Перераховані цілі мають на меті забезпечити гендерну рівність у політичній сфері та на ринку праці в Україні. Яким чином наша держава планує виконати міжнародні зобов'язання, особливо, що забезпечення досить вагомої кількості жінок в політиці на рівні прийняття рішень, невідомо. Як свідчить міжнародний досвід, без політики підтримувальних дій то важко буде зробити.

Література

- Марценюк Т. Стан гендерної рівності в Україні: міжнародний аспект // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки — 2007. — Т. 70. — С. 53-59.
- Марценюк Т. Гендерні дослідження та гендерна політика в Україні: брак комунікації? // Информационно-просветительское издание «Я», Харьковская женская организация «Крона». — 2008. — Спецвыпуск «Лучшие практики решения гендерных проблем». — С. 23 // http://www.krona.org.ua/mag/Ya-21_www.pdf
- Марценюк Т. Політичне представництво жінок та гендерні квоти: шведський досвід // Соціальні виміри суспільства. Випуск 10. — К.: Інститут соціології НАН України, 2007. — С. 153-161.
- Марценюк Т. Гендерные квоты в Украине: быть или не быть? // Информационно-просветительское издание «Я», Харьковская женская организация «Крона». — 2007. — № 1 (17). — С. 18-22 // http://www.krona.org.ua/mag/Ya_17.pdf
- Постанова Верховної ради України «Рекомендації парламентських слухань «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи» 29 червня 2004 року N 1904-IV. — Доступ з: <http://zakon1.rada.gov.ua/>
- Варіанти збалансованого представництва чоловіків та жінок у виборних органах влади. Міжнародний центр перспективних досліджень. Документ від 11. 07. 2007. — С. 7.
- Парламентські слухання «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи» від 21 листопада 2006 р. — Доступ з: <http://www.rada.gov.ua>
- Плотян С. Гендерний аналіз парламентських та місцевих виборів 2006 року. — К.: ТОВ «АДЕФ-Україна», 2006. — С. 34.
- Виконання Україною Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. — К.: Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, Програма розвитку ООН, 2003. — 189 с.

Про деякі контроверсії гендерної теорії та їх практичні наслідки

Ольга Плахотнік,

кандидат філософських наук, магістр соціології з гендерних досліджень,
Харківський центр гендерних досліджень, ХЖО «Крона»

Поштовхом для написання цього тексту стала моя участь у громадській гендерно-просвітницькій діяльності разом з ХЖО «Крона». Осмислюючи її перебіг і можливі наслідки, я прийшла до не дуже втішних висновків, а саме: однією з глибинних причин «буксування» гендерних перетворень в Україні (так само, як і в інших державах) є внутрішні суперечності всередині гендерної теорії як такої. Тож метою цієї статті є філософсько-методологічний аналіз контроверсій сучасної гендерної теорії та ілюстрація їх безпосереднього впливу на практику запровадження ідей гендерної рівності в Україні.

Загальновідомо, що ідеї розрізнення понять «стать» і «гендер» запанували у сфері соціокультурного знання в останній третині ХХ сторіччя. Проте по сьогодні направлений масив знань не здатен запропонувати єдиної чіткої послідовної теорії щодо соціального виміру статі людей, а являє собою скоріше мозаїчну картину, що складається з різноманітних, подекуди суперечливих і навіть опозиційних уявлень і теорій. Питань в цій царині набагато більше, ніж відповідей. Зрештою, вказана особливість не є унікальною, бо притаманна новітньому соціальному знанню в цілому. В той же час особлива нагальність розуміння й урахування внутрішніх контроверсій в теорії (теоріях) гендеру обумовлена намаганнями держави й громадського суспільства втілити ідеї гендерної рівності у практику — і тими складнощами і навіть тупиками, що виникають в процесі вказаного втілення.

Отже, до внутрішніх теоретико-методологічних проблем гендерної теорії можна віднести (наприклад) наступні.

Стать чи гендер?

Поняття «гендер» — багатовимірне, по різному інтерпретоване численними дослідниками, таке, що розвивається — стало в останній третині ХХ сторіччя ключовою категорією міждисциплінарної наукової сфери знання під назвою «гендерні дослідження». Введене в науковий обіг психологом Р. Столлером в 1968 році, відпочатку воно призначалось для позначення соціальних та культурних аспектів статі. Проте з часом смисл цього слова збагачувався, розвивався, набував внутрішніх суперечностей та методологічних тонкощів. Коротко проаналізуємо основні моменти вказаного процесу.

Саме розрізнення понять «стать» і «гендер» — тобто основа основ гендерної теорії — залишається наскрізь проблематичним. Західна феміністична теорія кінця 90-х рр. ХХ сторіччя піддала обгрунтованій критиці вказаний розподіл як винятково штучний, маючи на увазі, що немає в людському житті нічого абсолютно біологічного, і нічого абсолютно соціального. В той же час слід підкреслити, що поява терміну «гендер» була обумовленою цілою низкою об'єктивних передумов, і стала надзвичайно важливою подією для феміністичної теорії: саме цей термін дозволяв піддати сумніву історичну й культурну незмінність становища чоловіків і жінок, засумніватися в «природному призначенні» осіб різної статі. В цьому — методологічне значення поняття «гендер».

Щодо визначень, то одним з найбільш поширених є дефініція Ен Оуклі: «Стать» (sex) є словом, що співвідноситься з біологічними відмінностями між чоловіком і жінкою: видима різниця геніталій, відповідна різниця в репродуктивній функції.

«Гендер» (gender) між тим є предметом культури: він співвіднесений із соціальною класифікацією на «маскулинне» і «фемінінне»... сталість статі має бути визнана, але також має бути визнаною різноманітність гендеру»¹. Наведене визначення базується не лише на не-відмові від категорії «стать», але більше: біологічна стать розглядається як сутнісно необхідна для побудови власне поняття гендеру.

Таку саму методологічну позицію займає, наприклад, Гейл Рубін: в своєму хрестоматійному тексті «Обмін жінками: «політична економія» статі» (1975) вона вводить поняття «статевий/гендерної системи», що визначається як «сукупність заходів, за допомогою яких суспільство перетворює біологічну сексуальність в продукти людської активності, і в яких ці перетворені сексуальні потреби задовольняються»². З наведеного визначення випливає, що гендер — це те, що формується на основі біологічної статі.

Лінда Ніколсон, видатна дослідниця феміністичної теорії підкреслює, що саме питання співвідношення і субординації «статі» і «гендеру» було ключовою темою теоретичних дискусій раннього періоду другої хвилі фемінізму³. Наведений спосіб розуміння гендерної ідентичності Ніколсон називає ідентичністю типу «вішалки для пальто»: тілесність розглядається як вішалка, на яку «накинута» різні культурні конструкції на кшталт особистісних та поведінкових характеристик, тощо. В той же час, які би «пальто» не були накинута на вішалку, остання завжди лишається сама собою — чимось незмінним, метафізичним. Сама Ніколсон іменує вказану позицію «біологічним фундаменталізмом»: хоч вона, безумовно, є прогресивнішою за «біологічний детермінізм», проте в ній так само природне мислиться як самостійно існуюча (й незалежна від гендеру) сутність⁴.

Однак сучасний рівень розвитку природничих наук дозволяє піддати сумніву існування тільки двох статей. Вчені виділяють кілька рівнів сексуальної організації людини⁵:

- ❖ генетична стать (визначений набір генів);
- ❖ гонадна стать (наявність і функціонування залоз внутрішньої секреції);
- ❖ морфологічна стать (наявність зовнішніх і внутрішніх статевих органів);
- ❖ церебральна стать (диференціація мозку під впливом тестостерону).

Тобто більш коректно сьогодні говорити про «умовність» статі, а всі можливі варіанти статевої організації людини розуміти як континуум значень між умовними полюсами «ж» та «ч». Саме поєднання різних характеристик кожного рівня сексуальної організації людини (а не лише морфологічних показників, як це прийнято й понині, в тому числі й серед лікарів), визначає різноманітність конституціональних особливостей кожної особи, і примушує з недовірою поставитись до традиційного поділу людей тільки на дві статі. Говорити про «природну обумовленість» статі вже не випадає: таке природне, на обивательський погляд, протиставлення чоловічого і жіночого не має, насправді, біологічного обгрунтування, але є відображенням ієрархічної

¹ Цит. за: Nancy Tuana. Re-fusing Nature/Nurture // Hypatia Reborn. Essays in Feminist Philosophy. Ed. By Azizan Y. Al-Hibri and Margaret Simons. Indiana University Press. Bloomington and Indianapolis. 1990. — P. 77.

² Gayle Rubin. The Traffic in Women: Notes on the «Political Economy» of Sex // The Second Wave. A Reader in Feminist Theory. Ed. By Linda Nicholson. N. Y. and L., Routledge. 1997. — P. 26.

³ Nicholson, Linda. Interpreting «Gender» // The Play of Reason: From the modern to the postmodern. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press. 1999. — P. 54.

⁴ Ibid., p. 55-56.

⁵ Воронцов Д. В. Что такое гендер // Практикум по гендерной психологии / Под ред. И. С. Клециной. — СПб.: Питер, 2003. — С. 28.

структури суспільства, де чоловіки й жінки мають різний соціальний статус, виконують різні соціальні ролі й слугують обґрунтуванням для гетеросексуальності.

Отже, на пізнішому етапі другої хвилі фемінізму значення поняття «гендер» уточнюється: адже тепер є зрозумілим, що суспільство формує не лише особистісні й поведінкові прояви особи, а й способи прояву тілесності й сексуальності. Тепер під гендером розуміють «будь-які сконструйовані суспільством відмінності, що мають відношення до поділу людей на чоловіків та жінок, включаючи ознаки, які відрізняють жіночі тіла від чоловічих тіл»¹. Тобто тепер людське тіло стає об'єктом соціальної інтерпретації, а біологічна стать вже не може бути помислена окремо від статі соціокультурної. Отже, біологічна стать розуміється включеною до соціокультурної статі, тобто гендеру.

Широковідомим є опис такого тлумачення гендеру Джоан Скотт, визнаного авторитету серед феміністських теоретиків: «... гендер є соціальною організацією статевих відмінностей. Однак це не означає, що гендер відображає чи впливає з визначених і природних фізичних відмінностей між чоловіками й жінками; скоріше гендер є знанням, що надає значень тілесним відмінностям»². Таке розуміння є досить аргументованим, проте воно наскрізь проблематизує поділ на біологічну і соціальну стать, і викликає гарячі дискусії навколо вказаного питання³.

Очевидно, що наведені два розуміння субординації біологічної статі і соціальної статі ґрунтуються на різних методологічних підвалинах. Перше (наприклад, підхід Е. Оуклі та Г. Рубін) базується на теорії гендерної соціалізації, розробленої в межах статево — рольового підходу (Т. Парсонс, Р. Бейлс, М. Комаровські). Друге розуміння гендеру (Дж. Скотт) ґрунтоване в концепції соціального конструювання (Бергер, Лукман), і дозволяє розглядати гендер як повсякденний світ взаємодії чоловічого й жіночого, щоденно відтворюваний в структурах свідомості, дії та взаємодії⁴.

Коротко говорячи про ключові відмінності теорії гендерного конструювання від теорії гендерної соціалізації, можна, за О. Здравомисловою та А. Тьомкіною, навести такі: по-перше, акцент на активності індивіда в суспільстві; по-друге, розуміння гендерних відносин не лише як відмінностей чи доповнюваності, але як сконструйованих відносин нерівності, в межах яких чоловіки як соціальна група займають домінуюче становище⁵. Звідси випливає, що теорія гендерного конструювання більшою мірою відповідає феміністській парадигмі соціального знання та ідеології подолання домінуючих в суспільстві відносин гетеросексуальності та патріархатності. При чому, говорячи про останнє, не йдеться про відновлення матріархату, тим більше, що останнього, схоже, ніколи не існувало, окрім як у формі міфу⁶. Мовиться про рівні права й можливості для чоловіків і жінок з представництва у всіх структурних та ієрархічних сегментах суспільства, здобуття всіма індивідами з різних прошарків суспільства рівної «суб'єктивної свободи». Можна узагальнити це бачення як історично закономірний етап розвитку західної цивілізації.

¹ Nicholson, Linda. Interpreting «Gender» // The Play of Reason: From the modern to the postmodern. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press. 1999. — P. 53.

² Ibid., p. 53-54.

³ A Glossary of Feminist Theory. Ed. by Sonya Andermahr, Terry Lovell and Carol Wolkowitz London: Arnold; New York: Oxford University Press, 2000. — P. 103-104.

⁴ Елена Здравомыслова, Анна Темкина Социология гендера // Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Под ред. И. А. Жеребкиной — Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. — С. 155-156.

⁵ Там само, с. 157-158.

⁶ Див.: Кись О. Кого оберігає Берегиня, або Матріархат як чоловічий винахід // Дзеркало тижня, № 15(543), 2005.

Теорія гендерного конструювання з її розумінням гендеру як результату взаємодії соціально — культурного і тілесного, а також позначення (маркування) тілесного через культурне ґрунтується на припущенні, що існує більше, ніж два гендери. В конструюванні гендеру задіяна низка факторів, складно взаємопов'язаних між собою. Ось чому Н. Фрезер та Л. Ніколсон наполягають на постмодерністській теорії ідентичності, де головна теза про розрізнення виключно чоловічого і жіночого замінена на ідею про «комплексно конструйовані поняття (conceptions) ... що розглядають гендер як одну з можливих характерних рис серед інших, наприклад, клас, раса, етнічність, вік та сексуальна орієнтація»¹.

Отже, термін «гендер» в західній соціальній теорії з'явився як раз для того, щоб відійти від традиційної статевої дихотомії чоловічого/жіночого з метою позначення феномену статевої плюральності в сучасній структурі гендерних ідентичностей. В той же час після офіційного/політичного закріплення цього терміну в документах Пекіну-95 (що символізується риторикою «гендерної перспективи», «гендерної експертизи» й «гендерної рівності» в державних документах й у формах активності Гендерних Бюро ООН в країнах колишнього СРСР) контекст його використання апелює як раз — свідомо чи підсвідомо — до старої дихотомії чоловічого/жіночого. Так, в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» гендерна рівність визначається як «рівний правовий статус *жінок і чоловіків* та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам *обох статей* брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства»² (курсив мій: законодавцю, а де ж всі останні гендери?).

Але й це ще не все. Формально позначаючи дві статі — «чоловіки» й «жінки» — термін «гендер» замінює в них навіть не два, а одне поняття — поняття «жінка/жіноче»! Наприклад, українські держслужбовці, плануючи заходи в межах гендерної політики, люблять пропонувати і проводити конкурси на кшталт «Сільська жінка року» або «Дівочий світ». Заходів, спрямованих на підтримку чоловіків ви майже не знайдете. А от про таку цільову групу, як гомосексуали або транссексуали українські державні інституції (і навіть більшість гендерно-орієнтованих НДО) взагалі ні чути, ні говорити не хочуть — не визнаючи проблем вказаних соціальних груп як «гендерних».

Таким чином, теоретичні дискусії навколо питання субординації понять «стать» і «гендер» мають в якості практичних наслідків відпочатку звужене або навіть викривлене розуміння гендерної проблематики.

Деякі теоретики, говорячи про різноманітність методологічних підходів до вивчення гендеру, виділяють так звані «псевдогендерні дослідження». Саме так можна назвати дослідження, де слово гендер вживається як просто синонім для «статі» або для позначення традиційної соціодемографічної категорії (соціостатевої ролі)³. За аналогією певні види державного чи громадського активізму можна так само назвати «псевдогендерною політикою» — тобто такою, що спирається на викривлені уявлення про сутність гендеру. На жаль, в сучасній політиці України, особливо на регіональних рівнях, домінують практики саме псевдогендерної політики. Тому роль теоретиків «від гендеру» окреслюється, на мій погляд, не лише розвитком гендерних

¹ Nicholson, Linda. Interpreting «Gender» // The Play of Reason: From the modern to the postmodern. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press. 1999. Матеріали дискусії див.: Hypatia vol. 16, no. 2 (Spring 2001).

² Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків». — <http://www.president.gov.ua/documents/3308.html>

³ Блохина Н. А. Понятие гендера: становление, основные концепции и представления // Общество и гендер. Материалы Летней школы в Рязани. 1-12 июля 2003 г. Рязань: Изд-во «Поверенный», 2003.

студій, але й критичною рефлексією актуальної гендерної політики — викриттям «псевдогендерних практик» та їх попередженням.

Виникає логічне і дуже практичне запитання: а де, власне, пролягає межа між «гендером» і «псевдогендером»? Звернемося за відповіддю до класиків гендерної теорії, а саме — до концепції гендеру Джоан Скотт¹, де ключовим є поняття влади. Слід, однак, прояснити, що засади сучасного розуміння стратегій влади були закладені М. Фуко в його теорії «влади того, хто говорить». Фуко продемонстрував, що владні відносини аж ніяк не вичерпуються участю в роботі політичних структур: «Влада — це не якийсь інститут, не якась сила, що нею хтось наділений. Влада — це ім'я, яким називають стратегічну ситуацію в даному суспільстві»². Таким чином, владою буквально просякнуте суспільство; влада створює тло, на якому відбувається будь-яка особистісна взаємодія.

Отже, Дж. Скотт стверджує, що гендер є первинним полем, всередині якого або за допомогою якого артикулюється влада. Створені в якості об'єктивного набору вказівників, концепції гендеру структурують сприйняття, а також конкретну й символічну організацію соціального життя. Гендер стає включеним в концепцію і конструкцію самої влади такою мірою, якою ці вказівники установлюють розподіл влади³.

Тож відповідаючи на поставлене вище запитання, слід повсякчас зважати на те, чи торкаються певні дослідження чи практики відносин влади — викриваючи їх чи намагаючись деконструювати? Псевдогендерний підхід не ставить питання про несправедливість чоловічого домінування в історії, не аналізує причин пригнічення жіночого в суспільстві.

Гендер чи фемінізм?

Наступне питання із низки суттєвих, проте контроверсійних для сучасної гендерної теорії може бути таке: гендер — це ідеологічно нейтральна категорія чи ні? Наприклад, на пост-радянському просторі політичне й академічне використання терміну «гендер» не несе в собі маркування «феміністичний», а навпаки, відбиває, за словами Дж. Скотт, «політичну нейтральність і академічну репутабельність»⁴. Проте як бути з тим, що історично гендерні дослідження є «концептуальним проектом фемінізму, в рамках якого реалізуються нові можливості, пов'язані з використанням гендерного підходу для аналізу владних взаємозалежностей та ієрархій, структур влади й підкорення, систем домінування»⁵? Адже феміністичні й гендерні дослідження і практики пов'язані історично і логічно.

Мабуть, недоцільно в межах цього тексту вияснити сутність фемінізму взагалі, і пост-радянського (або українського) фемінізму, зокрема⁶. Варто лише зазначити,

що питання фемінізму в Україні є надзвичайно складним: буденна свідомість демонструє стійку ідіосинкразію до всього «феміністичного». В той же час навіть серед фахівців немає чіткого усвідомлення різниці між, наприклад, «гендерним аналізом» і «феміністичним аналізом».

Слід зазначити, що деякі класики феміністичної теорії вкрай скептично ставляться до поняття «гендер». Так, Розі Брайдотті в інтерв'ю Джудіт Батлер говорить, що поняття «гендер» видається їй теоретично неадекватним і політично аморфним; англomовне походження терміну «гендер» має свою культурну специфіку, отже, не може бути перекладеним іншими мовами/культурами. Крім того, поняття «гендер» не дозволяє, за Брайдотті, акцентувати феміністичну тезу про чоловіче домінування, оскільки виходить з ідеї симетричності чоловічого й жіночого в суспільстві¹. Сучасний російський дослідник С. Ушакін також впевнений у недоцільності використання поняття «гендер» в пострадянському просторі, доводячи, що термін «соціальна стать» є цілком достатнім і адекватним заміником чужому іншомовному слову «гендер»².

Дійсно, різниця між феміністичними і гендерними дослідженнями полягає в тому, що до останніх, окрім фокусування на вивченні жіночого й чоловічого, відносять дослідження сексуальності, включно із квір — дослідженнями (геї, лесбійки, бісексуали, транссексуали). В цьому сенсі гендерні дослідження є більш толерантними: не випадково деякі дослідники порівнюють гендер з «гнучкою формою для печива», якій можна надати будь-якої форми³.

Отже, феміністичні теорії і практики були, з одного боку, першоджерелом для гендерних досліджень і практик. З іншого боку, трансформувалися і змінили феміністичну методологію есенціалізму методологією соціального конструктивізму, вони влились в гендерні дослідження в якості складової частини. Більшість дослідників вважають цей процес логічним і закономірним⁴. Проте побоювання, що гендерні дослідження перестануть бути в першу чергу критичною теорією суспільства, примушує певну частину західної феміністичної спільноти з недовір'ям ставитись до поняття «гендер» в його сучасному розумінні.

Вказані суперечності мають безпосереднє відношення до практик української гендерної політики. Адже під час просвітницької та інформаційної роботи питання «гендер і/або фемінізм» виникає надто часто, щоб ним знехтувати. Мені здається, відповідаючи на нього найважливіше уникнути крайнощів: в цій ситуації «відхрещуватись» від фемінізму як від чогось принципово інакшого є нечесним і неправильним, адже сучасні гендерні політики є логічним наслідком і надбанням світового феміністичного руху. В той же час акуратне роз'яснення різниці між гендерними теоріями й практиками і фемінізмом сприятиме більш коректному розумінню проблематики різними верствами населення.

¹ Скотт Дж. Гендер: полезная категория исторического анализа // Введение в гендерные исследования : Ч. 2: Хрестоматия / Под. ред. С. В. Жеребкина. — Харьков: ХЦГИ, 2001; Алетея, 2001. — С. 405-436.

² Foucault M. Power / Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977. — New York: Pantheon, 1980.

³ Скотт Дж. Гендер: полезная категория исторического анализа // Введение в гендерные исследования : Ч. 2: Хрестоматия / Под. ред. С. В. Жеребкина. — Харьков: ХЦГИ, 2001; Алетея, 2001. — С. 425.

⁴ Цитата з виступу Дж. Скотт на ректорському семінарі програми Gender and Culture в CEU в березні 2000 року і з поки що не опублікованої статті «Millennial Fantasies: The Future of «Gender» in the 21st Century» (див. веб-сайт ХЦГД <http://www.gender.univer.kharkov.ua>).

⁵ Всемирная энциклопедия: Философия XX век / Главн. научн. ред. и сост. А. А. Грицанов. — М.: АСТ; Мн.: Харвест, Современный литератор, 2002. — С. 167.

⁶ Про це можна почитати, наприклад, тут: Плахотник О. Постсоветский феминизм: украинский вариант // Гендерные исследования. — 2008, № 17. — С. 183-198.

¹ Батлер Дж. Феминизм под любым другим именем. Интервью с Розы Брайдотти // Гендерные исследования. — 1999, № 2. — С. 53-55.

² Ушакін С. Поле пола. — Вильнюс: ЕГУ — Москва: ООО «Вариант», 2007.

³ Батлер Дж. Феминизм под любым другим именем. Интервью с Розы Брайдотти // Гендерные исследования. — 1999, № 2. — С. 53.

⁴ Див., наприклад: Блохина Н. А. Понятие гендера: становление, основные концепции и представления // Общество и гендер. Материалы Летней школы в Рязани. 1-12 июля 2003 г. Рязань: Изд-во «Поверенный», 2003; Ярская-Смирнова Е. Возникновение и развитие гендерных исследований в США и Западной Европе // Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие /Под ред. И. А. Жеребкиной — Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетея, 2001. — С. 37; та ін.

Рівність чи різність?

Розглядаючи різні напрямки фемінізму (іноді на Заході говорять навіть про «фемінізми») та гендерних теорій, можна, узагальнюючи, твердити, що спільним ключовим їх питанням є дилема подібностей та відмінностей між жінками й чоловіками. Як пише про це Е. Айзенштайн, «тема «відмінностей» стала інтегральною для сучасної феміністської думки принаймні з часів друку «Другої статі» Сімони де Бовуар, і особливо — з часів відродження жіночого руху в 1960-ті роки»¹.

А Дж. Еванс уточнює, що феміністські школи «... структурувались навколо теми рівності, подібності й відмінностей»². Оминуті питання про подібності й відмінності жінок та чоловіків неможливо, адже вся традиційна культура базується на принципі протилежності й ієрархічності чоловічого й жіночого начал. Відповідно, звідси випливає ідеологія стратифікації чоловіків і жінок в суспільстві.

В історії фемінізму можна виділити періоди, коли акцентувались або рівність жінок і чоловіків, або відмінності між ними, або синтез двох перших точок зору.

Принцип *рівності*, навіть тотожності чоловіків і жінок як в рівній мірі розумних істот був висунутий вперше ліберальним фемінізмом кінця XVIII століття й домінував до 60-х років XX століття. Його автори — Мері Волстонкрафт, Джон Стюарт Міль, та інші — стверджували, що жінки рівні чоловікам, хоча й відмінні від них (equal but different). Вказані теоретики запевняли, що материнські та сімейні функції є важливими для жінок; але при цьому жінки «рівні» чоловікам як людські істоти, і тому повинні мати рівні юридичні, громадянські і політичні права.

Таким чином, відбувається примирення принципу рівності громадянських і соціальних прав жінок і чоловіків з різністю їх сімейних обов'язків. З плином часу акцентування тотожності жінок та чоловіків як розумних істот посилюється, оскільки у ліберальних феміністок/феміністів зростають побоювання, що будь-яке наголошення відмінностей приведе до зниження соціального статусу жінок. Однак представники інших течій фемінізму критикували лібералок/лібералів за те, що фактично пропагується не рівність жінок та чоловіків, а прирівнювання жінок до чоловіків в ієрархізованому патріархатному суспільстві: тобто жінка має відповідати «чоловічому зразку».

Акцентування *відмінностей* між жінками й чоловіками з'являється в другій хвилі фемінізму, особливо в його радикальній течії. Теоретичний фокус зміщується з ідеї «подібності» жінок та чоловіків на констатацію принципових відмінностей в «чоловічій» та «жіночій» природі (сутності) та культурі. Вказана позиція була ініційована Сімоною де Бовуар в книзі «Друга стаття» (1949), де вперше поставлена проблема пригнічення фемінного в культурі. На думку де Бовуар, суспільство конституює чоловіче/маскулінне як позитивну культурну норму, а жіноче/фемінне як негативне, як відхилення від норми, як Інше³.

Послідовниці де Бовуар вважають, що вторинність жіночого витікає не з біологічних відмінностей між статями, а є наслідком соціального конструювання ієрархії статей. Однак, на думку деяких теоретиків цього напрямку, хоча жінки й відрізняються від чоловіків в патріархатній культурі, але — в кращий бік: так формуються концепції особливої жіночої сутності, або «есенціалізму» (від англ. essence — сутність). В межах цієї концепції передбачається, що всі жінки схожі між собою, і принципово відрізняються від чоловіків в кращий бік. Зрозуміло, що в окресленому теоретичному полі є принципово неможливою політика рівних прав.

Пізніше у феміністичній теорії поступово формується уявлення про те, що існують значні відмінності між власне жінками — і це має не менше значення, ніж різниця між жінками та чоловіками. Знову проблема рівності і відмінностей набуває наукової актуальності, проте її аналіз зміщується із царини відносин між статями в область відносин всередині однієї статі; тим самим питання відмінностей чи подібностей перестає мати характер дилеми біологічної різниці.

В сучасному соціальному та гуманітарному знанні прийнято вважати, що вирішальну роль у формуванні гендерних відмінностей відіграє не біологічна стаття, а ті соціальні й культурні смисли, що їх приписує суспільство факту анатомічних відмінностей. Інакше кажучи, соціальні відмінності між жінкою й чоловіком розглядаються як культурно сконструйовані. Поняття гендеру відображає водночас як складний соціокультурний процес продукування суспільством різниці в чоловічих та жіночих ролях, поведінці, ментальних та афективних характеристиках, так і його результат — соціальний конструкт гендеру.

Отже, говорячи про практичні наслідки (конспективно) викладеної вище дискусії, ми мусимо пам'ятати про виняткову контрверсійність вказаного питання. В той же час опора на домінуючий в українській гендерній політиці ліберальний дискурс дозволяє займати більш-менш чітку позицію щодо питання рівності і відмінностей: рівність громадянських і соціальних прав при визнанні біологічної різниці між людьми. Як в популярному сьогодні мотто гендерної політики — «Ми різні. Ми рівні».

Сексизм чи сексуальність?

Одним з очевидних і найбільш популярних напрямків сучасних українських гендерних практик є боротьба із сексизмом, зокрема, в медіа та рекламі. Хвиля акцій «Стоп сексизм!», що прокотилася Україною за останні кілька років з ініціативи громадських організацій і освітніх закладів, спиралась в якості теоретичного підґрунтя на засадниче дослідження О. Кісь¹. Здавалося б, усе зрозуміло — реклама нав'язує гендерні стереотипи й упередження, а її критика й викриття призводить до ефективного (бо візуалізованого) впливу на свідомість учасників акції. Я щиро вважаю такі акції потрібними і ефективними, і вдячна своїм колегам за їх роботу по викриттю сексизму в рекламі і медіа. Проте навіть тут є ціла низка теоретичних питань — і мене на них наштотхнуло, головним чином, роздуми Марії Маєрчик в її блозі² (навіть не статті). Та ми (організатори акцій) і самі відчували під час дискусій, як подекуди важко витримати аргументи «проти», бо вони можуть бути досить логічними і обґрунтованими. Отже, це питання теж є складним і суперечливим.

По-перше, М. Маєрчик говорить про певну обмеженість мейнстримівського (феміністичного) розуміння сексизму в рекламі. По-перше, воно є нечутливим до нових тенденцій репрезентації жіночого й чоловічого в медіа. Так, використання сексуалізованих тіл обох статей увесь час змінюється — і зараз, наприклад, ми говоримо про зростаючу сексуалізацію чоловічих тіл. Які практичні висновки з цього можна зробити? Говорити про «феміністський реванш»? Чи відмітити це як загальну тенденцію сучасної мас-культури? Також навіть у використанні рекламою сексуалізованих жіночих тіл можна побачити певні емансипаційні тенденції — наприклад, урізноманітнення цих тіл (повніші, старіші, і т.д.)³, що дає потужне джерело самоідентифікації для жінок, сприяючи підвищенню їх самооцінки.

¹ The Future of Difference. — New Brunswick and London: Rutgers Univ. Press, 1990.

² Evans J. Feminist Theory Today. An Introduction To Second Wave Feminism. — London etc., Sage publication, 1995. — P. 160.

³ Бовуар С. Друга стаття. В 2-х т. — К.: Основи, 1994, 1995.

¹ Кісь О. Сексизм у ЗМІ: протидіючи комунікативному потокові // Я. — 2007, № 18. — С. 24-32.

² Блог <http://abyss111.livejournal.com/1991.html#cutid1>

³ Див., наприклад, рекламу мила «Дав», що використовує оголені тіла жінок похилого віку й різного кольору шкіри: <http://www.sostav.ru/sotka/news/2007/03/01/r4/>

По-друге, якщо говорити про сексизм в рекламі, він не меншою мірою стосується чоловіків (ім передбачено ролі мачо, хазяїна життя, багатія й успішної людини). Тож коли ми починаємо захищати від сексизму передусім жінок — ми тим самим «віктимізуємо» їх, стигматизуючи в ролі жертви (в даному випадку — реклами). В той же час не зовсім зрозуміло, що робити з дискримінацією чоловіків: чи варто жіночим (або переважно таким) громадським організаціям брати на себе місію боротьби з дискримінацією чоловіків? Адже, з одного боку, це «чоловічі справи»? Але з іншого, стереотипи щодо чоловічої поведінки є одним з рушійних важелів гендерного насильства в сім'ї — насильства щодо жінок і дітей... Дійсно, складне питання.

По-третє, на мою думку, боротися з використанням сексуальності в ринкових умовах — все одно, що воювати проти вітряків. Класика маркетингової теорії майже директивно примушує рекламоторців до «гри на основному інстинктові» людини. Тож треба чітко визначити об'єкт боротьби (усвідомлюючи певну обмеженість можливостей): наприклад, це може бути відверта експлуатація оголеного тіла в рекламі сторонніх товарів (а не натільної білизни чи одягу). При цьому варто притримуватись чіткої аргументації гендерного рівноправ'я і прав людини взагалі, не «звалюючись» у моральні або естетичні судження.

По-четверте, «відкриття» жіночої сексуальності було одним з надбань емансипації і фемінізму як теорії і практики. Тож закликаючи до заборони використання жіночих сексуалізованих зображень в рекламі, ми ризикуємо покинути дитя разом з водою: спровокувати рецидиви вікторіанського лицемірства щодо (переважно, жіночої) сексуальності. Це теж контрверсійне питання, що потребує серйозних рефлексій.

Захід чи схід?

Коли проблеми гендерної політики обговорюються в пострадянському просторі, виникає ще одне серйозне, почасти засадниче питання: чи можлива імплементація на наш ґрунт такого «західного» феномену, як фемінізм або гендерні теорії/практики? Зважаючи на (подекуди, тотально) різні історико-політичні передумови, можна передбачити, перш за все, негативну відповідь на це питання. Однак сприйняття Україною загальнолюдських цінностей прав людини, а також політичний курс «в Європу» змушує шукати інших, не настільки категоричних відповідей.

Отже, проблема (існування) феміністичних та/або гендерних теорій/практик в сучасній Україні є нагальною й контрверсійною. Не маючи зараз змоги розгорнути її в деталях¹, пропонуємо лише найголовніші виміри вказаної теми: 1) повязаність проблеми гендерної свідомості з наявністю в Україні її переважних носіїв — середнього класу; 2) стигматизація і карнавалізація гендерної проблематики в медіа, політичній і масовій свідомості; 3) неготовність (слабкість) українського громадянського суспільства, яке могло би стати рушійною силою гендерних перетворень.

Крім того, серед теоретиків існує поширена думка про те, що головними перепонами для розвитку гендерних студій на пост-радянському просторі є біологічний детермінізм та есенціалізм. Така позиція має підтвердження з боку практики: чи не найголовнішим аргументом посполитих громадян і відповідальних держслужбовців проти гендерної політики є непохитне переконання в одвічності й біологічній укоріненості статі в усіх її проявах («жінка має бути жінкою, а чоловік — чоловіком!»).

Проте на думку І. Жеребкіної, все якраз навпаки: і дискурсивна, й інституціональна практика «гендеру» в колишньому СРСР може бути лише перформативною — тоб-

то ніколи не есенціалістською (при цьому під поняттям «перформативу» мається на увазі таке його найзагальніше визначення, дане Джудіт Батлер, як вказівка на корінну відсутність будь-яких так званих «унікальних», «автентичних», «даних» сутностей, наприклад, «статі», «чоловічого», «жіночого» і т. п.) в практиках репрезентації¹.

Наведена позиція має досить переконливу аргументацію. По-перше, власне базова поняттєва опозиція «гендер як соціальна стаття» — «біологічна стаття» в пострадянському просторі формується принципово інакше, ніж на Заході. Якщо в західній культурі феміністичний порив емансипації жіночого мав на увазі, передусім, звільнення від «біологічного» (як функції «природного призначення») і прагненням до «соціального» (як нової, соціальної жіночої реалізації в суспільстві), то в радянській культурі, можна сказати, цього самого «біологічного» не існувало зовсім! Як не парадоксально, в комуністичній культурі в трактуванні жіночого домінувало зовсім не «біологічне», а «соціальне» (наприклад, відомий соціальний конструктор «гомо советікус», де біологічні характеристики людини замінювались ідеологічними, а модель репродуктивної біології була схована за моделлю «соціального відтворення» так званої «нової спільноти — радянського народу»². Ось чому пострадянські гендерні дослідження і практики зосереджуються, передусім, на проблемі жіночого соціального статусу; в той же час проблематика тілесності, сексуальності й бажання (зокрема, як питання репродуктивних прав, абортів, сексуального насильства і т.п.) сприймається набагато важче, тому й залишається на маргінесах української гендерної політики.

По-друге (і я згодна з І. Жеребкіною в надважливості цієї тези), величезна різниця між українським і західним інваріантом гендерної політики полягає в тому, що в Україні ми спостерігаємо досить дивну картину: гендерні теорії виникають *раніше*, ніж низовий жіночий (чи то чоловічий) рух, і навіть стимулюють появу останніх (як пам'ятаємо, в США і Європі все було рівно навпаки).

Слід підкреслити, що продукований владою запит на «гендер» концентрує в собі величезну контрверсію, адже покликання концепції гендеру як раз і полягає у викритті й критиці існуючих владних відносин (див. перший розділ цієї статті). Звідси — два практичні наслідки: або супротив народу проти «спущених зверху» ідей гендерних перетворень, або здійснення псевдогендерних практик як таких, що демонструють лояльність до влади, де вся складність гендерних досліджень редукується до простого підраховування осіб певної статі у певному місці³.

Замість висновків

В обговоренні тих складнощів, з якими стикаються спроби гендерних перетворень в Україні, досить часто зазначається такий чинник, як «розрив» між теоретиками і практиками. І я, й мої колеги відчуваємо цей розрив, тому не випадково назвали організовану нами науково-практичну конференцію «Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости».

Спостерігаючи реалії «гендерного» сьогодення (це спостереження сповна можна назвати «включеним»), я все більше розумію і займаю бік теоретиків. Їх звинувачують у снобізмі, у «відірваності від народу», у замкненості «в башті зі слонової кіст-

¹ Жеребкина І. Гендерные 90-е... о возможностях гендерного дискурса и гендерного образования в бывшем СССР (Выступление на конференции в Бухаре, 2000). — <http://www.gender-az.org/doc/ru/education/acrg/4.11.4.ru.pdf>

² Там само.

³ Про це детальніше див.: Плахотнік О. Упровадження гендерної політики в 2007 році: результати роботи, висновки, проблеми // Я. — 2008, № 5 (специвипуск). — С. 4-6.

¹ Це вже частково зроблено, наприклад, в статті: Плахотнік О. Постсоветский феминизм: украинский вариант // Гендерные исследования. — 2008, № 17. — С. 183-198.

ки» й метафізичних безплідних мудруваннях. Однак ті практики гендерної політики (а все ж — псевдогендерної), що починають масово зараз реалізовуватись українськими держслужбовцями і лояльними до влади НДО заслуговують на те, щоб (теоретикам) відхреститись від них, бігти від них подалі й забути як страшний сон.

Кажуть, найстрашніші люди — це ініціативні невігласи. На жаль, це про більшість сьогодишніх «гендерних практиків». Тож я займаю в усьому цьому позицію Кассандри: «Люди, схаменіться, зупиніться! Подумайте, порадьтесь, ввімкніть критичне мислення. Гендерні проблеми — це надто складні проблеми, їх не можна вирішувати примітивними засобами...».

Чи я й закінчу, як Кассандра?

Криза маскулінності в теоретичній та емпіричній перспективі

Тетяна Бурейчак,

*кандидат соціологічних наук Львівського національного
університету ім. І. Франка, м. Львів*

Уявлення про те, що маскулінність перебуває в кризі, є доволі поширеним в академічному гендерному середовищі. Ця проблема також періодично спливає в популярних виданнях та мас-медіа (наприклад, «Девальвація чоловіків, або За кого виходити заміж українським жінкам?», журнал «Главред», від 24 липня 2008 або «Чоловіків — у Червону книгу!», газета «День», № 174, від 12 жовтня 2006). Проте що власне складає суть кризи маскулінності й досі залишається неясним. Це в свою чергу часто спричиняє непорозуміння у дискусіях та аргументації, що підтверджує чи спростовує цей феномен. З огляду на це, в даній роботі ми спробуємо більш докладно розглянути цю проблему, а саме визначити основні теоретичні підходи до пояснення кризи маскулінності, з'ясувати найбільш часто згадувані її прояви та причини, а також спробувати застосувати ці ідеї до сучасного українського контексту і таким чином дати відповідь на питання — чи можливо говорити про кризу маскулінності в Україні.

Перш ніж безпосередньо перейти до розгляду феномену кризи маскулінності, варто з'ясувати специфіку «маскулінності» та «кризи», про які буде йти мова. Отже йтиметься не про маскулінність загалом, а про її особливе визначення, що відповідає домінуючому традиційному її розумінню та вияву. Р. Коннел, що називає таку маскулінність гегемонною, зазначає, що для неї характерне прагнення домінування, орієнтація на роботу, демонстрація фізичної переваги та брак емоційного компоненту. Вона завжди конструється стосовно інших маскулінностей та фемініностей, які їй підпорядковані [1]. Таким чином, ми обмежуємо цю дискусію обговоренням маскулінності, що відповідає патріархатній гендерній системі, водночас зважаючи на те, що існують й інші розуміння маскулінності, кризові стани яких можуть мати зовсім інші причини та наслідки. Іншим ключовим поняттям є «криза» («криза ідентичності»). В контексті цієї роботи вона розуміється як проблематичність реалізації (performing) ідентичності в певному соціальному просторі, що знаходить свій вияв у деструктивних практиках, спрямованих на себе або інших. Її наслідками можуть бути депресія, песимізм, неадекватна соціальна поведінка, зловживання алкоголем, наркотиками, агресія, насильство, суїциди тощо. Найчастіше криза ідентичності пов'язана із зміна-

ми соціальних умов та складністю адаптації до них. Однак, як буде продемонстровано далі, криза може розглядатися також і як перманентна ознака ідентичності.

Розглянувши низку теорій кризи маскулінності, можна виокремити три основні підходи до розуміння суті цього феномену. Перший підхід наголошує на тому, що криза маскулінності — це нове безпрецедентне явище, яке було спричинене соціальними, культурними, економічними та політичними трансформаціями в ХХ ст. Другий підхід переконує у протилежному, а саме, що криза маскулінності існувала завжди, лише загострюючись у певні історичні періоди. Відповідно до третього підходу про кризу маскулінності в даний момент говорити не має сенсу. Іншими словами, криза маскулінності — це результат моральної паніки, певний дискурсивний продукт, що не має нічого спільного з реальністю. Розглянемо більш докладно сутність цих бачень кризи маскулінності.

Криза маскулінності — новий продукт ХХ ст.

Криза маскулінності таким чином розглядається як унікальний культурний продукт індустріалізації, бюрократизації праці, посиленням вимог гендерної рівності, зростання конкуренції на ринку праці з боку жінок, дестабілізацією сімейної ієрархії, а також зростання ваги підкріплення ідентичностей за допомогою конс'юмеристських практик, розвиток гей-рухів, комерціалізацію чоловічого зовнішнього вигляду, поширення андрогінних чоловічих ідентичностей, метросексуальності тощо. Ці фактори спричиняють зміну гендерного балансу, що ускладнює виконання чоловіками традиційних ролей та підважує їх владні позиції.

Однією з найбільш значимих соціальних змін ХХ ст. стало вирівнювання прав жінок і чоловіків, що закріплюється та гарантується багатьма країнами на державному рівні. З огляду на це, сучасна криза маскулінності пояснюється як реакція чоловіків на зростання конкуренції з боку жінок, а також як наслідок втрати ними безумовної влади та панування в багатьох сферах суспільного життя, що була закріплена за чоловіками протягом тривалого історичного періоду. Розглянемо декілька прикладів.

Сфера праці

Традиційно робота (зайнятість) розглядається як важливий аспект формування чоловічої ідентичності, що набуває особливого значення в модерних західних індустріальних капіталістичних суспільствах [1; С. 8]. В контексті деяких теорій (наприклад, теорії статевих ролей) робота розглядається як фундаментальний компонент чоловічої ролі. Індикатором успіху чоловіків в житті стає успіх та досягнення в роботі та кар'єрі. Водночас сучасна ситуація на ринку праці може виявлятися достатньо проблематичною для такого способу ствердження маскулінності. Як зазначає Джон Бейнон, це пов'язано із нестабільністю зайнятості, переорієнтацією на сервісну економіку, та відповідно скорочення зайнятості у чоловіків у сфері виробництва, стигматизацією чоловіків, які втратили «справжню чоловічу роботу» та/або роботу, що ґрунтувалася на фізичній праці, а також зростання трудової зайнятості жінок та вимог гендерної рівності у сфері праці [3; Р. 87]. В пострадянському контексті, найбільш драматичним моментом був початок та середина 1990-х рр. — час після розвалу Радянського Союзу, що був позначений не лише зубожінням, стрімким погіршенням матеріальної ситуації, але й значною низхідною статусною мобільністю, що відчула значна частина населення. Проте, оскільки традиційні гендерні нормативи в більшій мірі акцентують важливість самореалізації в публічній сфері для чоловіків, ніж для жінок, втрата соціального статусу була більш болючою саме для цієї гендерної групи [4, 5]. Наслідками таких змін стає в першу чергу неможливість реалізації чоловіком

традиційної ролі єдиного сімейного годувальника, що безумовно може спричиняти значний стрес. Для частини українських чоловіків вирішенням цієї проблеми стало її психологічне уникнення, що реалізувалося через звернення до алкоголю та наркотиків. Середина 1990-х років була позначена стрімким зростанням кількості чоловіків, що страждають на алкогольні та наркотичні uzалежнення та розлади.

Сім'я

Зміна ролі чоловіка в сім'ї найбільш фундаментально пов'язана зі змінами ролей чоловіків та жінок на ринку праці. А саме, зайнятість жінок в оплачуваній праці, спричинила до появи домогосподарств з двома (хоч зазвичай нерівними) джерелами доходів. Це вкупі з із проблемами працевлаштування та кар'єрного просування в умовах нестабільної економічної ситуації, суттєво підриває етику чоловіка як єдиного сімейного годувальника та послаблює владу чоловіка в родині. Можливість жінок працювати та бути бодай почасти фінансово незалежними від чоловіків стає однією з серйозних підстав розпаду сімей. В сучасному українському суспільстві фактором, що сприяє реконфігурації ролей сімейного годувальника, стає також трудова міграція жінок особливо у західних регіонах України, де 60-70% трудових мігрантів складають жінки [6].

Комерціалізація чоловічого зовнішнього вигляду

Кінець XX – поч. XXI ст. засвідчив поширення образів чоловіків, що є небайдужими до власної привабливості. Ці образи акцентують на доглянутості, естетичності та сексуальності чоловічого тіла. Значна роль у просуванні таких ідеалів тілесної маскулінності належить рекламі, що таким чином стимулює розширення збуту певних видів товарів — в першу чергу чоловічого одягу та косметики. Репрезентація чоловічої сексуальності деякий час асоціювалася з гомосексуальністю. Зокрема, Д. Рохлінгер зазначає, що чималий вплив на поширення еротизованих образів чоловіків у рекламі мають певні культурні зміни, і зокрема, рух сексуальних меншин [7]. Можна припустити й інші причини цього явища. З економічного погляду для розширення ринку та пошуку нових споживачів такі нові чоловічі образи (передусім у рекламі товарів для жінок) звертаються до незалежних жінок, які заробляють та витрачають власні гроші. Таким чином привабливі чоловічі образи покликані привернути увагу таких жінок. Також це може бути пов'язане з тим, що для просування нових товарів рекламодавці намагаються змінити традиційні уявлення про маскулінність через наголошення на природності чоловічого споживання товарів для догляду за зовнішністю. Цьому зокрема сприяє використання ідеї чоловіка-метросексуала — успішного міського чоловіка, що захоплюється шопінгом та витрачає значну частину свого прибутку для підтримання та підкреслення своєї зовнішньої привабливості [8]. Така ситуація спричиняє плутанину в «справжніх» ідеалах маскулінності та збентеження особливо серед чоловіків, які за різних обставин не мають ресурсів для реалізації таких образів — неміських, старших за віком, бідніших чоловіків тощо [3; Р. 77]. Наслідком поширення таких чоловічих образів, з одного боку, стає розхитування традиційного розуміння маскулінності (позначеним відсутністю надмірної уваги до власного зовнішнього вигляду та обмеженим колом практик догляду за ним, що асоціюється та стигматизується як феміне), а, з іншого, — проблематизація сприйняття власного тіла, особливо тими чоловіками, які не вирізняються особливо привабливою зовнішністю та тілобудовою. Підвищені вимоги щодо зовнішньої привабливості, яким важко відповідати, можуть також спричиняти почуття незадоволеності та депресії.

Таким чином, криза маскулінності як феномен XX ст. пов'язується з проблемами адаптації чоловіків до комплексу сучасних соціальних змін. Це великою мірою обумо-

влюється традиційними вимогами та очікуваннями від маскулінності, що гальмують можливості гнучкого пристосування чоловіків до мінливого світу.

Реакції чоловіків на розхитування традиційних канонів маскулінності можуть набувати різних варіантів, що залежить від низки факторів. Проте, можна говорити про умовно конструктивні та деструктивні сценарії адаптування. Перші відповідно передбачають прийняття змін та визнання необхідності адаптації до них (зокрема через переосмислення/переінтерпретацію власної ідентичності та практик її підкріплення/реалізації за нових умов). Інші, відповідно, полягають у проблематичності прийняття змін або взагалі їх заперечення, що втілюється у деструктивних практиках по відношенню до себе (алкоголізм, депресія, суїциди тощо) або інших (агресія, насильство). Це може також набувати виразу протистояння змінам та закликам до повернення до минулого [9]. Відповідно, чоловіки можуть шукати способи покласти край загрозі традиційним цінностям через повернення до минулих (спокійних та надійних) гендерних ідеалів.

Криза маскулінності існувала завжди

В основі такого розуміння лежить ідея деструктивної природи гегемонної маскулінності. Йдеться про те, що соціальні норми та очікування стосовно поведінки та сценаріїв успішності чоловіків в патріархатних суспільствах є занадто обмеженими, що робить традиційні ідеали маскулінності недостижними для більшості чоловіків. Це, в свою чергу, підсилює чоловічі тривоги в разі невідповідності цим ідеалам та соціальну стигматизацію «неуспішних», «несправжніх» чоловіків. Таким чином в основі традиційного патріархатного розуміння маскулінності закладена криза, що полягає в нормативній деструктивності чоловічої самореалізації — через самообмеження, ствердження за рахунок підпорядкування інших, страх виглядати жіночним тощо. Е. Томсон і Дж. Плек, зокрема говорять про те, що структура соціальних ролейових очікувань до чоловіків визначається трьома факторами — норми статусу, норми твердості (інтелектуальної, емоційної й фізичної) та норми антижіночності — які здатні робити чоловіків вразливими до ситуацій, в яких існує загроза не відповідати цим критеріям «справжньої» маскулінності [10].

Норма статусу передбачає вимірювання успіху чоловіка величиною його заробітку, кар'єрного успіху та задоволенням матеріальних потреб своєї сім'ї. М. Кімел в цьому випадку використовує поняття «ринкова маскулінність» [11]. Такі традиційні уявлення про основну роль чоловіка, відображаються в тому, що в ситуації, коли чоловік не заробляє грошей, він не вважається справжнім чоловіком. Традиційне уявлення про мужність формується довкола багатства, влади та положення в суспільстві. Проте, насправді дуже небагато чоловіків мають достатньо грошей, влади та поваги, аби почувати себе впевнено. Вимога фінансової успішності також часто примушує чоловіків робити вибір кар'єри на користь добре оплачуваної роботи, а не роботи, яка відповідає їх схильностям, інтересам та захопленням [12; С. 169]. Таким чином норма статусу, якій не відповідає більшість чоловіків потенційно спричиняє до заниженої самооцінки та пошуку не завжди конструктивних (адекватних) способів її подолання. Компенсаторна маскулінність, яка активується в цій ситуації, покликана компенсувати невідповідність загальноприйнятому стандарту мужності. Часто вона може набувати форм демонстративної «крутості», що дає чоловіку відчуття сили та контролю. Дж. Плек, зокрема, зазначає, що у випадку, коли чоловік не відповідає одному з аспектів нормативного ідеалу маскулінності, він демонструє перебільшену маскулінність в іншій сфері, тим самим компенсуючи власну неспроможність [10].

Норма твердості реалізується у трьох формах — фізичній, інтелектуальній та емоційній. Норма фізичної твердості — це очікування фізичної сили, витривалості та стійкості. Ця вимога може виявляти себе, з одного боку, в бажанні частини чоловіків підкреслити свою маскулінність, через, наприклад, наروшення мускульної ваги, захоплення бойовими мистецтвами та силовими видами спорту. З іншого боку, норма фізичної твердості сприяє перебільшенню чоловіками потенціалу своєї фізичної витривалості та робить їх схильними нехтувати проблемами власного здоров'я, а це має дуже серйозні особисті та соціальні наслідки. До них можна віднести значно меншу тривалість життя чоловіків, що є характерною для всіх розвинутих індустріальних країн. В Україні середня тривалість життя чоловіків на 11 років коротша ніж жінок. Зокрема, на 2006 р. вона складала 62,4 роки проти 74,1 рік в жінок [13, с. 17]. Ці показники значною мірою визначаються надсмертністю чоловіків у працездатному віці. Зокрема у віці 20-45 років чоловіки вмирають в 3-3,5 рази частіше за своїх однолітків жінок. Така відмінність пов'язана з низкою обставин як генетичного, так і соціального характеру. До останніх, зокрема, зараховують більший ступінь залучення чоловіків до ризикованої поведінки, небезпечних для здоров'я виробництв, кримінальної діяльності тощо. Показники їх насильницької смертності перевищують аналогічні для жінок у багато разів. Значним є також гендерний розрив серед самогубців, з яких 4,1% — жінки й 14,4% — чоловіки. В підлітковому віці ці показники є надзвичайно високими. Зокрема, питома вага смертей від цієї причини для чоловіків у віці 15-19 років становить понад 15% від усіх померлих у цьому віці. Відповідні показники для жінок утричі нижчі [13, с. 24]. Суттєвий гендерний розрив можна також спостерігати в соціально-обумовлених видах захворювань. Зокрема, захворюваність на туберкульоз — хворобу, що з 1995 р. визнана епідемією, та якою уражено за неофіційними підрахунками 1,5 млн. населення України, — в 3-3,5 рази перевищує у випадку чоловіків поряток з жінками (ці цифри на 2004 р. складають 27 727 випадків (72,2%) для чоловіків та 10 676 випадків (27,8%) для жінок) [14; С. 16]. Рівень захворюваності чоловіків на алкоголізм та алкогольні психози в середньому в 6-7 разів перевищує відповідні показники серед жінок. Чоловіки також в 5-6 разів частіше від жінок потрапляють під вплив наркотичної залежності [14; С. 18-19]. Таким чином, невиправдано висока оцінка стану свого здоров'я, небажання/страх виглядати слабким та прагнення до ризику, що підкріплюються існуванням в суспільстві подвійних гендерних стандартів, які толерують таку чоловічу поведінку, спричиняє до перетворення чоловіків у заручників традиційних уявлень про маскулінність, які розплачуються за це ціною власного здоров'я, а деколи й життя.

Норма фізичної твердості вимагає також застосування сили чоловіком у певних ситуаціях, коли не проявити агресію може бути розтлумачене як нечоловіча поведінка. Ствердження маскулінності через агресію може розглядатися як спосіб компенсування неадекватності реалізуватися іншим чином. Дані досліджень засвідчують, що чоловіки, що схильні застосовувати насильство, часто мають занижену самооцінку та низький соціо економічний статус [12; С. 175]. Кримінальна діяльність загалом має чітке гендерне забарвлення. Так, в Україні на 2006 р. кількість чоловіків, що були засудженими за скоєння навмисного вбивства, майже в 7 разів перевищувала відповідну кількість жінок (13% — жінок, 87% — чоловіків). Подібний гендерний розрив спостерігається й серед інших видів злочинів [13; С. 86]. Численні дослідження демонструють, що значна частина злочинів скоюється молодими чоловіками, що походять з робочого середовища та часто є безробітними [2; Р. 11]. Деколи недоступність влади, грошей та ресурсів спонукає компенсувати це, застосовуючи силу по відношенню до жінок.

Норма розумової твердості передбачає те, що відповідно до загальноприйнятих уявлень (стереотипів) існує очікування компетентності чоловіка, тобто того, що він

завжди знає що робити та як поводитися. З огляду на це, багато чоловіків уникають питати порад, що деколи може ускладнювати їх пошук необхідної інформації. Також це може спричиняти конфлікти у міжособистісних стосунках, оскільки визнання власної неправоти традиційно сприймається чоловіками як приниження їх чоловічої гідності [12; С. 177].

Норма емоційної твердості передбачає, що чоловік повинен вміти стримувати власні почуття та самостійно вирішувати свої емоційні проблеми. Це на думку багатьох психологів та соціологів збідає міжособистісні відносини чоловіків, оскільки обмежує способи прояви їх емоційності. Єдиною соціально прийнятною емоцією чоловіків є злість. Чоловіки відповідно відчувають проблеми із саморозкриттям, довірою своїх почуттів іншим, емпатією, здатністю запропонувати емоційну підтримку близькій людині тощо.

Традиційна поведінка чоловіків також є обмеженою нормою антижіночності, яка спонукає їх уникати стереотипно жіночих занять та моделей поведінки. У деяких чоловіків вона може проявлятися у формі фемінофобії — страху здатися жіночним, що, ймовірно, пов'язане зі стереотипом сексуальної інверсії, відповідно до якого феміністичність у чоловіка сприймається як ознака гомосексуальності. М. Кімел зазначає, що страх бути запідозреним у гомосексуальних нахилах, спонукає чоловіків до надмірно-маскулінної поведінки гомофобного характеру [11].

Хоча приклади, які розглядалися вище стосуються здебільшого сучасного суспільства, гендерні теоретики, що вивчають феномен маскулінності в історичній перспективі стверджують, що приклади її криз можна відшукати в минулому. Це, наприклад, підтверджують дослідження кризи маскулінності в Англії епохи Тютторів та ранніх Стюартів (Е. Флетчер), у Вікторіанські часи (М. Ропер та Дж. Тош), фашистський варіант маскулінності (Дж. Мосс), пост'єтнамську кризу маскулінності в США (С. Джеффордс) тощо. Такі дослідження засвідчують, що ситуації соціальних змін, які спричиняють перевизначення усталених розумінь маскулінності, розглядаються як загроза справжній маскулінності та викликають значний опір з боку чоловіків, що поділяють традиційні уявлення. Таким чином, оскільки в самому визначенні патріархатної (гегемонної) маскулінності закладена вимога твердості, це робить адаптування інших уявлень про маскулінність проблематичною.

Кризи маскулінності немає

Представники такої позиції розглядають кризу маскулінності як дискурсивний продукт, який проблематизований певними групами людей та є результатом відповідної інтерпретації феномену маскулінності, що має мало спільного з реальністю. Способи аргументації в цьому випадку можуть бути дуже відмінними.

Думку про відсутність кризи стверджує в своїй праці з провокативною назвою «Кінець маскулінності» (1998) відомий британський теоретик маскулінності Джон Макінес. Його пояснення цієї ідеї ґрунтується на тому, що маскулінність — це не властивість, не характерна риса і не аспект ідентичності індивідів [15; Р. 2]. З огляду на це, будь яка теорія кризи маскулінності є хибною. Маскулінність він розглядає як соціальний конструкт та винахід модерності, що в сучасних умовах втрачає актуальність. З одного боку, модерність проблематизує гендерні відносини в зв'язку із нерівним соціальним положенням чоловіків та жінок, що раніше сприймалося нормальним наслідком статевих відмінностей та було природним й «невидимим». З іншого боку, акцентуючи на необхідності рівності безвідносно до статі, модерність наголошує на тому, що жінки та чоловіки є соціально однаковими, й таким чином робить поняття гендеру непотрібним. Цьому сприяють також «матеріальні сили» модерності, що сприяють нівелюван-

ню статевих відмінностей. Уможливлення фемінізації зайнятості й досягнень жінок в сучасних суспільствах фактично призводять до формальної рівності статей та смерті ідеології чоловіка як сімейного годувальника. Існує також й абсолютно протилежний спосіб аргументації відсутності кризи маскулінності, який є характерним для багатьох феміністських дослідників (напр., І. Бругель). Відповідно до нього підстав для кризи маскулінності є наразі небагато, зважаючи на те, що чоловіки й надалі продовжують акумулювати в своїх руках повноваження, багатство та владу. Це характерно для всіх без виключення країн, навіть тих, які демонструють високі показники гендерної рівності, не говорячи вже про Україну, яка на цьому фоні виглядає наразі не вельми оптимістично [16]. Окрім того, в контексті нової національної ідеології часто звучать заклики до відродження відносин, що були історично притаманними українському народу та штучно зруйнованими Радянською системою. Це фактично означає повернення до патріархатних традицій. Хоча на рівні державної політики здійснюються кроки для забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків, їх реалізація є наразі достатньо проблематичною. Отже, загалом ситуація складається таким чином, що в роки незалежності обставин, які загрожують перевизначенню традиційної маскулінності стає менше. Тобто про кризу маскулінності як дискурсивного конструкту — як уявлень про «справжню» маскулінність — говорити завчасно, водночас спостерігаємо низку негативних, кризових тенденцій у досвіді чоловіків. Таким чином, очевидно, що в дискусії про кризу маскулінності варто розмежовувати феномени «маскулінності у кризі» (криза визначення) та «чоловіків у кризі» (криза досвіду), що впливають але не взаємообумовлюють один одного. Досвід українських чоловіків зокрема засвідчує ряд кризових проявів (стреси, депресії, поганий стан здоров'я, алкогольне uzалежнення, застосування насильства тощо). Водночас, такі деструктивні досвіди пов'язані, не стільки із перевизначення уявлень про справжню маскулінність, а занадто вузькими та жорсткими канонами традиційної маскулінності, які значною мірою актуалізуються та наголошуються в сучасному українському суспільстві.

Література

- Connell R. W. Gender and power. — Stanford, CA: Stanford University Press, 1987. — 334 p.
- Edwards T. Cultures of Masculinity. — London: Routledge, 2006. — 182 p.
- Beynon J. Masculinities and Culture. — Buckingham, Philadelphia: Open University Press, 2002. — 191 p.
- Шевченко О. «Если ты такой умный, то почему такой бедный?»: утверждая мужественность технической интеллигенции / доступно з <http://www.genderstudies.info/sbornik/muzhest/14.htm>
- Здравомыслова Е., Темкина А. Кризис маскулинности в постсоветском дискурсе / О муже(Н)ственности. Сборник статей / Составитель С. Ушакин. — М.: Новое литературное обозрение. — 2002. — С. 432-451.
- Циммер К. Як трудова міграція змінює Україну / доступно з <http://www.unian.net/ukr/news/news-181289.html>
- Rohlinger D. A. Eroticizing Men: Cultural Influences on Advertising and Male Objectification // Sex roles: A journal of research. — 2002. — February / Available from: http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m2294/is_2002_Feb/ai_90888979
- Simpson M. Meet the Metrosexual / Available from: <http://dir.salon.com/story/ent/feature/2002/07/22/metrosexual/index.html>
- Кон І. Чоловіки, які змінюються в мінливому світі / доступно з <http://www.jilviv.ua/n27texts/kon.htm>
- Thompson E. H., Pleck J. H. The structure of male role norms // American Behavioural Scientist. — 1986. — № 29. — P. 531-543
- Kimmel M. Masculinity as homophobia: fear, shame, and silence in the construction of gender identity // Theorizing masculinities / ed. by H. Broth and M. Kaufman. — London: Sage. — 1994. — 302 p.
- Ш. Берн Гендерная психология. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. — 320 с.
- Жінки і чоловіки в Україні. Статистичний збірник. — Київ: Державний комітет статистики України, 2007. — с. 131
- Залучення чоловіків до збереження здоров'я в Україні. Аналітичний звіт. — Київ: Фонд народонаселення ООН, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, 2006. — 70 с.
- MacInnes J. The End of Masculinity. — Buckingham: Open University Press, 1998. — 168 p.
- Hausman R., Tyson L. D., Zahidi S. Global gender gap report. — Cologne, Geneva: World Economic Forum, 2007. — 162 p.

Лесбийское движение в Украине в контексте гендерной культуры

Анна Шарыгина,
Харьковское Женское Объединение «Сфера»

Прежде всего, я хотела бы сказать несколько слов о нашей организации. Общественная Организация «Харьковское Женское Объединение Сфера» была зарегистрирована летом этого года. Прежде чем создать общественную организацию, мы на протяжении всего 2007 года работали в качестве инициативной группы, реализовывая проект при финансовой поддержке голландской ассоциации «СОС Нидерланды». За год нам удалось провести около 10 мероприятий разного уровня. Мы работали над тремя задачами: организационное развитие харьковского лесбийского и бисексуального комьюнити; информационно-образовательная работа относительно комьюнити и формирование толерантности к лесбиянкам и бисексуальным женщинам в обществе. Кроме этого, представительницы нашей организации постоянно участвуют во всех значимых событиях украинского ЛГБТ-сообщества. На сегодняшний день в нашу организацию входит шесть активисток и, по необходимости, мы имеем возможность привлечь до 20 волонтеров. У нас есть сайт (www.sphere.in.ua) и интернет-форум для Женщин (<http://sfera2008.forum24.ru/>). Мы позиционируем себя как женская организация и фокусируем свою деятельность на вопросах гомосексуальных и бисексуальных женщин.

В своем докладе я буду говорить о лесбийском движении Украины и попробую вписать этот вопрос в контекст гендерной культуры в нашей стране и в нашем городе.

Наша организация на сегодняшний день прошла достаточно «правильный» путь начального становления — потому, анализируя наш опыт и путь, пройденный другими лесбийскими и ЛГБТ-организациями, мы можем говорить о том, как на самом деле все происходит.

В своем докладе я буду опираться на материал, подготовленный мной к выступлению на конференции «Права лесбиянок и геев — права человека» и на результаты этой конференции. Упомянутое нами мероприятие было проведено 5 и 6 октября этого года Информационно Образовательным Центром «Наш мир» в Киеве. В конференции приняли участие лидеры и лидерки всех значимых украинских ЛГБТ-организаций и инициативных групп, представители и представительницы европейских правозащитных организаций, активисты и активистки ЛГБТ-движений из России, Белоруси, Венгрии, Румынии, Швеции и других стран.

Целенаправленно мы следили за развитием ЛГБТ-движения примерно с 2005 года. На сколько мы могли заметить, именно с этого времени началась широкая популяризация социальной активности в сфере ЛГБТ в Украине.

На сегодняшний день имеется открытая информация — контакты, названия, web-страницы — порядка 25 организаций и инициативных групп, представляющих интересы гомосексуальных, бисексуальных, трансгендерных и транссексуальных людей и сообществ в Украине. Если рассматривать ситуацию в целом, то картина получается весьма удовлетворительная, однако, цель нашего доклада — иная. Мы хотим выделить женское гомосексуальное движение из контекста ЛГБТ-движения и рассмотреть его в контексте, заданном темой конференции.

Я бы хотела оговориться, что построю свой доклад на объективных, доступных всем цифрах, но комментарии к ним будут субъективные.

На сайте организации «Гей-форум Украины» была опубликована информация обо всех зарегистрированных ЛГБТ-организациях нашей страны. СРЕДИ ПЕРЕЧИСЛЕННЫХ 14 ОРГАНИЗАЦИЙ ТОЛЬКО 4 ВОЗГЛАВЛЯЮТ ЖЕНЩИНЫ — это Информационно Образовательный Центр «Женская сеть» и Общественная Организация «Инсайт» в г. Киеве, Информационно Образовательный Центр «За равные права» в г. Николаеве и Харьковское Женское Объединение «Сфера». Мы уверены, что это не означает исключение лесбиянок из сферы активностей этих организаций. Однако, если исходить из того, что общественная деятельность в значительной степени детерминирована личными интересами и приоритетами лидера/ов, логично предположить, что лидеры-геи предлагают миру СВОЁ видение реализации СВОИХ интересов и прав. В большинстве случаев, эти интересы сходны с лесбийскими, однако, очевидно, что в некоторых вопросах они существенно разнятся. Взять хотя бы вопросы профилактики ВИЧ/СПИДа. До последнего времени эта проблема прорабатывалась гей-организациями как одна из приоритетных, что абсолютно не применимо в отношении ЛБ-организаций.

Учитывая разницу в акцентах деятельности, следует обозначить еще одно проблемное поле для лесбийских организаций, о котором говорить не принято. Лесбийские организации, являясь по большей части женскими, в реалиях современного патриархального социума, поставлены в условия двойной дискриминации — по половой (гендерной) принадлежности и по признаку сексуальной ориентации. Любая женская организация в таких рамках вынужденно несет на себе часть нагрузки феминистической идеологии. Проблему в этом поле усиливает то, что с одной стороны, многие лесбийские организации отрицают идеологию как таковую, реализовывая свою деятельность как бы вне всякой идеи. С другой стороны, не слишком мощные и немногочисленные в Украине женские феминистические и гендерные организации «открещиваются» от лесбиянок, как бы избегая идентификации с еще более дискриминируемой группой, игнорируя их проблемы, как это было в мировом сообществе в прошлом веке.

Таким образом, можно говорить о том, что для украинских лесбийских организаций существует идеологическая проблема, не разрешив которую они не смогут достигнуть хоть сколько-нибудь значимых результатов. На наш взгляд, только посредством определения идеологической рамки работы женские лесбийские организации смогут продвинуться в преодолении двойного дискриминационного барьера, о котором мы упоминали выше. Самой близкой по идеологии мы считаем гендерную рамку, приняв которую, украинские ЛГБТ-активисты и активистки действительно смогут способствовать интеграции ЛГБТ-людей в общество.

Кроме того, они смогут решить проблему дискриминации по половому признаку среди сообщества. Украинское ЛГБТ-комьюнити во многих вопросах своей деятельно-

сти наследует модель общества, потому можно четко отследить, дискриминационные механизмы. Последнее до сих пор не артикулируется как проблема — отчасти потому, что не проявляется так ярко как среди общества гетеросексуальной ориентации. Однако, иерархия есть и она примерно такова (сверху вниз): геи и бисексуальные мужчины, MtF, гомосексуальные и бисексуальные женщины, FtM. И это несмотря на то, что многие организации декларируют свою деятельность как такую, которая направлена на лесбиянок, геев, бисексуалов и транссексуальных и трансгендерных людей.

Следует отдельно сказать об опыте работы лесбийских организаций в Украине — количественном и качественном. Для информации — самая опытная лесбийская организация работает в Украине с 2000 года (по сравнению с самой давней ЛГБТ-организацией «Лига», которая работает уже более 10 лет). До нынешнего года это была единственная организация в сфере ЛГБТ, возглавляемая женщиной. Очевидно, что опыта и численности четырех организаций, три из которых работают менее года, совсем не достаточно для уверенного продвижения лесбийских идей и прав в мир. Кроме того, ввиду весьма скудного финансирования деятельности собственно лесбийских организаций, подавляющее большинство активисток занимаются общественной деятельностью, параллельно с профессиональной деятельностью. По большому счету, следует сказать, что сегодня в Украине нет ни одной лесбийской организации, в которой стационарно был бы **ОФОРМЛЕН НА ПОСТОЯННУЮ РАБОТУ ОПЛАЧИВАЕМЫЙ персонал**.

Кроме всего вышеизложенного, мы думаем, что некоторая специфика движения ЛБ-организаций в Украине отражается в этапах развития, через которые проходят в нашей стране женские группы. Какой же «правильный» путь становления лесбийской организации в Украине? (говоря «правильный», я имею в виду повторяемость этого пути в развитии каждой организации).

На первом этапе **появляется активистка (лидерка), которая объединяет вокруг себя неформальную инициативную группу волонтеров и/или активисток**. Модель патриархальной иерархии практически в первозданном виде поддерживается лесбийскими организациями при построении структуры — чаще всего единовластие сохраняется на протяжении всего жизненного цикла общественной организации и прикрывается лишь декларациями коллегиальности. То есть, возможно, украинские женщины-лидерки, вместо того, чтобы создавать собственный стиль управления и влияния, для того, чтобы быть успешными наследуют «мужскую» структуру и стратегии.

На втором этапе движения **группу замечают более опытные организации и приглашают для участия в совместных проектах, в некоторой деятельности**. Например, в начале нашей социальной активности ИОЦ «Женская Сеть» пригласила представителей от Харьковского региона для участия в летнем лесбийско-феминистическом лагере. Обычно на этом этапе или в РЕЗУЛЬТАТЕ совместной работы происходит групповая идентификация, осознание собственной групповой уникальности, групповых границ, формируется миссия и задачи деятельности группы.

В случае удачного прохождения этого процесса **группа более-менее самостоятельно реализует относительно небольшие проекты с привлечением стороннего финансирования**, при помощи или под контролем какой-то более крупной организации. Например, организация «За равные права», прежде чем стать полноценной организацией, реализовывала свою работу в рамках проекта PRESIS, финансируемого СОС-Нидерланды при поддержке Николаевской ЛГБТ-организации «Лига». Обычно, параллельно с этим, группа задается вопросом и принимает решение о регистрации общественной деятельности в органах местного самоуправления.

Далее, при благоприятном развитии событий **уже общественная организация получает кредит доверия от мировых, европейских или локальных доноров, а с ним —**

и систематическое финансирование своей деятельности и мероприятий. Как ни пытайся двигать организационное развитие, а при отсутствии финансирования организации сложно реализовывать свою деятельность. Любое мероприятие требует, как минимум, наличия места для его проведения. Как показывает практика, в наших семинарах, тренингах и других образовательных мероприятиях хочет принять участие от 50 до 150 женщин. И с каждым мероприятием количество интересующихся постоянно растет — по нашему предположению, в Харькове может проживать порядка 10 000 гомосексуальных и бисексуальных женщин. На сегодняшний день ХЖО «Сфера» не имеет ресурсного центра и другого дохода, кроме членских взносов участниц.

После периода зависимости от донорского финансирования, на сколько мы можем судить о тенденции по одному примеру, у организации наступает период стремления к независимости, который можно объяснить, как определенной зрелостью организации, так и сгоранием лидеров.

На данном этапе мы вынуждены поставить троеточие в нашем анализе — на сегодняшний день ни одна из общественных ЛБ- или ЛГБТ-организаций, возглавляемых женщинами, не продвинулась далее.

Прежде, чем подвести итоги нашего анализа, скажем еще несколько слов о специфике работы лесбийских организаций в части содержания их деятельности.

В 2006 году на конференции, организованной ИОЦ «Женская сеть» для активисток лесбийского комьюнити, была выделена триединая миссия социальной активности. Она включала в себя: во-первых, развитие женщин, женских сообществ и женского; во-вторых, защиту гражданских прав лесбиянок и бисексуалок и, в-третьих, интеграцию ЛБ-сообщества в общество.

На сегодняшний день, на наш взгляд, наиболее активно ведется работа в правозащитной сфере. Работы в других направлениях недостаточно — ни количественно, ни качественно. Чаще всего, нынешние организации могут себе позволить или дают себе труд работать только в одном направлении. В 2008 году было проведено единственное крупное мероприятие, инициированное и проведенное лесбийской организацией (мы имеем в виду фотовыставку «Другой взгляд»). Отчасти это происходит оттого, что социальная активность требует от женщины каминг-аута (это специальный термин, обозначающий заявление о своей гомосексуальности более-менее широкому кругу людей). Это может быть по-разному воспринято в других сферах взаимодействия с людьми — на работе, в семье родителей, друзьями.

В таком небольшом объеме возможно лишь обозначить некоторые вопросы, актуальные для современного лесбийского социального движения. Своим докладом я попыталась обозначить, что есть целый ряд проблем для лесбиянства в Украине, которые во многом связаны со стереотипностью восприятия «женского вопроса».

Если у Вас есть вопросы или комментарии — пожалуйста, пишите на наш электронный ящик: sphere@ukr.net или в наш форум: <http://sfera2008.forum24.ru/>

Громадсько-політична активність жінок в радянській Україні (1922-1991 рр.)

Наталія Олійник,
ст. викладач кафедри суспільних дисциплін Львівського інституту банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України, м. Львів

Донедавна проблема участі жінок в політичних процесах майже не досліджувалася і це формувало неповне знання про минуле, адже жінки в усіх періодах історії України складали половину її населення. Обмеженість та неповнота знань про минуле не сприяє адекватному розумінню особливостей сучасного становища жінки в українському суспільстві. Особливо актуальним є дослідження громадсько-політичної активності та реального становища жінок в попередньому радянському періоді історії України. По-перше, у цей час офіційна ідеологія стверджувала, що «жіноче питання» в СРСР вирішено і рівність жінок та чоловіків досягнута, це уявлення було перенесено і в деякі сучасні дослідження, але глибший аналіз громадсько-політичної активності жінок у радянський період спростовує це уявлення. По-друге, дослідження громадсько-політичної активності жінок в радянському суспільстві дає можливість пояснити причини кількісного зменшення жінок у структурі законодавчої влади і зрозуміти особливості та причини гендерної асиметрії у структурах влади України на сучасному етапі.

Питання громадсько-політичної активності жінок в радянській науковій літературі практично не досліджувалося. Роботи радянських авторів акцентували увагу переважно на покращенні становища жінок в СРСР, заперечували самостійний статус жіночих проблем і наявність у жінок специфічних інтересів, відмінних від класових, зосереджувалися на описі успіхів залучення жінок в суспільне виробництво [1]. Радянські дослідники жіночого питання дотримувалися постулату, що соціалістична революція повністю вирішує проблему дискримінації жінок і жіноча емансипація можлива лише при соціалізмі, як стверджує одна із авторок «... визначальним чином впливає на формування активної життєвої позиції радянських жінок ... передусім характер праці при соціалізмі, те що вона вільна від експлуатації ... людина трудиться на себе і на своє суспільство» [2].

В українській історіографії в останні десятиліття спостерігається інтерес до дослідження жіночого питання [3]. Але безпосередньо проблемі громадсько-політичної активності жінок належної уваги досі не приділялося і вона є досить актуальною та корисною для подальшого опрацювання гендерної проблематики.

Тому метою даного дослідження є виявити основні форми та види громадсько-політичної активності жінок в Україні, прослідкувати зміни у громадсько-політичній активності жінок, що пов'язані зі становленням, усталенням та видозмінами радянського режиму, проаналізувати реальне становище жінок в СРСР та їх участь в органах влади.

В дослідженні використовується гендерний підхід. Історико-порівняльний метод застосовується для аналізу розвитку громадсько-політичної активності жінок у різні роки радянського періоду історії України. Статистично-аналітичний метод застосовується для опрацювання статистичних та біографічних відомостей про жінок активних учасників суспільно-політичних процесів. Для підбиття підсумків застосовується системний та аналітичний метод.

У 20-ті роки радянська влада усунула об'єктивні перешкоди на шляху рівності жінки, в УРСР жінки за ст. 102 Конституції УРСР від 1937 р. формально отримали можливість проявляти активність в усіх сферах суспільного життя. Але на тлі пере-

дових як для свого часу законодавчих норм із питань захисту прав жінки, радянська держава, в умовах тоталітарної системи й екстенсивного розвитку суспільства, перетворювала на практиці законодавчо закріплені права жінок на декларації і використовувала жінок передусім як додатковий трудовий ресурс [4].

У період становлення більшовицької влади багато уваги приділялося, так званому, «жіночому питанню», тому що жінки складали більшу половину населення і не враховувати їх як чинник соціалістичного будівництва було неможливо. Але зміст і вирішення «жіночого питання» мали певні особливості, які в подальшому значно вплинули на громадсько-політичну активність жінок УРСР:

- ❖ «жіноче питання» розглядалося як ідеологічне, в контексті марксистсько-ленінського підходу до визволення жінки, яке на пряму пов'язувалося із ліквідацією капіталізму та класового поділу і встановленням комуністичного ладу, тому основним завданням жінок вважалося входження на ринок оплачуваної праці та участь у класовій боротьбі;
- ❖ наголошувалося на пролетарському варіанті жіночої рівноправності, тим самим виключаючи зі сфери її об'єктів жінок, яких зараховано до буржуазної частини населення [5] і за це піддано репресіям;
- ❖ жінки вважалися «одним із відсталих загонів трудящих», які відстають від чоловіків за свідомістю, організованістю та активністю і тому потребують опіки з боку «пролетарської партії» [6];
- ❖ зміст «пролетарського жіночого питання» пов'язували з історичною формацією: при капіталізмі — це подолати соціальну відсталість жінок і посилити їх роль в спільній класовій боротьбі пролетаріату, боротися за політичну та юридичну рівність жінок з чоловіками, за охорону жіночої праці і материнства; в період побудови соціалізму — вирішення демократичних вимог, що висувалися до революції, але не були реалізовані, підвищення ролі жінок в побудові соціалізму, покращення становища жінок в побуті [7].

З приходом більшовиків до влади в Україні були проголошені буржуазними і ліквідовані усі активно діючі до того часу жіночі об'єднання. На зміну їм були створені жіночі об'єднання, до яких недоцільно застосовувати термін «жіночий рух», бо в радянській політичній системі були відсутні умови для структурування і розвитку жіночого руху на альтернативній основі як інституту громадянського суспільства, жіночі об'єднання були частиною тоталітарної політичної системи, яка направляла активність жінок на вирішення виробничих і побутових проблем.

На початку 20-х років ХХ ст. почали створюватися союзи солдатських дружин, об'єднання дружин робітників, службовців, школи ліквідації неграмотності, скликати-ся жіночі делегатські зібрання, але відповідно до особливостей вирішення «жіночого питання», більшовики не розглядали можливості існування самостійного жіночого руху. Для здійснення політико-виховної роботи серед жінок в грудні 1918 р. ЦК РКП(б) створив комісію по пропаганді і агітації серед жінок, яка в вересні 1919 р. була реорганізована у відділ партійних комітетів для роботи серед жінок (жінвідділи) [8], в січні 1920 р. був створений жінвідділ при ЦК КП(б)У. Жіночі відділи були створені майже при усіх губернських та повітових партійних комітетах України. Жінвідділи у 20-х — початку 30-х рр. стали чи не єдиною легальною можливістю прояву жіночої активності. Основною формою їх роботи були постійно діючі делегатські збори робітниць і селянок, а також з'їзди робітниць і селянок та безпартійні жіночі конференції [9], 3-7 листопада 1920 р. в Харкові відбувся I Всеукраїнський з'їзд робітниць і селянок (від усіх губерній було 1105 делегаток) [10].

Основними напрямками діяльності жінвідділів були: боротьба з неписьменністю, боротьба проти релігії і церкви, підвищення рівня політичної свідомості, робота серед

жінок під час виборчих кампаній, допомога безпритульним, підготовка жінок для роботи в державних і громадських установах (комнезамах, профспілках, народних судах, робітничо-селянському контролі), але найважливішим завданням жінвідділів було виконання партійних директив. Комуністична партія видавала в той період багаточисельні інструкції, які регламентували діяльність жінвідділів, активно застосовувала такі засоби як директиви, планові показники, квоти, при цьому не враховувалися специфічні українські умови. Жіночим об'єднанням відводилася незначна роль, передусім у вирішенні соціальних проблем — материнства, суспільного виховання дітей, підвищення культурного рівня жінок, організації побуту, окрім того вони могли діяти тільки під контролем партійних комітетів, тому важко виявити рівень їх активності як самостійного громадсько-політичного суб'єкта. Окрім того, як зазначає М. Богачевська-Хом'як, українські жінвідділи ніколи не були масовими або дуже активними [11]. Але саме робота жінок-делегаток вперше надала можливість спробувати свої сили і проявити активність у здійсненні владних функцій в публічній сфері, хоча їх діяльність концентрувалась в основному в соціальній сфері, що позбавляло жіночі об'єднання можливості впливати на прийняття важливих рішень навіть на місцевому рівні, а також сприймати свою діяльність, як діяльність державно значущу.

В січні 1930 р. під час реорганізації структури ЦК ВКП(б) були ліквідовані жінвідділи і замість них були створені жіночі сектори у відділах агітації і масових кампаній ЦК ВКП(б), ЦК Комуністичних партій республік, крайових, обласних і районних комітетах партії, а також парткомах великих підприємств. В 1934 р. були ліквідовані і женсектори, так як було оголошено про вирішення жіночого питання в СРСР [12], але в західних областях УРСР, жіночі відділи існували і у 1945–56 роках при обкомах комуністичної партії [13], можна стверджувати, що це було пов'язано із процесом утвердження радянської влади в Західній Україні, яка остаточно увійшла в склад УРСР лише після Другої світової війни.

В 30-ті роки громадська активність жінок отримала нові організаційні форми. В 1936 р., після Всесоюзної наради активісток важкої промисловості, в СРСР розгорнувся рух дружин робітників, інженерів, службовців, вчених [14]. Фактично ці організації об'єднували домашніх господарів, але саме вони замінили на виробництві жіночі делегатські зібрання. Ві їх функції входила допомога керівництву підприємств по покращенню культурно-побутових умов, залучення домогосподарок в роботу кружків точної політики, Протиповітряної і протихімічної оборони, «Готовий до санітарної оборони». В 30-их роках жінки-активістки брали участь в русі залучення домогосподарок до виробної праці в промисловості, гаслом цього руху було: «Кожна робітниця має привести на виробництво свою дружину, кожна робітниця — завербувати не менше двох жінок» [15]. За допомогою таких пропагандистських заходів жінок втягували в трудову діяльність у народному господарстві. Адже праця в суспільному виробництві була джерелом радянської ідентичності і інтеграції суспільства, а робота на державу була фактично єдиною легітимною формою отримання доходів і соціальні права в умовах державного соціалізму були пов'язані не стільки зі статусом громадянина, скільки із участю в суспільному виробництві; відповідно соціальні гарантії і пільги надавалися жінці саме як працюючій матері [16].

7 вересня 1941 р. був створений Антифашистський комітет радянських жінок, який у 1956 р. був переіменований в Комітет радянських жінок. Його основною функцією була репрезентативна, як на міжнародних конференціях, так і на партійних з'їздах [17], активність жінок в ньому проявлялася не через самоорганізацію, а також спрямовувалася та регламентувалася партійними комітетами.

Об'єднання жінок за інтересами стали відроджуватися в 50–60-ті роки і отримали назву жіночих рад. Їх діяльність була спрямована на вирішення виробничих і соціаль-

них завдань: покращення умов праці, підвищення кваліфікації робітниць, організація дитячих садків тощо.

Жіночі організації 70-80-х років були частиною інституціоналізованої громадської системи. Разом з профспілками та комсомолом вони входили в нечисленний перелік громадських організацій, функціонування яких допускалося ст. 7 Конституції СРСР і діяли під керівництвом КПРС в рамках офіційної ідеології про досягнуту рівність статей.

В середині 80-х років КПРС проголосила відродження жіночих рад важливим завданням перебудови. На XXVII з'їзді КПРС в 1986 р. в своїй доповіді М. Горбачов зауважив, що «жіночі ради могли б справити серйозний вплив на вирішення широкого кола соціальних питань життя нашого суспільства» [18] і це стало поштовхом для діяльності партійних комітетів у цьому напрямку. 30 січня 1987 р. була проведена Всесоюзна конференція жінок, яка затвердила Положення про ради жінок, в коло обов'язків яких входила участь у вирішенні більш як 20 виробничих і побутових проблем. Комітет радянських жінок взяв на себе координаційну функцію у їх діяльності і виконував функцію репрезентації на міжнародному рівні. В УРСР на підприємствах, в організаціях, науково-дослідних установах, містах і селах було створено понад 52 тисячі жіночих рад, їх роботу координувала Республіканська рада жінок [19].

Однією із форм прояву відносно автономної громадсько-політичної активності українських жінок в СРСР була їх участь в кооперативній діяльності, особливо на селі. Радянський режим централізував дуже поширену мережу виробничих кооперативів, де працювало багато жінок. На відміну від жінвідділів, які були партійними організаціями, кооперативи прагнули зберегти деяку автономію. Вони часто виступали організаторами дитячих закладів, громадських їдалень, лікарень, центрів навчання, санітарної освіти, курсів ліквідації неписьменності тощо [20].

Жінки також проявляли активність в опозиційній діяльності, яка в СРСР мала нелегальний характер і жорстоко переслідувалася радянським тоталітарним режимом. Хоча дане питання потребує додаткового дослідження, можна виділити кілька основних аспектів участі жінок у такій діяльності. Насамперед, це активний опір суцільній колективізації в Україні, який мав різні форми від пасивних — скорочення посівних площ, таємний забій худоби, самоліквідація найбільш продуктивних селянських господарств, вихід з колгоспів — до активних протиправних дій: підпал, терористичні акти [21]. Найчастіше активний опір примусовим хлібозаготівлям та селянській позиції, не вирішеному земельному порядкуванню проявлявся у так званих «баб'ячих бунтах», хвиля яких навесні 1928 р. прокотилася майже усіма регіонами УРСР, набуваючи у деяких місцевостях масового характеру. Як змушені були визнати у своїх зведеннях компартійно-радянські працівники, головну роль у цих бунтах відігравали жінки та біднота, які діяли досить організовано [22].

Також жінки брали активну участь у русі шістидесятників та в дисидентському русі. Долучаючись до опозиційних рухів, жінки проявляли свою активну громадянську позицію, а також велику мужність у протистоянні із радянським тоталітарним режимом. Одним із важливих чинників долучення до дисидентського руху був родинний — жінки, усвідомлюючи можливі негативні наслідки, активно допомагали та захищали своїх дітей, чоловіків, батьків, які зазнавали переслідувань радянської репресивної машини за свою дисидентську діяльність. Серед офіційних членів Української Гельсинської групи було семеро жінок: Оксана Мешко, Ольга Гейко, Надія Світлична, Ірина Сенік, Стефанія Шабатура, Оксана Попович, Надія Строката, але багато інших жінок були у різний спосіб причетними до дисидентського руху. Вони направляли клопотання, протести, скарги у різні офіційні державні та партійні інституції, до депутатів Верховної Ради, у суди, прокуратуру, МВС; листувалися з табірною адміністра-

цією. Тематика була широка: від протестів, клопотань щодо умов утримання в'язнів у таборах до протестів політичного характеру. Це переважно були документи на захист рідних, але й не тільки. Іншою формою діяльності було оприлюднення інформації з таборів щодо умов утримання та морально-психологічної атмосфери; стану здоров'я в'язнів; оприлюднення писань політв'язнів — листів, заяв, деяких творів, що не витримали б цензури у листах додому, жінки виносили ці документи з таборів під час особистих побачень. Деякі жінки опікувалися тими в'язнями, у котрих на волі нікого не було. У благодійні акції того часу були включені досить широкі кола жіноцтва, що займалися збиранням грошей, речей не тільки у табори, але й сім'ям політв'язнів зі всієї України. На Західній Україні мали місце свідомі масові протести, як-от акції на захист і збереження стрілецьких могил, де стійко боролися, в основному, жінки різного віку [23].

Але активна громадсько-політична діяльність при радянському режимі була небезпечною — вона загрожувала жорстокими репресивними заходами, тому опозиційна діяльність не знайшла широкої підтримки у громадян УРСР, як жінок, так і чоловіків.

В СРСР «жіноче питання» вважалося вирішеним і радянські дослідники переконували, що жінки в радянський період були рівноправними і мали владу, але є багато фактів, які свідчать, що жінки були дискримінованою частиною суспільства і, як влучно зазначає В. Кларк, жінки в вищих органах влади були яскравими прикладами «токенізму» (від англ. «token» — знак, «tokenism» — видимість), декоративності [24].

Найбільш використовуваним показником на підтвердження активної участі радянських жінок у владі є представленість жінок у законодавчих органах (табл. 1).

Таблиця 1

Склад депутатів Верховної Ради України I- XI скликання [25]

Верховна Рада	Питома вага, %	
	жінки	чоловіки
I скликання (1938-1947 рр.)	24,8	75,2
II скликання (1947-1951 рр.)	27,0	73,0
III скликання (1951-1955 рр.)	31,4	68,6
IV скликання (1955- 1959 рр.)	34,5	65,5
V скликання (1959-1963 рр.)	33,9	66,1
VI скликання (1963-1967 рр.)	34,1	65,9
VII скликання (1967-1971 рр.)	34,1	65,9
VIII скликання (1971-1975 рр.)	34,7	65,3
IX скликання (1975-1980 рр.)	35,3	64,7
X скликання (1980-1985 рр.)	36,0	64,0
XI скликання (1985-1990 рр.)	36,0	64,0

Як видно із таблиці кількість жінок в Верховній Раді України під час усіх скликань була досить високою. Ще більшою була кількість жінок, яку обирали в місцеві (обласні, міські, районні, селищні та сільські) Ради УРСР, у 1970 р. в місцевих радах жінки складали 41%, у 1977 — 47%, а в 1987 р. — 49,2% всього складу депутатів [26]. Але ці показники не можна вважати показниками свідомої та самостійної громадсько-політичної активності радянських жінок. По-перше, у радянський період депутати і жінки, і чоловіки фактично призначалися відповідними органами влади і при обранні кандидата ні його воля, ні бажання виборців не мали вирішального значення. По-друге, як зазна-

чають західні дослідники, посилаючись на проведений статистичний аналіз, представленість жінок в Верховній Раді СРСР (можна стверджувати, що подібна ситуація була і в Верховній Раді України) носила декоративний характер і не може розглядатися як критерій доступу жінок до влади. На підтвердження цієї тези наводяться такі аргументи: жінки складали 72% непартійних депутатів; вони переважно рекрутувалися із представників робітничих спеціальностей; серед усіх виступів на сесіях ВР СРСР між 1966–1973 роками виступи жінок складали тільки 10,5%, з питань освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення відсоток виступів жінок в три рази вищий — 31%, а з питань держпланування, міжнародних відносин і федеральних фінансів жінки ніколи не виступали; вони були більш молодими і рідко переобиралися на другий або третій термін при ротації [27]. По-третє, законодавчі органи влади в СРСР були відсторонені від прийняття політичних рішень, бо носили швидше декоративний характер, а всі рішення приймалися партійними органами, де жінки були представлені за всю радянську історію значно менше (табл. 2).

Таблиця 2

Відсоток членства жінок в КПУ [28]				
Роки	1923	1925	1958	1970
Відсоток членства жінок	9,2	11,2	17,5	19,8

Єдиною організацією, яка реально володіла усією повнотою влади в радянській державі була Комуністична партія і те, що жінки складали у ній меншість, свідчить про гендерну нерівність у радянському суспільстві. Окрім того участь жінок була практично відсутньою в тих органах, які реально володіли усією повнотою влади — в Політбюро ЦК КПРС і в Раді Міністрів. За весь час існування Політбюро ЦК КПРС лише дві жінки були його членами (К. Фурцева і Г. Семенова) [29]. Серед керівників урядів УРСР була єдина жінка — Євгенія Бош, яка очолювала уряд від грудня 1917 р. до березня 1918 р. [30], в період першої спроби утвердження радянської влади в Україні та інтервенції радянських військ на її територію, тому діяльність Є. Бош на чолі уряду важко вважати повноцінною урядовою діяльністю. Після цього жодна жінка не була головою уряду в УРСР.

Російська дослідниця О. Кочкіна на основі аналізу зарубіжних досліджень виділяє такі можливі причини низької представленості жінок в найвищих структурах радянської влади:

- ❖ радянські жінки в меншій мірі, ніж чоловіки цікавилися політикою;
- ❖ політична активність жінок різко знижувалася з заміжжям і ще більше — з кожним наступним народженням дитини;
- ❖ низька географічна мобільність, яка свідчить про залежність кар'єри жінки від кар'єри її чоловіка;
- ❖ різниця в спеціалізації чоловіків і жінок секретарів горкомів, яка пов'язана з різницею в освіті (жінки, як правило, спеціалізувалися на ідеологічній роботі, яка в системі ієрархії партійної роботи займала нижчі позиції в порівнянні з тією, що була дотична до виробництва чи економіки); до того ж різниця в наданні переваги в освіті була помітна ще на самому першому рівні, при виборі вузу хлопцями і дівчатами;
- ❖ жінки не брали участь в неформальних мережах радянської системи управління вже на міському рівні, тому не мали доступу до важливих політичних постів [31].

Більш ширше жінки представлені у профспілкових структурах, які відігравали маргінальну роль в процесі прийняття рішень, але і тут помітна вертикальна сегрегація, чим вищий орган в профспілковій ієрархії, тим менша кількість в ньому жінок (рис. 1).

Рис. 1. Відсоток жінок, обраних в профспілкові органи СРСР на 1975 р. [32].

З роками збільшувалася присутність жінок в ВЛКСМ (табл. 3), що наймовірніше було пов'язано із державним впливом на соціалізацію молоді загалом і жіночої зокрема.

Таблиця 3

Відсоток жінок в ВЛКСМ [33]							
Роки	1922	1940	1950	1960	1965	1970	1975
Відсоток жінок до загальної чисельності комсомольців	15,0	32,9	40,8	44,2	47,6	50,7	52,1

Жінок з партійного, профспілкового та комсомольського активу залучали до здійснення масово-політичної роботи в трудових колективах, за місцем проживання як лекторів, агітаторів, в постійно діючих клубах виборців, в інших культурно-просвітницьких закладах. Жінок активно долучали до роботи у виборчих комісіях, а також вони були зобов'язані брати участь в масових заходах: демонстраціях, в мітингах солідарності, в комуністичних суботниках тощо [34], через які повинні були виявляти свою лояльність до влади.

В судовій владі жінки були представлені досить широко, що можна пояснити її залежністю від виконавчої влади і відсутністю реального впливу на прийняття важливих рішень, а також тим, що інститут народних засідателів, де було більше жінок, в радянській судовій системі діяв безоплатно на громадських засадах і без відриву від виробництва [35] (табл. 4).

Таблиця 4

Відсоток жінок — народних суддів і народних засідателів районних (міських) народних судів в УРСР [36]			
Роки	На початок 1975 р.	На початок 1979 р.	На початок 1984 р.
Відсоток жінок в загальній чисельності народних суддів	26	28,4	30,1
Відсоток жінок в загальній чисельності народних засідателів	50,1	52,2	53,4

Отже, в радянський період в тоталітарному режимі жінки України мали обмежені можливості прояву громадсько-політичної активності. Участь та діяльність в роботі

жінрад, жіночих об'єднань, контрольованих партійними органами, у профспілкових структурах та в ВЛКСМ (комсомолі) була однією із не багатьох можливих форм для жінок легально проявляти свою громадсько-політичну активність та ініціативність. Громадсько-політична активність жінок в радянський період часто носила формальний характер, окрім того спостерігалася підміна службових, професійних обов'язків суспільно-громадськими, а також сподівання на отримання певних пільг чи винагород. Хоча виконання суспільно-політичних обов'язків носило в основному вимушено-рекомендаційний характер, подібне залучення в організаційне життя сприяло формуванню в жінок, від природи активних та ініціативних, особистісної орієнтації на громадсько-політичну діяльність.

Проявом громадсько-політичної активності жінок радянського періоду можна вважати і опозиційну діяльність, але незначна кількість жінок до неї долучилася через жорстокі переслідування з боку радянського репресивного апарату.

За часів радянської влади виник специфічний тип «радянського патріархату», коли основним механізмом дискримінації жінок були не чоловіки як такі, а тоталітарна держава з властивою їй ідеологією, побудованою на засадах сили і агресії, зневажання інтересів окремої особи. В СРСР було проголошено, що «жіноче питання» вирішене, але рівність жінок і чоловіків була швидше ілюзорна, розрахована на демонстрацію «здобутків соціалізму», що досягалася за допомогою різноманітних квот, які стосувалися участі в органах псевдодемократії (Рад різних рівнів, профспілок тощо). Оскільки вибори були формальними, то не було сформовано традицій активної участі жінок у політиці.

Література

- Гречуха М. С. Вибори до Верховної Ради Української РСР та участь у них жінок (стенограма доповіді на республіканській нараді активу жінок західних, Ізмаїльської і Закарпатської областей 9 січня 1947 р.). — К., 1947; Новикова Т. М. Путь советской крестьянки. — М., 1957; Жінки-трудівниці / Упорядник О. М. Козлов. — Ужгород, 1962; Чирков П. М. Решение женского вопроса в СССР (1917-1937 гг.). — М., 1978; Шумилина В. П. Деятельность КПСС по развитию общественно-политической активности женщин // Опыт КПСС в решении женского вопроса. — М., 1981. — С. 200-219; Груздева Е. Б., Чертихина Э. С. Труд и быт советских женщин. — М., 1983; Комитет советских женщин / Ред. Н. Н. Федюшова. — М., 1987; Шевченко В. С. Господарки країни. — К., 1987.
- Шевченко В. С. Господарки країни. — К., 1987. — С. 29.
- Козуля О. Жінки в історії України. — К.: Український центр духовної культури, 1993; Кузьмич-Березовський І. Жінка і держава. — Львів: Світ, 1994; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: жінки в громадському житті України, 1884-1939. — К.: Либідь, 1995; Смоляр Л. О. Минуте заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX — поч. XX ст. Сторінки історії: Монографія. — Одеса: Астропринт, 1998; Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. — 1939 р.). — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999; Маланчук-Рибак О. Жінка в історії: Навчальна хрестоматія для студентів історичних та гуманітарних факультетів університетів. — Львів, 2002.
- Бондаренко Н. О. Развитие прав женщин УРСР: национальный та міжнародний аспекти (1917-1991 гг.): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Национальная юридическая академия Украины ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2004. — С. 5.
- Чирков П. М. Решение женского вопроса в СССР (1917-1937 гг.). — М., 1978. — С. 26-27.
- Там само. — С. 28.
- Там само. — С. 27-33.
- Там само. — С. 53.
- Жінки Радянської України — активні будівники комуністичного суспільства. — К., 1971. — С. 44-45.
- Шевченко В. С. Господарки країни. — К., 1987. — С. 14-25.
- Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: жінки в громадському житті України, 1884-1939. — К., 1995. — С. 341.
- Чирков П. М. Решение женского вопроса в СССР (1917-1937 гг.). — М., 1978. — С. 67.
- Український Радянський Енциклопедичний Словник: В3-х т. / Редкол.: А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. — 2-ге вид. — К., 1986. — С. 625; Гречуха М. С. Вибори до Верховної Ради Української РСР та участь у них жінок (стенограма доповіді на республіканській нараді активу жінок західних, Ізмаїльської і Закарпатської областей 9 січня 1947 р.). — К., 1947. — С. 25.
- Гендерные аспекты политической социологии: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Отв. ред. С. Г. Айвазова, О. А. Хасбулатова. — М., 2004. — С. 62.
- Жінки Радянської України — активні будівники комуністичного суспільства. — К., 1971. — С. 65-66.
- Dodge N. T. Women in the Soviet Economy. Their Role in Economics, Scientific, and Technical Development, The Johns Hopkins Press. Baltimore, 1966; Lapidus G. W. Women in Soviet Society. Equality, Development, and Social Change. University of California Press, 1978.
- Комитет советских женщин / Ред. Н. Н. Федюшова. — М., 1987. — С. 3-36.
- Материалы XXVII съезда КПСС. — М., 1986. — С. 52.
- Шевченко В. С. Господарки країни. — К., 1987. — С. 30-31.
- Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: жінки в громадському житті України, 1884-1939. — К., 1995. — С. 342-343.
- Ганжа О. І. Опір селянства України політиці суцільної колективізації // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. — К., 2001. — Вип. 5. — С. 240-241.
- Там само. — С. 240.
- Лісова В. Сімдесятниця // Зона. — 1997, № 12. — С. 3-12.
- Clark W. A. Token Representation in the CPSU Central Committee. — Soviet Studies. — Vol. 43. — N. 5. — 1991.
- Жінки і чоловіки в Україні: Стат. Збірник / Державний комітет статистики України; Відп. за випуск Ірина Калачева. — К., 2001. — с. 75.
- Жінки Радянської України — активні будівники комуністичного суспільства. — К., 1971. — С. 148; Шевченко В. С. Господарки країни. — К., 1987. — С. 33-34.
- Кочкина Е. В. Представительство женщин в структурах власти России, 1917-2002 гг. // Гендерная реконструкция политических систем / Ред.-сост. Степанова Н. М., Кириченко М. М., Кочкина Е. В. — СПб., 2003. — <http://www.owl.ru/win/books/genderpolicy/kochkina2.htm>
- Жінки Радянської України — активні будівники комуністичного суспільства. — К., 1971. — С. 62, 63, 148; Голубничий В. Комуністична партія України / Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. Перевидання в Україні. — Львів: НТШ, 1994. — Ч. 3. — С. 1101.
- Кочкина Е. В. Представительство женщин в структурах власти России, 1917-2002 гг. // Гендерная реконструкция политических систем / Ред.-сост. Степанова Н. М., Кириченко М. М., Кочкина Е. В. — СПб., 2003.
- <http://www.kmu.gov.ua>
- Кочкина Е. В. Представительство женщин в структурах власти России, 1917-2002 гг. // Гендерная реконструкция политических систем / Ред.-сост. Степанова Н. М., Кириченко М. М., Кочкина Е. В. — СПб., 2003. — <http://www.owl.ru/win/books/genderpolicy/kochkina2.htm>
- Женщины в СССР. Статистический сборник. — М., 1975. — С. 49-50.
- Там само. — С. 51.
- Шумилина В. П. Деятельность КПСС по развитию общественно-политической активности женщин // Опыт КПСС в решении женского вопроса. — М., 1981. — С. 200-219.
- Сайт Нормативні акти України — <http://zakon.nau.ua/rus/doc/?uid=2047.571.3>
- Женщины в СССР. Статистический сборник. — М., 1975. — С. 48; Женщины в СССР. Статистический сборник. — М., 1980. — С. 43; Женщины в СССР, 1985: Стат. материалы / ЦСУ СССР. — М., 1985. — С. 6.
- Бондаренко Н. О. Развитие прав женщин УРСР: национальный та міжнародний аспекти (1917-1991 гг.): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Национальная юридическая академия Украины ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2004. — С. 5.

Жінка і армія

Наталія Дубчак,
майор Департаменту гуманітарної політики
Міністерства оборони України, м. Київ

Якщо раніше Збройні Сили України традиційно були найконсервативнішими щодо питання перебування жінок на військовій службі, то сьогодні слід констатувати, що майже 10% особового складу Збройних Сил України — жінки. Всього військовослужбовців-жінок близько 1 800 особи, з них офіцерів біля 1 151 осіб. Найчисельніша категорія жінок — військовослужбовці служби за контрактом, близько 41%.

Сьогодні жінки активно реалізують себе в усіх, без винятку, сферах суспільної діяльності, зокрема і у сфері захисту нашої Вітчизни. Але все ж у збройних силах більшість держав із значною перевагою домінують чоловіки. Це пов'язано із стереотипом щодо розподілу ролей чоловіків та жінок у суспільстві. Адаже загальноприйнята думка, що завдання чоловіків «захищати країну та охороняти слабших — жінок, дітей». Більшість аргументів базується на тому, що жінки є фізично слабшими, і не діють ефективно у бойовій ситуації. Але об'єктивні дані різноманітних досліджень стверджують, що ті фізичні досягнення, які були рекордними для чоловіків 10-20 років назад, на цей час, доступні жінкам. Тому за умови однакової підготовки та однакового ставлення до жінок та чоловіків, жінки так само ефективно виконують свої обов'язки як і чоловіки. Тим більше, що не кожен чоловік це обов'язково «хороший» солдат. Враховуючи зміну характеру сучасних бойових дій, вага м'язів не відіграє значущу роль, а отже гендер не повинен виступати основним чинником під час визначення ролей чоловіків і жінок у військових структурах.

Разом з тим, зростання чисельності військовослужбовців-жінок пов'язане не з престижем самої служби, а в першу чергу з небажанням чоловіків займати малооплачувані посади.

При переході до європейських стандартів у сфері оборони та складних економічних умовах, прикро розуміти, що жінки продовжують виконувати роль «допоміжної сили» і не мають реальних рівних можливостей. Тобто, слід констатувати, що сьогодні в Збройних Силах України на рівні посад, які передбачають прийняття рішень представництва жінок-військовослужбовців практично немає.

Зростаюча кількість жінок у збройних силах може сприяти переходу від традиційних методів у сфері оборони до безпеки людини: наголос робиться на дослідженнях, інформаційних технологіях і розвідувальній діяльності, які на сучасному етапі ведення воєнних дій можуть замінити методи і операції, що вимагають фізичної підготовки та сили. Ця тенденція пропонує нові можливості жінкам, особливо там, де вони мають рівний із чоловіками доступ до освіти.

Міжнародний досвід розвинутих країн світу свідчить, що більшість країн НАТО мають у Збройних Силах жінок-генералів, жінки мають можливість служити практично за всіма військовими спеціальностями. За останні десятиліття значно змінилися як статус, так і чисельність жінок у збройних силах держав-членів НАТО. Згідно з даними Організації у справах жінок у збройних силах країн-учасниць НАТО, за останні 40 років число військовослужбовців-жінок виросло в 10 разів і досягло в цей час майже 290 тис. чол.

Наприклад у збройних силах Франції значна частина військовослужбовців-жінок мають можливість поєднувати військову кар'єру та сімейне життя (75%). Незаміжні і не мають сім'ї біля 25% з них, 15% — матері-одиначки. Відпустка по догляду за дитиною надається військовослужбовцям-жінкам на два роки. Така відпустка не зарахо-

вується для призначення пенсії, але під час неї виплачується 15% грошового забезпечення та зберігається право на просування по службі. Відпустка по догляду за дитиною може надаватися і батьку дитини.

У Збройних Силах України жінка-військовослужбовець за статусом під час перебування у декретній відпустці прирівнюється до непрацюючої або студентки і відповідно отримує мінімальну допомогу від держави по догляду за дитиною.

У зв'язку зі збільшенням чисельності військовослужбовців-жінок та збільшенням професійної завантаженості сімейних військовослужбовців Міністерством оборони Франції здійснюються заходи, які направлені на покращення соціальної допомоги родинам: збільшується кількість місць у дитячих садочках, яслях, які належать міністерству, проводиться виплата часткової грошової компенсації за послуги няні, (з розрахунку 3 євро за годину), збільшуються виплати та надаються безвідсоткові кредити для допомоги у продовженні навчання дітей під час зміни місця служби та ін.

Прийняття в Канаді в 1985 році Закону про права людини сприяло тому, що жінкам стали доступні 75% військових спеціальностей. З 1989 р. жінки одержали можливість служити практично у всіх підрозділах збройних сил. Виключення становила служба на підводних човнах, але в березні 2001 р. і це обмеження було знято. У цей час в армії Канади служать жінки у званні бригадного генерала.

У Збройних Силах Польщі, яка тільки недавно вступила до НАТО вже протягом двох років існує посада Уповноваженого у справах військової служби жінок (штатна категорія «полковник»). Це військовослужбовець-жінка, яка опікується усім спектром проблем, пов'язаних з проходженням військової служби жінками.

Аналіз правового регулювання порядку проходження військової служби жінками у зарубіжних країнах показує, що система їх соціального та правового захисту побудована таким чином, щоб реалізація пільг та гарантій, які пов'язані з народженням дитини, не несли значної шкоди бойовій готовності збройних сил.

У останні десятиліття відзначається ріст числа жінок, які одержали військові професії, що традиційно вважалися чоловічими. У деяких країнах жінки управляють танками й зенітними комплексами, служать у розвідці й частинах зв'язку, обслуговують сучасне електронне устаткування, пілотують військово-транспортні літаки.

Закритими для жінок ще у багатьох країнах залишається служба на підводних човнах, а також у підрозділах, які призначені для прямого бою із супротивником при максимальному ризику для життя й великих фізичних навантаженнях. Але все ж, держави-члени НАТО планують збільшити чисельність жінок у збройних силах. На сьогоднішній день, наприклад, серед приблизно 200 тис. військовослужбовців британського війська жінки становлять близько 9% (18 тис.), найвище військове звання, що має жінка-військовослужбовець — «бригадний генерал». При цьому жінки у збройних силах Великобританії можуть бути призначені на 71% посад у ВМС, 71% у СВ та 96% у ВПС.

Норвежці також у порівнянні з Україною пішли значно далі у цьому питанні. Жінки почали служити у збройних Силах Королівства Норвегії з 1977 року. Тоді ж на рівні держави приймається Закон про гендерну рівність. Чисельність військовослужбовців-жінок: 7% (16 492 особи), з них військових — 11 247 осіб (68,2%), цивільних — 5 245 осіб (31,9%). А ті речі, які актуальні для України в сфері оборони на цей час для них були актуальними років 20 назад. Наприклад, саме норвежка була першою жінкою командиром підводного човна. Ще 16 років тому, під час військового конфлікту в Іраку, полковник Врітт Бреструп, яка під час візиту делегації Збройних Сил України до міністерства оборони Норвегії ділилася досвідом участі у миротворчих операціях, була командиром миротворчого підрозділу (командиром роти). На її думку жінці набагато легше налагодити стосунки з цивільним населенням та підтримувати їх на належному

рівні. На цей час у миротворчих операціях бере участь 52 жінки-військовослужбовця норвежки, це 7,8% від чисельності військовослужбовців, які перебувають у миротворчих контингентах (665 осіб).

Разом з тим, українки практично зовсім усунуті від участі в миротворчих операціях. Хоча є резолюція ООН № 1325, яка вимагає значного збільшення представництва жінок під час миротворчих акцій.

Ще один плюс проти ситуації в Збройних Силах України: на цей час жінкам доступні усі військові спеціальності, крім незначної кількості посад у спецпідрозділах, які передбачають безпосередній контакт з ворогом.

Таке непросте питання, яким увесь час дорікають жінкам-військовослужбовцям у Збройних Силах України — народження та догляд за дитиною, теж вирішується в межах законодавства, яке діє в державі. Так, жінки-військовослужбовці мають такі ж права щодо репродуктивних функцій як і інші жінки. Навпаки, на рівні держави заохочується та всіляко підтримується відповідальне батьківство, коли батько на рівні з матір'ю перебуває у декретній відпустці по догляду за дитиною або бере лікарняний у випадку хвороби дитини.

Таким чином, за останні роки практично всі держави-члени НАТО стали залучати осіб жіночої статі до військової служби. Однією з актуальних проблем сучасної армії в умовах військової реформи, що проводиться у всіх країнах-учасниках НАТО, є питання про перспективи подальшої інтеграції жінок у збройні сили. А однією з найбільш складних проблем, як і раніше залишаються нестатутні відносини між жінками й чоловіками, які часто приймають характер сексуальних домагань.

Сьогодні в збройних силах країн НАТО жінки успішно виконують цілу низку завдань, які раніше вбачалися виключно чоловічими, роблячи важливий внесок до загальних спроможностей та ефективності військ. Продовжується робота над тим, аби все більше і більше жінок скористалися перевагами широкого спектру військових кар'єр, які наразі відкриті для них. Тому питання комплектування збройних сил кваліфікованими кадрами (незалежно від статі), що мають відповідні навички та освіту, є одним із складових запоруки успішного виконання поставлених перед збройними силами завдань у майбутньому.

З метою виконання вимог чинного законодавства щодо дотримання рівних прав та можливостей жінок та чоловіків на цей час, до кінця 2008 року Міністерством оборони України спільно з Генеральним штабом Збройних Сил України сплановано та проводиться низка заходів, які в першу чергу направлені на роз'яснювальну роботу серед різних категорій військовослужбовців, вивчення та узагальнення інформації:

- ❖ розробка методичних рекомендацій командирам (начальникам) з питань реалізації та забезпечення гендерної рівності військовослужбовців, працівників у Збройних Силах України;
- ❖ організація та проведення анонімного соціологічного дослідження у Збройних Силах з питань додержання гендерної рівності та подальшим гендерним аналізом та розробкою механізму реалізації;
- ❖ здійснення контролю та надання допомоги органам військового управління, з'єднань, військових частин, установам Збройних Сил України щодо реалізації гендерної рівності у Збройних Силах України безпосередньо у військових гарнізонах, частинах;
- ❖ планується розробити необхідні пропозиції та механізм для введення у військових навчальних закладах курсу «Гендерні дослідження». Такий досвід є у Національному університеті імені Тараса Шевченка та Севастопольському Військово-Морському інституті ім. Нахімова. Планується взяти його за основу.

Підготовлено та видано інформаційно-просвітницький бюллетень «Гендерна складова у процесі розвитку Збройних Сил України в контексті загальних гендерних перетворень в Україні та у світі», який розіслано до військових частин.

З метою висвітлення гендерної проблематики прийняті рішення щодо:

- ❖ розробки окремої сторінки на сайті Департаменту гуманітарної політики Міністерства оборони України;
- ❖ введення постійної рубрики у військових засобах масової інформації;
- ❖ визначення посадової особи для забезпечення роботи в Департаменті гуманітарної політики Міністерства оборони України анонімного телефону довіри з питань дотримання прав людини та гендерної рівності.

За результатами узагальнення попереднього досвіду щодо специфіки проходження військової служби жінками, їх можливостей у збройних силах інших країн профільному заступнику Міністра оборони України підготовлено конкретні пропозиції, а саме:

- 1) Пропонується ввести в структуру Міністерства оборони України структурний підрозділ: сектор у справах рівності прав жінок і чоловіків;
- 2) З метою вирішення проблем забезпечення рівних можливостей чоловіків і жінок, координації діяльності серед зацікавлених структур, здійснення необхідного моніторингу, проведення заходів з формування гендерної культури серед військовослужбовців та працівників, проведення відповідної інформаційно-пропагандистської діяльності розробити та затвердити положення «Про Ради жінок-військовослужбовців».
- 3) Зважаючи на вимоги чинного законодавства України та міжнародних актів, враховуючи досвід розвинутих країн щодо зазначеної проблематики ввести по одній посаді у видах Збройних Сил — військовослужбовець-жінка або цивільна посада (обов'язкова умова — наявність досвіду військової служби).
- 4) Ввести обов'язкове представництво жінок-військовослужбовців у складі атестаційних комісій частин, де чисельність військовослужбовців-жінок перевищує 25% від загальної чисельності військовослужбовців. Обов'язкове представництво на рівні атестаційних комісій видів ЗС України. Вивчити можливість та ввести жінку-військовослужбовця до складу Вищої атестаційної комісії.
- 5) Провести аналіз паспортів посад з урахуванням вимог чинного законодавства щодо дотримання рівних прав та можливостей обох статей.
- 6) Проаналізувати перспективу асоціативної участі представника (військовослужбовця-жінки) Збройних Сил України у роботі Організації у справах жінок у збройних силах країн-учасниць НАТО.
- 7) Під час розробки типового положення про діяльність військових закладів культури (інтернет-кафе) з метою використання нових форм і методів культурного відпочинку та дозвілля військовослужбовців та членів їхніх родин у світлі переходу Збройних Сил України до комплектування на контрактній основі врахувати та передбачити окремі приміщення — ігрові кімнати для дітей. Няня призначатиметься на громадських засадах.
- 8) Забезпечити належне медичне обслуговування жінок-військовослужбовців, а саме: ввести обов'язковий облік та аналіз захворюваності жінок-військовослужбовців з метою визначення впливу умов виконання обов'язків на певних посадах на специфіку їх захворюваності та репродуктивні функції; вивчити питання та, по можливості, збільшити у відділеннях госпіталів кількість жіночих палат.
- 9) При складанні соціальних паспортів гарнізонів зазначати окремо потреби жінок-військовослужбовців.

Зважаючи на вимоги чинного законодавства, значну чисельність військовослужбовців-жінок у Збройних Силах України та з врахуванням умов переходу до комплектування Збройних Сил на контрактній основі, проведення зазначених заходів надасть можливість регулювати та впливати на порядок проходження служби жінками-військовослужбовцями у Збройних Силах без шкоди бойовій готовності Збройних Сил та більш ефективним використанням можливостей обох статей.

Підсумовуючи слід зазначити, що у Збройних Силах України відбувається непротистий процес становлення гендерної політики. Це в першу чергу пов'язано з консервативністю структури.

Ще одна з проблем, але вже чисто «жіноча» і, на думку автора, стосується не тільки жінок-військовослужбовців, а взагалі жіноцтва: жінки не завжди готові визнавати серед себе кращу, лідера та підпорядковуватися їй. Тому що бачать в кожній іншій жінці конкурентку. У цьому плані чоловіки навпаки — готові працювати у команді, вони вміють налагоджувати партнерські стосунки. І хоча теж вважають один одного конкурентами, але це не виходить на особистий план. І я впевнена, що коли жінки навчаться підтримувати одна одну, прислухатися, то вони зможуть досягти значно більшого і в особистому і в кар'єрному рості.

Поки що усі зміни — не природні, вони можуть швидко зруйнуватися. На мою думку, на цей час актуальні дві речі: бажання «верхів» (а це в основному чоловіки-керівники) щось змінити у цьому питанні і бажання «низів» (жінок) — не жити по старому — чогось досягти.

Підсумовуючи хочу зазначити, що досягнення гендерної рівності, втілення її в систему суспільних відносин, в усі сфери соціального життя, здійснення на її основі належного громадського й державного управління — це потужний резерв держави для прогресу, здобутків, відтворення ресурсного потенціалу.

Безпосередньо у військовій справі це надасть можливість жінкам на рівні з чоловіками робити важливий внесок до загальних спроможностей та ефективності виконання завдань за призначенням, тим більш актуальним це питання виступає в світі виконання Державної програми реформування Збройних Сил України та в зв'язку з переходом на військову службу за контрактом.

Сьогодні є усвідомлення того, що питання досягнення гендерної рівності потрібно розглядати як ключовий спосіб інтеграції у світ і Європу.

Впровадження гендерного компонента на практиці Канадсько-українського зернового проекту «Якість зерна та система кредитування сільського господарства України — фаза II»

Євгенія Луценко,

*кандидат історичних наук, доцент, спеціаліст з гендерної рівності
Канадсько-Українського зернового проекту — фаза II*

Канадсько-український зерновий проект «Якість зерна та системи кредитування сільського господарства в Україні — фаза 2» впроваджує в Україні Компанія CanEd International Inc. з частковим фінансуванням Канадської міжнародної агенції розвитку (CIDA). CIDA має велику програму технічного співробітництва в Україні, зосеред-

жуючи увагу на структурі управління, розбудові інституційних можливостей, укріпленні громадянського суспільства тощо. Мета даного проекту — підвищення рівня життя сільського населення та розвиток сільської місцевості через сприяння підвищенню ефективності сільськогосподарського сектору, а також надання нових ринкових можливостей в зерновій галузі

Бенефіціаром проекту є Міністерство аграрної політики України, а офіційними партнерами:

- ❖ Державна інспекція з контролю якості сільськогосподарської продукції та моніторингу її ринку;
- ❖ Державний центр сертифікації і експертизи зерна та продуктів його переробки;
- ❖ ДП «Державні реєстри України»;
- ❖ Українська зернова асоціація та
- ❖ Асоціація українських банків.

Проект охоплює свою діяльність основні зернові області України. На місцях працює із Сільськогосподарськими дорадчими службами, кредитними спілками, банками, неурядовими організаціями, зокрема, із Асоціацією фермерів і приватних власників землі, Радою жінок-фермерів України, Спілкою молоді села тощо.

Даний проект складається з п'яти компонентів: збільшення потенціалу зернового сектору України; розвиток системи контролю якості зерна для підвищення конкурентоспроможності української продукції на зернових ринках; розвиток сільськогосподарських кредитних програм для зернової галузі з метою поліпшення рівня життя чоловіків та жінок в сільській місцевості; підвищення ефективності збуту зерна; сприяння розвитку рівних можливостей для жінок і чоловіків у сільській місцевості та особливо у зерновому секторі.

Основною метою Елементу 100 «**Якість зерна**» є зміцнення можливостей зернового сектору України, враховуючи швидкі зміни в міжнародних зернових стандартах та вимогах до класифікації задля покращення відповідності української зернової продукції потребам ринку. Спеціалісти даного Елемента займаються також розробкою нових стандартів класифікації зерна міжнародного рівня та модернізацією лабораторій якості зерна.

Спеціаліст Елементу 200 «**Ринок збуту / покращення каналів постачання продукції**» вибудовує ланцюги постачання зернової продукції для зерновиробників. Учасники (чоловіки та жінки виробники зерна, переробники, зернотрейдери та урядові інституції) оцінюють нові ринки збуту та виходять на внутрішній експортний ринок. Цей елемент є вельми важливим, оскільки реципієнти проекту отримують інформацію щодо світових ринків зерна, дізнаються про нові канали постачання продукції, в тому числі без посередників.

Наступний Елемент 300 «**Бізнес планування / управління ризиками**» спрямований на проведення семінарів та тренінгів для чоловіків та жінок виробників зерна, на яких впроваджуються методи бізнес планування та управління ризиками в мінливому зерновому ринку.

Серед завдань проекту Елемент 400 «**Сільськогосподарське кредитування**», який спрямований на те, щоб українські зерновиробники, чоловіки та жінки, могли отримати й оцінити кредитні продукти та послуги. Спеціаліст цього компоненту займається розробкою нових кредитних продуктів, які були б гендерно нейтральні і доступні для жінок і чоловіків — фермерів України.

Згідно з політикою CIDA — забезпечення рівного доступу як жінок, так і чоловіків до всіх ресурсів проекту, а також можливість участі та отримання користі від усіх результатів проекту — є важливою і необхідною складовою діяльності будь-якого проекту.

Елемент 500 «Гендерна рівність» вважається надзвичайно важливою складовою даного проекту, його елементи інтегровані в діяльність усіх інших компонентів. Основними завданнями проекту, спрямованими на встановлення гендерної рівності, є наступні:

- ❖ Забезпечення участі жінок в діяльність всіх компонентів проекту;
- ❖ Разом із Радою жінок фермерів України, іншими громадськими організаціями постійне з'ясування специфічних вимог чи потреб жінок, які залучені у зерновий сектор України;
- ❖ Планування і здійснення практичних занять, семінарів, тренінгів виключно для жінок або забезпечення їх повноцінної присутності;
- ❖ У програмах конференцій, семінарів, тренінгів тощо враховувати питання, які мають безпосереднє відношення до жінок, що працюють у зерновому секторі;
- ❖ Оцінювання знань виробників зерна про користь планування спадковості;
- ❖ Постійне оновлення змісту сторінки з питань гендерної рівності на сайті проекту;
- ❖ Заохочування виробників зерна (чоловіків і жінок), залучених у діяльність проекту, до отримання знань про нові типи бізнес-планування;
- ❖ Забезпечення присутності жінок в існуючих та нових ініціативних групах виробників зерна та інших партнерів проекту, які визначають нові методи бізнес-планування / управління ризиками. Залучати жінок в якості зовнішніх експертів, що проводять тренінги, практичні заняття;
- ❖ Консультативна підтримка осіб, відповідальних за поширення знань стосовно питань гендерної рівності та інших проблем, що цікавлять жінок;
- ❖ Консультування відповідальних за впровадження гендерної рівності в організаціях-реципієнтах проекту та дорадчих службах;
- ❖ Сприяння розвитку нових / змінених кредитних продуктів та послуг для жінок;
- ❖ Визначення чи відрізняються потреби чоловіків чи жінок, чи потрібні їм різні навчальні стратегії, навчальні матеріали та програми;
- ❖ Через засоби масової інформації підвищення обізнаності щодо питань гендерної рівності та прав жінок в агропромисловому секторі;
- ❖ Проведення навчальних семінарів, тренінгів, круглих столів для ключових партнерів проекту та жіночих неурядових організацій;
- ❖ Інформування діяльності проекту через ЗМІ;
- ❖ Проведення конференції для жінок-лідерів, задіяних в сільському господарстві;
- ❖ Проведення навчальних семінарів «Освіта для жінок в сільському господарстві».

Проект розробив свій сайт (www.cugr.com.ua), на якому розміщується новітня інформація щодо діяльності проекту, яка може бути корисна всім спеціалістам, які є дотичними до зерновиробництва чи зернотрейдерства. В тому числі є гендерна сторінка «Рівність». Інформація на сайті постійно оновлюється.

Спеціалісти проекту із залученням фахівців розробляють посібники по всіх компонентах проекту, в тому числі й по п'ятисотому. Зокрема були підготовлені й надруковані дослідження «Гендерний аналіз українського сільськогосподарського сектору», «Планування спадковості в управлінні активами фермерського господарства», «Управління фінансами та кредитними ризиками в зерновому секторі» тощо.

У більшості семінарів проводиться презентація гендерного компоненту проекту, висвітлюються проблемні питання, йде пошук їх вирішення. Одним із здобутків проекту можна назвати те, що всі спеціалісти Канадсько-Українського зернового проекту «Якість зерна та система кредитування сільського господарства України — фаза II» поділяють думку щодо існування в Україні гендерної дискримінації й необхідності її подолання.

Отже у Канадсько-українському зерновому проекті «Якість зерна та системи кредитування сільського господарства в Україні — Фаза II» гендерна рівність є перехресною темою і має особливий статус щодо значущості та менеджменту, з метою досягнення бажаної кінцевої цілі, що полягає у рівності доступу до результатів та ресурсів проекту. Спеціалісти проекту прагнуть, щоб як чоловіки, так і жінки рівною мірою могли скористатися ринковими можливостями у зерновому секторі, новими програмами кредитування сільськогосподарського сектору. Через діяльність проекту серед мешканців українських сел. Поширюється ідея гендерної рівності, необхідність досягнення рівних прав і рівних можливостей для жінок і чоловіків.

Наслідки гендерної асиметрії в технічних вузах: Болонський вимір

Наталія Рибка,

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, політології, психології та права
Одеської державної академії будівництва та архітектури, м. Одеса*

Євроінтегративна політика, що впроваджується в Україні, викликає суттєві зміни в усіх сферах суспільного життя, торкнулись вони і системи освіти. Підписання у травні 2005 р. Україною Болонської декларації вимагає впроваджувати в освітню політику принципи, задекларовані ще в 1988 р. Великою Хартією Університетів (The Magna Charta Universitatum) [1].

Оскільки майбутнє людства значною мірою залежить від культурного, наукового і технічного розвитку, то завдання навчальних закладів навчати поважати гармонію навколишнього середовища та самого життя, усвідомленню служінню суспільству, відповідальності кожного за свою особисту подальшу та постійну освіту.

Таким чином, світовим суспільством було визнано виключну роль освіти, яка задає такий тип особистості, що відповідає його цілям і змісту на кожному конкретному етапі розвитку суспільства. У сучасних освітняських парадигмах простежується перехід від репродуктивної моделі (коли особистість, входячи в соціальне середовище, засвоює вже існуючі норми й цінності) до продуктивної, заснованої на гуманістичних і культурологічних принципах (коли особистість, входячи в соціальне середовище, існуючі норми й цінності перетворює, виходячи за рамки минулого досвіду), що відповідають інформаційному типу суспільства.

Процес соціалізації особистості, що здійснюється через систему виховання й освіти, зараз розуміється як такий, що триває все життя, охоплює всі сфери діяльності людини. Тому, у сучасних умовах, іде пошук форм і методів, що сприяють становленню особистості нового типу, що не тільки знає, але й здатна вільно орієнтуватися в складних проблемах інформаційного суспільства. Система освіти повинна допомогти розкриттю творчих здатностей, формуванню неординарного мислення, вільної особистості.

З огляду на виключно важливе місце освіти в сучасному суспільстві, порушуються численні дослідження для знаходження шляхів втілення в систему освіти України нової динамічної й осучасненої освітньої парадигми, задекларованої Болонським процесом.

Важливими уявляються гендерні аспекти трансформаційних процесів в освіті. Освіта, як професійна діяльність, належить до тих соціальних сфер, в яких значна частка жінок, яка становить майже 74% загальної кількості працюючих [2], тобто спостері-

гається явище гендерної асиметрії. Адже це притаманно багатьом країнам світу, наприклад, у Сполучених Штатах Америки, по статистичних звітах Національного центру за 1988 р. [3], — жінки становлять 65% учительського персоналу й одночасно тільки 4% керівників шкільних округів, 10% директорів основних шкіл і 30% директорів початкових шкіл є жінки.

Тому на спеціальній сесії Генеральної асамблеї ООН «Жінки в 2000 році: рівність між чоловіком і жінкою, розвиток і мир в XXI столітті» [4] обговорювались проблеми гендерної асиметрії, було відзначено: по-перше, незважаючи на те, що в багатьох країнах законодавчо були закріплені права жінок на рівний із чоловіками доступ до освіти, вільний вибір заняття, рівну оплату праці й ін., але гендерна асиметрія лише підсилилася у зв'язку зі збільшенням жіночого безробіття, розривом в оплаті праці, схованою дискримінацією по статтевій ознаці. По-друге, жінки переважають у деяких професійних групах, як, наприклад, у галузі освіти. Це дало підставу ООН рекомендувати розвивати дослідження з фемінологічної проблематики й прилічити гендерні проблеми до глобальних, тому що без обліку гендерного фактора неможливо комплексне дослідження людини і його діяльності.

Звідси, гендерна асиметрія визначається як непропорційна представленість соціальних і культурних ролей обох статей (а також уявлень про їх) у різних сферах життя. Джерелом гендерної асиметрії вважаються приховані гендерні стереотипи, що панують у суспільній свідомості, які є провідниками практичних дій.

Вплив гендерних стереотипів на суспільство має певні наслідки. По-перше, гендерні стереотипи є соціально визнаними уявленнями. Людина, намагаючись відповідати стереотипам, позиціонує себе в соціально прийнятній манері. Люди, що не відповідають установленому порядку речей, як правило, засуджуються. Соціально-засуджуваним може бути, наприклад, вибір професій, невідповідний запропонованій гендерній ролі. Таким чином, гендерні стереотипи є потужним важелем соціального контролю. Зворотний механізм — інтерпретація мотивів поведінки й результатів діяльності людини на підставі його гендерної приналежності. Приналежності до групи (у цьому випадку чоловіків або жінок) досить, щоб пояснити мотиви поведінки. По-друге, гендерні стереотипи можуть вплинути на життєві прагнення й досягнення чоловіків і жінок. По-третє, у сфері зайнятості гендерні стереотипи сприяють відтворенню вже усталених гендерних асиметрій, що є основою для гендерної сегрегації професій.

Гендерні стереотипи в сфері зайнятості призводять до дискримінації й професійної сегрегації по ознаці статі.

Можна з впевністю визначити, що гендерні стереотипи призводять до повної й часткової незайнятості жінок у суспільному виробництві, а це варіанти марнотратного використання людського капіталу, неефективної зайнятості. Використання категорії «неефективна зайнятість» дозволяє зрозуміти, що вкладення в жінок як у людський капітал вище, ніж віддача від цих вкладень, у результаті неповної затребуваності жінок у сфері зайнятості. Під неефективною зайнятістю ми розуміємо недовикористання людських (жіночих) ресурсів у сфері зайнятості відповідно до того ступеня освіченості, професіоналізму, яким вони володіють.

Гендерна нерівність у сфері зайнятості має досить серйозні наслідки, як для суспільства, так і для самих жінок. До них відносяться: 1) зниження рівня життя жінок; 2) зниження інвестицій у людський капітал; 3) зниження соціального статусу жінок; 4) зниження репродуктивної функції жінок. Таким чином, гендерна асиметрія — це джерело нестабільності в державах і у світі, що доведено фахівцями, у тому числі й експертами ООН [5, 6].

В економіці сучасної України проблема гендерної асиметрії у багатьох сферах найактуальніша через свої обтяжуючі наслідки. Оскільки прояви гендерної нерівності

перешкоджають розвитку, то підвищення гендерної рівності повинне стати частиною будь-якої стратегії, що має метою стійкий розвиток. Нерівність у правах, доступі до ресурсів, у вираженні політичних інтересів, як правило, ставить у невигідне положення жінок, однак, всі ці фактори завдають шкоди й іншій частини суспільства й затримують розвиток. Примітно, що особливо високу ціну за гендерну нерівність доводиться платити суспільству в бідних країнах [7]. Ці рядки з матеріалів дослідження, проведеного за ініціативи Всесвітнього банку, на жаль, повністю ставляться й до України.

Гендерна акцентуація, відносно перспектив трансформування системи освіти України в рамках Болонського процесу, багатоаспектна та різномірна, оскільки включає і філософську, і геополітичну, і соціально-політичну, і економічну, і психологічну, і педагогічну проблематику.

Загальна тенденція розвитку світового суспільства виявляється такою, що динаміка ринку праці, обумовлена радикальними зрушеннями у світовому співтоваристві останніх десятиріч (зміна структури виробництва, інтернаціоналізація громадського життя, розвиток нових технологій, рух до інформаційно орієнтованого світу), впливає таким чином на освітню галузь, що створює потребу у суттєвих інституційних змінах, стандартизації освіти, створення єдиної системи сертифікації фахівців, ностріфікації документів про освіту та т.ін. А це означає, що рух у бік створення нової міжнародної системи освіти (Болонський процес) з'явилась відповіддю на трансформації ринку праці, та, на перших етапах свого становлення, визначається його потребами [8].

Тому при розгляді початкового етапу розгортання Болонського процесу в Україні підкреслимо, по-перше, що втілення принципів Болонського процесу, більш активно та цілеспрямовано відбувається в системі вищої освіти (ми в дослідженні зупинимось на вищій технічній освіті). По-друге, відзначимо, що загальний соціально-економічний стан українського суспільства (перспективи та реалії) суттєво корелює з тим, як саме відбуваються зміни в освіті.

Звідси, гендерна асиметрія має бути розглянута, явище не тільки як соціальне, політичне, але й економічне, і, якщо, економічні наслідки гендерної асиметрії в системі вищої освіти виявляються негативні, то і негативним буде вплив її на інтеграцію до Болонського процесу.

Конкретизуючи проблему гендерної асиметрії в вищій технічній освіті, можна виокремити такі аспекти негативних проявів гендерної асиметрії в технічних ВУЗах: 1) у співвідношенні загальної чисельності жінок та чоловіків і серед викладачів та студентів, і в адміністративних структурах, і в наукових колах (традиційно галузі природничих та технічних наук для жінок менш привабливі аніж гуманітарні); 2) у відношенні і адміністрації, і самих студентів до вивчення гуманітарних дисциплін (існує упереджене ставлення до гуманітарних наук як до менш цінних та значущих для інженера); 3) в методах викладання як гуманітарних так і технічних дисциплін (в переважачій більшості викладачі використовують маскулінні моделі методів викладання); 4) в науковій діяльності спостерігається домінування чоловічого когнітивного стилю.

Перший пункт приведеної класифікації можна інтерпретувати як горизонтальну та вертикальну гендерну сегрегацію. Зауважимо, що як і всім іншим галузям суспільного життя, сфері вищої технічної освіти притаманна гендерна професійна сегрегація, як горизонтальна — нерівномірний розподіл жінок та чоловіків за галузями економіки і професіями; так і вертикальна — нерівномірний розподіл за позиціями посадової ієрархії. Відзначимо, що горизонтальна гендерна сегрегація проявляється як фемінізація освіти взагалі, та перевага чоловіків в окремих наукових галузях (технічна й фізико-математична). Вертикальна гендерна сегрегація — в абсолютній перевазі чоловіків на керівних посадах різних рівнів [9-13].

Взагалі дослідники відзначають, що сучасний університет як організація є типовою формою інституалізації чоловічого соціуму. Це виражається в структурній перевазі чоловіків у всіх соціально-професійних групах і в більшості підрозділів; в абсолютному домінуванні чоловіків у владних структурах, у домінуванні чоловічого ділового стилю й чоловічих норм і правил комунікації в організаційному поведінці. Крім цього, можна відзначити такі типові риси чоловічого соціуму, як пріоритет діяльності в порівнянні з людськими відносинами, пріоритет результатів над утриманням процесів, пріоритет глобальних рішень над проробленням деталей, зневага до комфорту й етикету. В університеті немає розробленої гендерної політики. У неявному виді гендерна політика керівництва виражається в політиці гендерної асиметрії (на користь чоловіків) при розподілі ролей і в політиці «унісекс» у розподілі функцій [14].

Гендерна асиметрія серед студентів призводить до таких наслідків: у комунікативному й психологічному відношенні студенти технічних факультетів відрізняються слабкою риторикою, поганими манерами, відсутністю смаку в одязі й у зовнішньому вигляді; самовпевненістю, критичністю й нетерпимістю, прямолінійністю в судженнях, ситуативністю в поведінці. Для молодих людей характерний високий ступінь типовості реакцій, зокрема страх перед дівчатами, що виражається в підлітковій зневазі до них. Дівчата на технічних факультетах відрізняються агресивно антифеміністськими поглядами. Вони скоріше готові визнати традиційний поділ сексуальних ролей або стиль «унісекс» у свідомості й поведінці, чим сподіватися на визнання чоловіками позитивного значення інтелектуальних розходжень статей і рівності жінок у творчій і ментальній сферах.

Дівчата, що навчаються в технічних вузах, не націлені на одержання знань. Важливим стає для них процес спілкування як спосіб саморепрезентації, як можливість маркірувати себе й свій особистісний простір як жіночий. Жіночність стає формотворним фактором при побудові своєї мови спілкування, що складається з візуальних кодів, спрямованих на прочітування їх з боку чоловічої частини групи. При цьому дані знаки розглядаються як самість, як особистісна, нікому більше не властива унікальність. Часто поняттям «слабка стать» позначається «жіноча сила», тобто те, що дає можливість домогтися певних цілей. Орієнтуючись на дане поняття, дівчата-студентки вибудовують таку лінію поведінки, що від них очікують, і ту, котру їм нав'язують. Студентки сприймаються як менш значна частина групи не тільки в кількісному, але і якісному плані. Самі дівчата менш згуртовані у своїх діях. Вони будують свою лінію поведінки індивідуально, заявляючи себе як особистість, вимагаючи знаків уваги тільки для себе, причому їх прояви кожна розглядає як власну перемогу. Завоювання чоловіка виступає як спосіб довести самій собі свою заможність як жінки, що володіє приємною зовнішністю й чудовими рисами характеру, які надалі будуть сприяти їй при побудові своєї поведінки в ролі матері. Хоча, насправді поведінка кожної жінки будуватиметься відповідно до певного набору кодів, яким вона й користується. Таким чином, дівчина-студентка репрезентує модель жіночої поведінки, що приписується жіночій статі як необхідна. При цьому важливість персональних кар'єрних спрямувань стирається через відсутність оцінки їх як важливих з боку вуза й самої групи. Необхідно змінити саме середовище, створити таке, котре дозволило б кожному студентові реалізуватися не тільки відповідно гендеру, але й відповідно освітнім потребам і науковим інтересам.

Таким чином, можна констатувати, що надзвичайний стан дівчат у чоловічому соціумі закріплює в їхній свідомості й поведінці типово жіночі риси, змушує пристосовуватися до чоловічої поведінки, робить культуру університету, як організації, тожній чоловічій культурі соціуму.

Що стосується гендерної асиметрії викладацького складу (вертикальної та горизонтальної) то фемінізація освіти України, виступає і як результат загальноцивілізаційних традиційних уявлень, і як результат особливих історичних умов, а саме з'явилася результатом ще радянського, «хрущовського» курсу 60-х рр. минулого століття на «стирання різниці» між фізичною й розумовою працею. Передбачалося, що така «рівноправність» досягається за рахунок швидкого розширення системи вищої освіти, а також вирівнювання рівня доходів через підвищення зарплати робітників та службовців-неспеціалістів, та призвело до стрімкого падіння престижу вищої освіти, масового відтіку чоловіків зі сфери інтелектуальної праці. Загальне зниження рівня освіти й рівня вимог до фахівців, зниження конкуренції за робочі місця, можливість займатися на роботі сторонніми справами, привернули увагу широких кіл жінок традиційних поглядів. Можливість мати низькооплачувану, але «пристижну» і необтяжливу («жіночу») роботу викликало серед жінок ажіотажний попит на вищу освіту.

Хоча гендерна асиметрія, що збереглася із радянських часів, зараз підтримується іншими умовами (традиційні стереотипні — жінки самі часто вибирають для себе менш відповідальні професійні ролі, відчуваючи необхідність заощаджувати час і сили для родини; економічні — жінки воліють працювати в бюджетній сфері, де відчувають себе більш соціально захищеними), але свідчить про глибокі кризові явища в українському суспільстві, перед усім, в економіці.

Таким чином, гендерна асиметрія в системі вищої технічної освіти, в аспекті чисельності, призводить до багатьох небажаних наслідків, головні з яких такі: а) для викладачів — вторинна зайнятість і байдужість до кар'єри, а часто й професійному росту [15, 16], зберігається розуміння неprestижності професії викладача; б) для студентів — закріплення гендерних стереотипів, які унеможливають формування позитивної мотивації до професійного та кар'єрного росту дівчат, психологічний дискомфорт.

Цікава ситуація складається в технічних вузах відносно статусу гуманітарних дисциплін. Не зважаючи на загальноосвітні тенденції в освіті на гуманізацію, завдяки гуманітаризації, традиційно, як у студентському середовищі, так і серед викладачів і адміністрації, дисципліни гуманітарного циклу знаходяться в статусі другорядних. Адміністраціями технічних вузів здійснюється неформальна «політика економії» в технічному забезпеченні кафедр, де викладаються гуманітарні дисципліни, скорочуються часи викладання та т. ін. Зауважимо, що таке положення не сприяє втіленню гуманістичних ідеалів, що закладені в деклараціях Болонського процесу.

Таким чином, другорядність статусу гуманітарних дисциплін призводить до падіння інтересу до вивчення цих предметів у студентів, погане засвоєння знань.

Відмітимо, що спричиняє положенню другорядності гуманітарних дисциплін в технічних вузах традиційність, застарілість в концептуальних підходах до освіти.

У сучасному же освітньому процесі навчання відбувається не тільки трансляція формального знання, але й формування соціально-психологічного благополуччя тих, кого навчають. Поряд з відновленням технологій навчання, що активізують самостійну роботу студентів, важливим стає формування особливого соціокультурного середовища школи й вузу, що дозволяє здійснити гуманізацію освіти, гарантувати дотримання прав людини, задовольнити індивідуальні потреби суб'єктів освітнього процесу. Якщо гуманітаризація досягається впровадженням у навчальні плани соціально-гуманітарних дисциплін, то гуманізація освіти означає створення особливого середовища, що сприяє розвитку в студентів творчого мислення, умов, що забезпечують їхній особистісний ріст, соціальну компетентність і адаптацію, повноцінну участь у навчальному процесі.

Підкреслимо, що створення такого особливого середовища можливе тільки тоді коли знання гуманітарного циклу засвоєні студентами на глибокому рівні та виявляються життєорієнтуючими.

Соціокультурне середовище підтримки сприяє оптимізації взаємодії суб'єктів освіти, розмаїтості освітніх послуг, дозволяє студентам — дівчинам і юнакам — впливати на траєкторію професійної кар'єри; виконує функції інформаційної й професійної орієнтації, соціально-психологічної адаптації. При цьому виникає нова — антиавторитарна концепція освіти, заснована на цінностях поваги до людської гідності, професіоналізму й підтримки, концепція, котра відповідає стандартам задекларованим в положеннях Болонського процесу.

Інші визначені аспекти наслідків впливу гендерної асиметрії в сфері вищої технічної освіти в рамках Болонського процесу [8], проблематизують втілення ідеалів інформаційного суспільства в програми по приведенню національних законодавств в сфері освіти до норм, забезпечуючих підвищення конкурентоздатності фахівців.

Конкурентоспроможність особистості в умовах телекомунікаційно-інформаційної революції, що відбувається, в чималому ступені залежить від використання людиною свого потенціалу, своїх комунікативних, креативних, творчих здібностей. Не менш істотним фактором у підвищенні рівня конкурентоспроможності особистості є принципи розмитої логіки розумової діяльності індивіда. Психофізіологічні механізми розпізнавання образів з наступним формуванням поля альтернатив здобуває істотне значення для одержання конкурентних переваг індивідів у сучасному суспільстві, що трансформується. Перехід від суспільства зайнятості XX століття до суспільства непевності й страху, де йде дегенерація суспільства й перетворення його в поле бою егоїстів, де починає домінувати портфельний спосіб життя, значно посилює значимість високого рівня конкурентоспроможності особистості. Портфельний спосіб життя означає, що для забезпечення життєвих засобів потрібна наявність цілого портфеля різноманітної оплачуваної роботи. Це припускає орієнтацію індивіда в поле існуючих і можливих альтернатив, що можливо тоді, коли він є неординарною, конкурентоспроможною особистістю. Тільки така неординарна, творча особистість здатна генерувати необхідні для виживання іновачії.

Безсумнівно, що відповідальність за формування нового типу особистості конкурентоспроможної в інформаційному суспільстві несе система освіти. В цьому зв'язку, особистість викладача, перш за все, повинна відповідати всім сучасним вимогам до нового типу особистості третього тисячоліття.

Отже, з огляду на специфіку викладацької діяльності, має певне значення гендер вчителя, викладача (відповідно системного підходу індивідуальність викладача має три найважливіших компоненти: індивідний — природна, біологічна, психофізіологічна основа; особистісний — система особистісно й професійно значущих відносин і особливостей особистості; суб'єктний — рівень самодетермінації й спосіб самореалізації в професійно значущому середовищі; викладач, як індивід, володіє вихідною цілісною композицією природних можливостей: загальним рівнем стану здоров'я; особливостями темпераменту й пізнавальних процесів, спеціальними здатностями).

Гендерна орієнтованість викладачів при передачі інформації й організації занять, що виражається в гендерній спеціалізації завдань і відтворенні існуючих гендерних стереотипів поведінки, підкріплювалася позицією влади педагога й використанням маскулінних методів навчання, заснованих на застосуванні санкцій і директив, придушені ініціативи й самостійності студентів, більше зацікавлюють студентів обох статей до прояву жіночих якостей, ніж чоловічих [17].

У дослідженнях [17] цієї проблеми було виявлено, що нестійкості професійної спрямованості студентів чоловічої й жіночої статі сприяє характер комунікативних відно-

син, що транслюються викладачами різної статі в процесі навчання у вузі. Утягуючи студентів в освітній процес, викладачі не тільки відтворюють власні гендерні стереотипи, але й включають студентів у реалізацію гендерних відносин, диференційовано реагуючи на поведінку студентів і варіюючи методи викладання залежно від їхньої статі, породжують регресивні тенденції формування професійної спрямованості студентів.

Причому, експериментально підтверджуються позитивні зміни професійної спрямованості, які відбулися в студентів вузів незалежно від їхньої статі завдяки її цілеспрямованому формуванню в результаті впровадження в освітній процес моделі й педагогічних умов формування професійної спрямованості студентів з урахуванням гендерної соціалізації.

Ще більш напружені обставини складаються в сфері наукової діяльності, яка ще й досі спирається на традиційні закостенілі андроцентричні наукові методи. Внаслідок упередженого ставлення науковців до жіночого досвіду виникає уявлення про малочисність, вторинність жінок, що займаються науковою діяльністю.

Крім того, цілеспрямоване вивчення когнітивних, так само як і особистісних, розходжень між чоловіками й жінками привело до єдиного висновку, що не викликає розбіжностей у більшості дослідників: жінки мають переваги в широкій області навичок, що вимагають використання мови, а чоловіки — у рішенні зорово-просторових завдань. Можна говорити про те, що розходження в психології чоловіків і жінок, різні підходи до рішень тих або інших проблем, знаходяться, переважно, в площині соціально-психологічних і соціальних проблем сучасного суспільства, а не в площині їхніх біологічних розходжень.

Ці розходження мають значення в сфері пізнання. Слід зазначити, що нові філософські концепції освіти, такі як гуманістичні, екологічні, випереджальні, відповідають природній сутності жінок. Наприклад, екософічність свідомості жінки, жінки-охоронниці, не вимагає ніяких філософських розробок, воно вже підсвідомо властиво жінці.

Тому зусилля економічно розвинених країн, спрямовані на залучення в сферу науки жінок, пояснюються не тільки потребами самої науки, вищої школи й наукомісткого бізнесу, але й необхідністю відновлення суспільства в цілому. «Жінки як працівники, професіонали й підприємці домінують в інформаційному суспільстві. Якщо типовим промисловим працівником був чоловік, то типовим інформаційним працівником є жінка» [17]. Четверта Європейська конференція з питань рівноправності між жінками й чоловіками (Стамбул, 1997 р.) покликала «сприяти розвитку навичок і вмінь жінок, особливо в сфері науки, технологій, інформації й зв'язку, а також в галузях потенційного розвитку» [18-25].

При цьому в науці недостатньо використовуються такі важливі жіночі якості як дбайливе відношення до навколишнього середовища, здоров'я людей, жіноча інтуїція. Підкреслимо, що суто чоловічий характер навчання блокує перехід свідомості на більш високий рівень критичного й творчого мислення. Реалізація принципу співробітництва в освіті, при якому вчитель і учень виступають як два рівноправних суб'єкти пізнання, спонукає до спільного осмислення проблем [17].

В зв'язку із чим Балабанов С. С. [26] підкреслює необхідність усвідомити згубність гендерної асиметрії в будь-якій сфері науки, будь то технічна й фізико-математична за явним перекосом убик чоловіків або педагогічна й психологічна наука з надмірною перевагою жінок. Та, взагалі, це не тільки проблема рівності можливостей чоловіків і жінок, але й рішення проблеми подолання як односторонньо чоловічого, так і односторонньо жіночого погляду на науку.

Таким чином, емоційно-цілісне сприйняття й «синтетичне» мислення жінок у сукупності з добре розвиненим абстрактно-аналітичним мисленням (ні в чому не поступається чоловічому мисленню) являє собою найбільш продуктивний поведінковий тип — гнучкий, здатний добре пристосовуватися. І цей факт підтверджується більшою «живучістю» жінок під час будь-яких криз. Виявлення й ретрансляція таких структур свідомості може значно прискорити процес формування нового типу свідомості, нового типу особистості.

Для широкого розповсюдження гармонічного, нелінійного мислення, застосування жіночого досвіду, необхідно подолати негативні наслідки гендерної асиметрії, адже вона не сприяє актуалізації нового мислення та подоланню одностороннього бінарного лінійного мислення (як типово-чоловічого, маскулінного).

Таким чином, було з'ясовано що в сфері освіти й в установах вищої технічної освіти жінки виступають носіями культури комунікацій і хоронителями традицій, що сприяє розвитку корпоративної культури, професійного й загальнолюдського етносу, ефективної міжкультурної комунікації між поколіннями. Також, була підкреслена складність реалізації завдань Болонського процесу в Україні в зв'язку із гендерною асиметрією. Але безпрецедентна актуальність цієї проблеми викликає необхідність подальшого вивчення явища впливу гендерної асиметрії, як на сферу вищої технічної освіти, так і на інші сфери життєдіяльності тощо, розробки методів подолання наслідків гендерної асиметрії в вищій технічній школі.

Література

1. Magna Charta Universitatum. Bologna, Italy, September 18, 1988.
2. Власенко Н. С., Виноградова Л. Д., Калачова І. В. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків. — К.: Інститут держави і права ім В. М. Корецького НАН України, 2000. — 54 с.
3. Серджиованни Т., Барлінгейм М., Кумз Ф., Тарстон П. Керування освітою і шкільне врядування. — Львів: Літопис, 2002. — С. 118-120.
4. Четыре всемирные конференции по положению женщин в 1975-1995 годы: историческая ретроспектива: Департамент общественной информации ООН. Февраль, 2000 / Пер. с англ.: Представительство ООН в Республике Беларусь. — <http://www.un.org/russian/documen/gadocs/23spec/4conf.htm>.
5. Ажгихина Н. И. Словарь гендерных терминов. — М.: Информация — XXI век, 2002. — 256 с.
6. Айвазова С. Г. Русские женщины в лабиринте равноправия. — М.: ЗАО «Редакционно-издательский комплекс Русанова», 1988. — 408 с.
7. Гендерные проблемы и развитие. Стимулирование развития через гендерное равенство в правах, в доступности ресурсов и возможности выражать свои интересы / Пер. с англ. — М.: Издательство «Весь Мир», 2002. — С. 75.
8. Рибка Н. М. Механізми впливу глобальних трансформаційних тенденцій на створення єдиного освітнього простору // Перспективи. — 2004, № 1 (25). — С. 39-45.
9. Мезенцева Е. Гендерная проблематика в экономической теории // Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Под. ред. И. А. Жеребкиной. — Харьков: ХПГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. — С. 238-276.
10. Статистичний щорічник України за 1999 рік / Держкомстат України; За ред. О. Г. Осауленка; Відп. за вип. В. А. Головка. — К.: Техніка, 2000. — С. 372.
11. Статистичний щорічник України за 2000 рік / Держкомстат України; За ред. О. Г. Осауленка; Відп. за вип. В. А. Головка. — К.: Техніка, 2001. — С. 349.
12. Економічна активність населення України у 2001 році: Стат. збірник / Державний комітет статистики України: № 6-3-92/139 від 27.06.2002 р.; Відп. за вип. Н. В. Григорович. — К., 2002. — С. 65.
13. Статистичний щорічник України за 2002 рік / Держкомстат України; За ред. О. Г. Осауленка; Відп. за вип. В. А. Головка. — К.: Техніка, 2003. — С. 415.
14. Перспективы человека в глобализирующемся мире / Под ред. Парцвания В. В. — СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. — С. 160-180.

15. Мирская Е. З., Мартынова Е. А. Женщины в науке // Вестник Российской академии наук, 1993. — Т. 63. — № 8. — С. 698. — <http://ons.gfns.net/2000/2/17.htm/>
16. Туктаров Ф. Р. Психофизиологические основания конкурентоспособности личности // Социально-гуманитарные знания. — 2006, № 12.
17. Лузан С. С. Гендерная социализация и высшее профессиональное образование : Монография / Лузан С. С., Рузанкина Е. А. — Новосибирск: НГИ, 2006. — 236 с.
18. Клецина И. С. Стратегии интеграции гендерной проблематики в систему высшего образования. — http://www.murman.ru/ist/edu_centre/gender_vuz/mat_doc5.html.
19. Несбитт Дж., Эбурдин П. Что нас ждет в 90-е годы? — М., 1992. — С. 246-247.
20. She figures, 2006.
21. Линк А., Линк Дж. Женщины в науке: анализ современных тенденций в американской науке // РЖ. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 8. Науковедение: РЖ РАН. ИНИОН. Центр гендерных исследований по науке, образованию и технике. — М., 2001. — № 1. — С. 23.
22. Хрестоматия по курсу «Основы гендерных исследований». — М., 2000. — С. 356.
23. Народное образование и культура в СССР. Стат. сборник / Госкомстат СССР. — М., 1989. — С. 261.
24. Наука в России в цифрах: 2003. Стат. сборник. — М., 2003. — С. 62.
25. Женщины и мужчины России, 2004. 8. Статистический сборник о работе сферы послевузовского профессионального образования в 2002 г. — М.: РИНКЦЭ, 2003. — С. 21.
26. Дежина И. Г. Влияние грантового финансирования на положение женщин в Российской науке // Социологический журнал. — 2003, № 4. — С. 94.
27. Балабанов С. С. Гендерный срез отечественной науки // Социология. — 2005, № 1. — С. 32.

Психологічний профіль особистості державного службовця: гендерний вимір

Алла Земба,

аспірантка Волинського національного університету
імені Лесі Українки, м. Луцьк

Успіх соціально-економічних і політичних перетворень, культурний розвиток держави, добробут населення в Україні, реалізація функцій демократичної, правової, соціальної держави багато в чому залежить від ефективної роботи чиновників, які покликані служити народу. Формування громадянського суспільства та перехід до ринкової економіки зумовлюють особливі вимоги до рівня компетентності, організованості, активності, цілеспрямованості, професіоналізму державних службовців. Ефективне функціонування системи державного управління залежить не лише від її організаційної структури, але і від особистих характеристик управлінців державних служб (розум, культура, індивідуально-особистісні якості, мораль тощо). У вітчизняній традиції управління персоналом цей аспект є одним з найболючіших. Саме тому такою важливою проблемою є залучення на державну службу висококваліфікованих фахівців «нового типу» — активних, з певними психологічними особливостями, рисами характеру та темпераменту, творчими, комунікативними та організаторськими здібностями. Тому детальніше проаналізуємо проблему лідерства та керівництва, особливості розвитку та прояву управлінських якостей.

Проблема лідерства та керівництва є однією з актуальних проблем сучасної соціальної психології. Роздуми стосовно природи лідерства беруть початок в далекому минулому. Напротязі багатьох віків феномени лідерства вивчалися багатьма філософами, істориками, соціологами, психологами. Тому точки зору відносно природи лідерства

надзвичайно різноманітні. Але й досі в соціальній психології однозначного розуміння цього феномену немає. Безкінечне число наявних (дуже суперечливих) теорій вимагає додаткового ретельного їх теоретичного аналізу. І, насамперед, — нових емпіричних досліджень, що могли б стати поштовхом для створення більш точних в прикладному значенні теоретичних концепцій лідерства. В зарубіжній психології не існує розмежування понять «лідер» та «керівник», обидва позначаються терміном «leadership». Специфіка розуміння феномену лідерства у вітчизняній та радянській психології полягає в чіткому розрізненні двох понять: лідерства та керівництва [1]. Крім цього існує необхідність здійснювати порівняльний аналіз особливостей лідерської поведінки обох статей. Адже і в цьому плані така область має великий дослідницький потенціал: багато експериментів, повторених з урахуванням статі, можуть дати інші результати і стимулювати розвиток нових теорій. Необхідність додаткового вивчення гендерно-психологічних аспектів лідерства, а також той факт, що сам феномен лідерства та відповідні теорії в зв'язку з певними історичними, політичними та культурними відмінностями в нашій країні та за кордоном дещо відрізняються доводить безпосередню актуальність проведення подібного дослідження саме в нашій країні на даному історичному етапі.

Проте в останній час проблема поєднання функцій лідера і керівника в одній особі все більш привертає увагу науковців. Дослідники цієї проблеми справедливо підкреслюють, що для успішного виконання своїх функцій керівник має бути і лідером. Теорії лідерства прагнуть з'ясувати, які характеристики виявляються найбільш ефективними та чому. Розглянемо ці поняття детальніше з погляду їхньої сутності і взаємовпливу в процесі практичного використання їх у управлінській діяльності.

Традиційно лідерство вивчалось без врахування статі, оскільки лідерська роль вважалась маскулінною. Слід зазначити, що перші дослідження гендерної психології лідерства були проведені в США ще Уайтом (1945) та Харвелом (1953), але активно ця область досліджень почала розвиватися з середини 70-х р. XX ст. (насамперед американськими, австралійськими і західно-європейськими вченими) під впливом феміністської психології, представники якої досягли того, що гендерний підхід став невід'ємною частиною психологічних досліджень. Проблема гендерних відмінностей в лідерстві аналізувалась в дослідженнях М. Волш (1987), С. Черері (1987), К. Бертол, Д. Мартіна (1986), Я. Джорстада (1996), Е. Іглі (1995), К. Джонсон (1994), Т. В. Бернаса (2000), В. О'Лірі (1974), Е. Ескілсон (1976); О. Бренера (1989), Б. Гутек (1990), Р. Кентер (1986), Дж. Боумен, С. Суттон (1995), Р. Лайден, Т. Мітчел (1994), Д. Гамільтон (1987), С. Бем (1987), Д. Спенс (1982), М. Тейлор, Д. Холл (1982), Е. Чугунової (1985), В. Шахової (1985); І. Рековської (1993), І. Калабихіної (1995), А. Шестакова (1997), М. Колосової (2001) [2; 4; 5].

Метою даного дослідження було вивчення психологічного профілю особистості державного службовця, враховуючи гендерний аспект. Дослідження проводилось серед державних службовців центрів зайнятості Волинської області. У дослідженні прийняли участь 147 осіб, віком від 23 до 50 років (59 чоловіків та 88 жінок). В процесі проведення дослідження ми використовували такі методики:

1. Психологічна оцінка організаторських здібностей особистості (Л. І. Уманський, А. Н. Лутошкін, А. С. Чернишов, Н. П. Фетіскін);
2. Методика діагностики комунікативно-характерологічних особливостей особистості (Л. І. Уманський, А. Н. Лутошкін, А. С. Чернишов, Н. П. Фетіскін);
3. Методику діагностики стилів керівництва (А. Журавльов);
4. Методику діагностики лідерських якостей особистості (Е. Жариков, Е. Крушельницький);
5. Методику дагностики міжособистісних стосунків (Т. Лірі);

6. Методику діагностики якостей та станів особистості (модифіковану форму В опитувальника FPI);
7. Методику діагностики маскулінності-фемінності (С. Бем).

Таким чином провівши дослідження та проаналізувавши отримані дані можемо зробити наступні висновки.

Отже, для державних службовців жіночої статі загалом притаманні такі риси як психологічна вибірковість, соціальна впливовість (суспільна енергійність), психологічний розум, психологічний такт, інтелектуальні та емоційні риси, вольові якості, риси, що виражають відношення до діяльності, до інших людей та до себе, спрямованість особистості. Це свідчить про те, що жінки держслужбовці у пов'язанні з чоловіками держслужбовцями є більш чутливими, швидше та адекватніше характеризують психологічні особливості та стани інших людей, виявляють вибірково психологічну пам'ять, є спостережливими, схильними до співпереживання, до психологічного аналізу, до пояснення власних вчинків та поведінки інших людей, тобто добре розуміють та відображають психологію оточуючих. Жінки частіше, ніж чоловіки схильні «заражати» та «заряджати» оточуючих своєю енергією, емоціями, почуттями, ставленням до людей, формувати впевненість в здійсненності справи, оптимізм, бадьорість. Отримані результати свідчать, що почуття міри у відносинах і взаємодії з людьми, простота, природність у спілкуванні, здатність бути самим собою, чуйність, уважність, скромність, безкорисливість, зацікавленість, працелюбність, працездатність, дисциплінованість, ініціативність, добросовісність, співчуття, співпереживання та комунікабельність значно частіше проявляються у представників жіночої статі, ніж чоловічої. Жінки схильні ставити адекватні вимоги в залежності від ситуації, від індивідуальних особливостей людей, їх психологічного стану, вимоги характеризуються по-стійністю та усталеністю.

Здійснюючи аналіз отриманих результатів ми враховували такі риси як фемініність, андрогінність та маскулінність. Таким чином (згідно результатів методики діагностики маскулінності-фемінності (С. Бем)) державних службовців як чоловічої, так і жіночої статі було розподілено на три групи, відповідно до переважаючих якостей.

Для жінок, що відносяться до першої групи (фемінінності), властиві такі якості як дратівливість, недостатня саморегуляція, емоційна нестабільність, схильність до афектів, до стресового реагування на звичайні життєві ситуації, тривожність, невпевненість, різка зміна настрою. Жінки, що відносяться до другої групи (андрогінності), характеризуються потребою в спілкуванні та постійною готовністю до її задоволення, врівноваженістю, стресостійкістю, впевненістю, активністю. Жінки-держслужбовці третьої групи (маскулінності) характеризуються наявністю невротичних синдромів, схильністю до депресії, а також схильністю до агресивних проявів по відношенню до оточуючих та прагненням до домінування.

Відповідно для державних службовців чоловічої статі притаманні такі риси як психологічно-практичний розум, домінантність, скептицизм, впевненість, спонтанна агресивність, вимогливість, критичність, схильність до організаторської діяльності. Тому держслужбовці чоловічої статі здатні ефективно розподіляти обов'язки групової діяльності, орієнтуватися у ситуаціях, які вимагають практичного застосування психологічних знань, мотивувати та зацікавлювати людей справою, використовуючи моральні та матеріальні стимули цієї зацікавленості, бачити та виділяти у людей істотні, але малопомітні позитивні та негативні риси, аналізувати їх, логічно та аргументовано висловлювати зауваження (без прискіпливості та в'дливості). Держслужбовці чоловічої статі частіше, ніж жінки виявляють здібність до виконання організаторської діяльності та готовність нести відповідальність за її реалізацію. Але у чоловіків-держслужбовців цетрів зайнятості у всіх трьох групах найменш вираженою якістю є ко-

мунікабельність (хоча більш вираженою вона є у другій групі). У першій групі (фемінін-ні) високий рівень прояву мають невротичність, спонтанна агресивність, схильність до прояву афектів та імпульсивності, дратівливість, емоційна нестабільність, недостатня саморегуляція, часті зміни настрою, сором'язливість, невпевненість, тривожність, схильність до депресії. У другій групі (андрогінні) найбільш вираженими є такі якості як прагнення до домінування, агресивні прояви по відношенню до оточуючих, впевненість, стресостійкість, активність, оптимізм. Чоловіки третьої групи (маскулінні) характеризуються високою стійкістю до стресових життєвих ситуацій, прагненням до домінування, впевненістю у собі, рішучістю, схильністю до конфліктної поведінки та проявів агресії.

Середні показники рівня прояву організаторських здібностей у державних службовців центрів зайнятості як чоловічої статі, так і жіночої статі є дещо вищим середнього. Слід зазначити, що не існує значимих відмінностей у виборі стилю управління. Як для жінок держслужбовців, так і для чоловіків держслужбовців найбільше притаманний колегіальний стиль управління.

Таким чином отримані результати свідчать про те, що жінки, так само як чоловіки, здатні ефективно виконувати лідерську роль та здатні займати державні посади.

Отже, проблема жіночого лідерства залишається в центрі уваги науковців. Сьогодні актуальним постає питання не те, чи може бути жінка лідером та керівником, а те, в рамках яких стратегій реалізація лідерських якостей жінок може бути найбільш ефективною. Вивчення цього питання є важливим не лише для жінок, але і для суспільства в цілому, якщо воно не прагне позбавити себе лідерського потенціалу цієї великої соціальної групи.

Література:

1. Андреева Г. М. Социальная психология : Учебник для вузов. — М., 1998. — 211 с.
2. Бендас Т. В. Гендерные исследования лидерства // Вопросы психологии. — 2000, № 1. — С. 87-94.
3. Борсукова С. Ю. Гендерные исследования // СОЦИС. — 1999, № 9. — С. 75-83.
4. Введение в гендерные исследования : Ч. 1 : Учебное пособие / Под ред. И. А. Жеребкиной. — Харьков: ХАЦГИ, 2001. — 708 с.
5. Говорун Т. В., Кікінеджі О. М. Гендерна психологія : Навчальний посібник. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — 308 с.
6. Мангулов И. С., Уманський Л. И. Организатор и организаторская деятельность. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1975. — 312 с.
7. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. — М., Изд-во института психотерапии, 2005. — 490 с.

Образ Юлії Тимошенко в сучасному мистецтві та гендерні моделі українського жіноцтва

Тамара Злобіна,
аспірантка Національного інституту
стратегічних досліджень (філософія), м. Київ

Після подій 2004 року українські політики з'явилися у творах українських художників. Олександр Ройтбурд, який переніс образи Віктора Ющенка та Юлії Тимошенко в сферу сучасного мистецтва ще у 2005 році, пояснює це тим, що вперше за новітню українську історію політики перетворилися на поп-зірок, обличчя яких сміливо можна тиражувати на футболках, чашках і матрьошках¹. Незлічenna кількість політагітації, що досі прикрашає оселі, магазини, перукарні і навіть місця водіїв у громадському транспорті, сусідячи з іконами та народним лубком, це лише підтверджує.

Одним з найпоширеніших тлумачень нації є її визначення як «уявленої спільноти». Бенедикт Андерсон пояснює: «вона *уявлена* тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чути будуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності»². Співпричетність не обов'язково вибудовується зі спільної етнічності і мови — громадянство, права та цінності цілком можуть бути основою нації як політичної спільноти, простіше політичної нації (про що часто забувають в Україні). Усвідомлення спільності формується *під впливом* або ж *через* засоби масової інформації (у XIX столітті — з газет та друкованої книги; у XX — з радіо, кіно, телебачення, інтернету). Герої національного пантеону у цьому процесі виступають репрезентантами нації; цінності та уявлення, закорінені у їх образах, є основою для витворення спільної ідентичності. Медіа-образ політика, а особливо політика-зірки в такому випадку стає іконічним, його особливості впливають не лише на електоральні настрої населення, але й (опосередковано) на історичну пам'ять та гендерні моделі, поширені у суспільстві. Враховуючи зворотну залежність політика від свого електорату, можна припустити, що його/її гендерна поведінка є найбільш легітимним зразком маскулінності/фемінності у культурі, або принаймні наближеною до цього ідеалу.

Звернення українських художників до образів Леді Ю та Президента є наслідком їх масової популярності лише частково (це твердження більше стосується художників-традиціоналістів, і значно менше — представників т. зв. «актуального мистецтва»³). Сучасне мистецтво, яке прагне бути критичним, є не прямим виразником масової свідомості, а радше «кривим дзеркалом», в якому дійсність постає очищеною від ідеологічних ілюзій. Слід відзначити специфіку української художньої ситуації — брак теоретичної бази та досвіду критичної діяльності, спричинений особливостями місцевої освіти, призводить до зображальності та своєрідної площинності робіт. Українські художники, які звикли в першу чергу формувати твір *на матеріальній площині* (як рисунок-композицію-живопис), з прив'язкою до трендів/комерційної моди арт-середовища, не завжди здатні будувати проект *в культурній площині* — як містке висловлювання, яке не лише зображає, але й творить певну смислову структуру, сві-

¹ Інтерв'ю з О. Ройтбурдом, цитата за www.tymoshenko.com.ua/ukr/exclusive/informal/3737/

² Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. — К.: Критика, 2001. — 272 с. Цитата за <http://litopys.org.ua/anders/and02.htm>

³ В українському художньому дискурсі словосполучення «актуальне мистецтво» часто використовується як відповідник англ. contemporary art. Термін запозичено з російської, див. <http://azbuka.gif.ru/alfabet/a/actual-iskusstvo/>

домо та вправно працює з культурними пластами, власним контекстом заради формування критичного повідомлення¹. Переважно українських художників вистарчає лишень на те, аби правдиво зобразити непривабливу дійсність, без осмислення причин її непривабливості, і тим більше без явної критики. Тільки іронічність (навіть цинізм), безпосередність та безпардонність у оперуванні візуальним матеріалом створюють певну критичність меседжу².

Звернення до образів політиків в сучасному мистецтві є також опосередкованим способом критики націоналізму як організуючого принципу життя спільноти. Проблематичні стосунки творчої інтелігенції з новітніми українськими націоналізмами (як етнічним ура-патріотизмом, так і «шароварною» ідеологією «перекрашених» пост-комуністичної еліти) не давали доброго ґрунту для розвитку повноцінних мистецьких проєктів за цією тематикою³. Однак будь-яке осмислення власної участі в спільноті, особливостей цієї спільноти як «уявленої», вибір значимих політико-культурних героїв є реплікою на тему націоналізму, навіть якщо саме це поняття не артикулюється. Народна героїня Юлія Тимошенко якщо і не стала національним символом, то активно ці символи експлуатує. Єдиний політик-жінка такого рівня у на загальнотриархальній Україні, прем'єрка привертає до себе увагу навіть найбільш аполітичних художників. Характер звернень до її образу, з одного боку, руйнує гендерні стереотипи (жінка, зображена завдяки своїй професійній діяльності, а не як матір, богиня чи муза). У інших випадках роботи художників ці стереотипи лише підтверджують.

Митці-традиціоналісти Ілля Паньок, Василь Скопич та Микола Шматко зображують Юлію Володимирівну з наївним захопленням, у дусі народного реалізму. Монументальне полотно-триптих (3х4 метри), презентоване в Українському домі у 2007 році, показує Ю. Тимошенко в образі Юрія-Змієборця. «Мистецький проєкт присвячений усім виборцям, які проголосували за Блок Юлії Тимошенко, а сюжет його полотна є художнім відображенням Помаранчевої революції», повідомив автор Ілля Паньок⁴. Ю. Тимошенко в еротичному обладунку (художник стверджує, що це скіфські лати) гарцює на білому коні над переможеним Злом. За спиною у героїні — куполи церков, у лівій частині триптиха — архангели Михаїл і Гавриїл вбивають Змія. Праворуч ідилічна сцена з українського життя: жінка в народному строї, зі снопом збіжжя, милується разом з дитиною на зерно, висипане на вишити скатертинку. За їх спинами, в розквітлх кущах, ніжиться оголена мавка. Поза самої «змієбориці» цілком статична — вона радше красується на коні, ніж діє. Подібний вибір композиції цілком пояснюється словами самого художника: «На виборах голосував за Юлю, — зізнається. — Але коли її призначили віце-прем'єром, навіть обурювався. У голові не поміщалося, як жінка може керувати урядом. Це ж аномалія! Із часом зрозумів, що жінка може справлятися і з серйозними речами»⁵. Поєднання підкреслено тендітної зовнішності

з «важким» стилем політичної поведінки, або, як пише Оксана Кісь, «жіночої статі та чоловічої вдачі» уподібнюють образ Ю. Тимошенко з Жанною Д'Арк (численні колажі в ЗМІ перетворили цю схожість на пряму аналогію). Дослідниця наводить перелік епітетів, якими «нагородили» політика за кілька років: Залізна Леді, Амазонка, Принцеса-Воїн, Революційна Принцеса, Залізний Ангел, Самурай у Спідниці¹. Сама Ю. Тимошенко позиціонує свої боротьбистські якості як втілення патріотизму, відповідальності та налаштованості «іти до кінця». Саме у такому образі вона постала на передвиборному плакаті 2006 року, виконаному з явними алюзіями на революційну стилістику «Справедливість є, за неї варто боротися»². Численні екстравагантні метафори свідчать, що жінка-голова партії, жінка-прем'єр-міністр для значної частини українського суспільства залишаються «аномалією», тому виникає необхідність у аналогіях, які підтверджуватимуть виключність цієї постаті. Більше того, успішних жінок в українській культурі намагаються очолувити: Іван Франко називав Лесю Українку «єдиним чоловіком в українській літературі», а Ю. Тимошенко здобула звання «єдиного мужика в політиці». Частково компенсувати цю «травму» покликана підкреслена фемінність її іміджу, звернення до традиційних типів жіночності. Попри мілітаризм описаної вище картини, статична поза Ю. Тимошенко, її благословляючий жест апелюють до образу Березини, Матері Нації.

Берегиня-Оранта, яка видається древнім архетипом значної частини українського суспільства та інтелектуальної еліти, насправді є конструктором менш ніж тридцятирічної давності³. Наприкінці 1980-х років національно-державницька ідеологія потребувала власного ідеалу жінки з національним колоритом (на противагу радянському). Винайдення Березини, синкретичного образу, який поєднує у собі культ Богородиці, матриархальні міфи про «споконвічну рівноправність» українок та фольклорні елементи, завдало нищівного удару як по жіночому суспільному руху, так і по науковим студіям історії жінок. Міф про Березину нав'язує жіноцтву материнські функції не лише як приватну справу, але й як особливу історичну місію українок та громадський обов'язок — по-материнськи слід дбати не лише за свою сім'ю, але й про Націю. Таким чином закріплюється гендерний поділ між приватно-жіночою та публічно-чоловічою сферами, між жіночою відповідальністю та чоловічою самореалізацією. Однією з важливих особливостей цього міфу є його «самоочевидність»: він не потребує жодних підтверджень, адже говорить про те, що усі ніби «і так знають». На початку 2000-х років «у політичному і публічному дискурсі відбулося цілковите злиття і отождолення образів Богородиці, Нації і Жінки, як і поняття християнство, патріотизм і материнство, а сама Березина набула статусу офіційної, протегованої державою моделі для жіночої ідентифікації» (символічно це підтвердило встановлення на головній площі держави Монументу Незалежності)⁴. Цікаво, що більшість відомих жінок-політиків — Олександра Кужель, Раїса Богатирьова, Наталія Вітренко, Інна Богословська — походять, як і сама Юлія Тимошенко, зі Східної України, де рівень релігійності та націоналізму набагато нижчий, а завдяки значній індустріалізації й урбанізації регіону консервативні типи гендерних відносин було модернізовано раніше.

¹ Це зауваження стосується не всіх українських художників. Зокрема, у творчості молодшого покоління спостерігаються нечисленні спроби виходу з суто художньої площини у ширшу культурну, наприклад у колективних проєктах групи Р. Е. П. чи роботах Алевтини Кахідзе.

² За подібним принципом відбувся проєкт «Жіноче свято?» з нагоди Міжнародного жіночого дня в галереї Київ. Файн. Арт (2008). Не зважаючи на ввідний текст, присвячений феміністичним витокам 8 березня, який пропонував художникам по новому поглянути на сучасне «жіноче питання», більшість робіт описували (оспівували?) фертильні та домогосподарські функції українок. Сумарна картина, створена художниками/цями, виглядала правдиво-депресивно (для глядача/ки з навичками феміністичного мислення), і лише у цьому полягав мінімальний критичний потенціал проєкту. Більше про цей проєкт: <http://zumka.livejournal.com/251994.html>

³ Одним з небагатьох винятків була виставка «Бренд «Українське» в Центрі Сучасного Мистецтва, Київ, у 2001 році, <http://www.cca.kiev.ua/newsite/ua/index.php?p=project&id=27>

⁴ Цитата за <http://www.tymoshenko.com.ua/ukr/exclusive/informal/4028/>

⁵ Інтерв'ю О. Панька Газеті по-українськи, <http://www.gpu.ua/index.php?&id=156814&eid=343>

¹ Кісь О. Жіночі стратегії в українській політиці. Частина друга. Цитата за <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=153>

² Плакат: http://h.ua/art/2006/05/22/12673/12673_2.jpg

³ Детальну студію цього конструктора дає Оксана Кісь у публікаціях Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні // Журнал І. 27-2003, <http://www.jilviv.ua/n27texts/kis.htm>; Кісь О. Кого оберігає Березина, або Матріархат як чоловічий винахід // Дзеркало тижня, № 15 (543) 23 квітня – 6 травня 2005. — <http://www.dt.ua/3000/3050/49836/>

⁴ Кісь О. Кого оберігає Березина, або Матріархат як чоловічий винахід. Цитата за <http://www.dt.ua/3000/3050/49836/>

Разом з тим, саме на Західній Україні «берегинеподібна» Ю. Тимошенко користується найбільшою популярністю.

Василь Скопич, який демонстрував свої картини у квітні 2008 року в Верховній Раді, зображає прем'єрку саме в позі Оранти. Полотно під назвою «Повернення Надії»¹ виконане в «національних» та «революційних» кольорах — жіноча постать в жовтій одязі на тлі синього неба тримає повідки помаранчевих коників, навколо яких літають пари голубів. Голова Ю. Тимошенко оточена ніби німбом із сльоз, праворуч — сонце, ліворуч — місяць. Очевидна подібність створеного образу з українським народним малюванням. Поеднуючи традиційну форму з сучасним змістом, В. Скопич апелює до одного з основних гендерних кодів образу Ю. Тимошенко — Берегині, Матері Нації, які вона старанно підкреслює як візуально (знаменита коса, народні строї, серце як емблема партії²), так і вербально (звертаннями «рідні мої», «я вас люблю», турботою про «спокій і мир» тощо). Закріплення цього іміджу за Ю. Тимошенко свідчить про його виняткову ефективність в українському суспільстві — а отже і про популярність гендеру «берегині».

Скульптор Микола Шматко звернувся до цілком іншої міфології — римської, увіковічнивши «богиню Помаранчевої революції» у мармурі (2008). «Українська Аврора» зображає лідерку найпопулярнішої в Україні партії оголеною, зі спадаючою зі стегон «пов'язкою», однак з традиційним намистом та косою. У римській міфології богиня вранішньої зорі Аврора дарує людям денне світло. Не можна не згадати про крейсер «Аврора», вистріл з якого дав сигнал штурму Зимового палацу у 1917 році. Попри багаті конотації, скульптура М. Шматка є банальним втіленням чоловічої еротичної фантазії. Сам автор вважає, що «кожній людині кортить подивитися, як вона складена, яке в неї тіло, що за груди»³. Сама Ю. Тимошенко обережно грає зі сексуальною стороною власного іміджу. В 2005 році вона прийшла на парламентську інавгурацію на пост прем'єр-міністра у підкреслено жіночній сукні з рукавами-«ліхтариками» та мереживом. У тому ж році з'явилися ексклюзивна фотосесія для журналу ELLE та польського PLAYBOY — крок безпрецедентний для України. Ю. Тимошенко не проти при нагоді скористатися жіночими чарами, однак еротичність її образу залишається стриманою та відстороненою, як у персоніфікації Свободи чи Нації у європейському живописі XIX століття.

Звернення до образу Ю. Тимошенко актуальними художниками менш пов'язані з маніпулюваннями гендерними стереотипами та мають більш критичний характер. Знаменита «інавгураційна» сукня надихнула Олександра Ройтбурда на створення «Дівчини з черепашкою», композиція якої віддалено нагадує «Молитву про чашу» Ф. Бруні (1834-1836)⁴ та її інтерпретації в народному живописі. Реверанси у бік релігії необхідні політикам, які прагнуть популярності в традиційно православній державі, де близько 70% населення є віруючими (навіть колишній «червоний директор» Л. Кучма не забував про це). Ю. Тимошенко не відстає від своїх колег-чоловіків у привітаннях до християнських свят та відвідуванні церков, що не дивує — релігійність є вдалим доповненням іміджу Берегині. О. Ройтбурд ставить під сумнів цю показову віру. Здається, вклякла Ю. Тимошенко роздумує про долю української нації та просить у Бога ласки для народу. Тривожно-урочистий настрій картини підкреслюється колористичним контрастом між блакиттю сукні (колір невинності та шат Богородиці) та криваво-червоним заходом сонця. Однак з такою ж мірою вірогідності можна подумати, що черепаха теж думає про долю української нації.

Серія «Танго» (2005-2006)¹ цього ж художника зображає вальсуючих В. Ющенко та Ю. Тимошенко. Пара танцює в осінньому парку, на фоні нафтової вишки, у вечірньому лісі, на морському узбережжі, «в житах», на засніжених пагорбах... Природа нагадує класичні пейзажі різних регіонів України, пара — у бальному одязі, їхні пози, міміка, жести зумовлені танцем. Важко не помітити відірваність танцюристів від навколишнього, герої повністю віддалилися (політичний грі?) й не звертають увагу на те, що їх оточує. ЗМІ та дослідники неодноразово відзначали гармонійність, майже ідеальне поєднання їх гендерних моделей («годі не помітити, що ця пара викликає стійкі асоціації з персонажами космогонічних міфів: вони таки схожі на креативний дует деміургів, в якому чоловічий та жіночий первні перебувають у досконалій гармонії», О. Кісь)². Однак у політиці недавні партнери легко стають ворогами — можливо, саме тому танго на картинах О. Ройтбурда створює враження постановочного танцю без справжніх почуттів, який завершується після виконання усіх запланованих па.

Заданих персонажів десакралізовано в об'єкті Іллі Ісупова з проекту «Вир» (2007)³. У сюжеті немає ніякого пафосу. Політики (є ще В. Путін та В. Янукович) у купальних костюмах відпочивають на надувних матрацах, через розкриті грудні клітки видно нутрощі. Об'єкт виконано з воску, що нагадує традицію «ляльок вуду», та й узагалі подібний на народний лубок. Зведення осіб, наділених найвищими владними повноваженнями, до пасивного стану розчленованого тіла відображає розчарування після революційного підйому та підсвідомий опір впливу одиниць на життя багатьох. Ю. Тимошенко та В. Ющенко знову разом, майже як закохана пара — він обіймає її за плечі. Таке наполегливе «парування» свідчить про підсвідоме несприйняття жінки як самостійного політичного гравця, їй належить бути чиєюсь партнеркою та помічницею. Звідси недалеко до висновку, що справжнє завдання жінки — не гратись у чоловічі ігри, а забезпечувати тили чоловікам.

У могому проекті «Фемінізм is...»⁴ є слоган «Фемінізм це займатись “чоловічими” справами», до якого художниця Олена Міроседіна мала зобразити жіночку, що жваво промовляє з трибуни. Надати героїні рис Ю. Тимошенко було ідеєю самої співавторки. Прем'єрка — не феміністка, і навіть не поборниця жіночих прав. Вона жінка-політик лише тому, що так розпорядилася природа, і змушена рахуватись з патріархальними упередженнями українського суспільства, компенсувати власні професійні успіхи підкресленою жіночністю. Разом з тим, саме Ю. Тимошенко пробила «скляну стелю» в політиці та навіть мистецтві (не менш патріархальному). Йдеться про контекст, в якому вона з'являється. Наприклад, у 2005 році Ілля Чічкан презентував свій проєкт «Психодарвінізм»⁵, десяток полотен, на яких мавпи зображені як «культурні герої» — політики, солдати, моряки, терористи і т.д. До останнього часу в цій серії були лише два жіночі персонажі — «Дружина генерала» та «Коханка генерала». «Юля»⁶ з'явилася аж у 2008, перша жінка, удостоєна такої «честі» завдяки своїй професійній діяльності.

Подібні герої у Стаса Волязовського, який називає свій стиль «шансон артом»: Гітлер, Путін, Саакашвілі, Ющенко, Тимошенко. Художник змішує абсурдні чи стьобні тексти, сучасний лубок, порнографію, стилістику блатних татувань і народного малювання, демонструючи певний пласт популярної культури. Його роботи переваж-

¹ Роботи з серії: <http://www.tymoshenko.com.ua/ukr/exclusive/informal/3737/>

² Кісь О. Жіночі стратегії в українській політиці: Частина третя. / Цитата за <http://www.zgroup.com.ua/article.php?articleid=180>

³ Проєкт: <http://www.zeh.com.ua/isupov.html>

⁴ Проєкт: <http://feminism-is.livejournal.com>

⁵ Проєкт: http://www.proza.com.ua/visions/psixodarvinizm_1be9.shtml

⁶ Картина: http://artinua.com/index.php?code=gallery&artist_id=25

¹ Картина: <http://www.gpu.ua/index.php?id=221916>

² Плакат: <http://photo.unian.net/ukr/detail/84357.html>

³ Інтерв'ю М. Шматка Газеті по-українськи. — <http://gpu-ua.info/index.php?id=234927>

⁴ Картина: http://www.art-catalog.ru/picture.php?id_picture=12385

но виконані кульковою ручкою на старих простирадлах, фіранках, подушках, чим підкреслюється їх вдавана простонародність. На одній з робіт зображено В. Ющенка як козака Мамая (2008)¹, з відповідними атрибутами — шабля, спис, люлька, бандура, кобила, лише традиційна чарка замінена на бочечку меду. Кобила, вірна козакова супутниця, має гриву, заплетену в характерну косу, та медальйон-сердечко на шиї. На іншому полотні-простирадлі з проекту «Текстиль» (2006)² Ю. Тимошенко постає в образі русалки з короною американської Свободи, шаблею, гітарою та татуюваннями (серед них — «kill Victor»). Дві таких «Юлі» охороняють портрет загиблого виконавця блатного шансону Михайла Круга. Можливо, слід повірити художнику — Ю. Тимошенко, як й інші політики, стала такою от простонародною героїнею масової свідомості, подібною до персонажів казок, легенд і, звісно ж, анекдотів.

Фото з циклу «Ігри патріотів» Бориса Михайлова (2007)³ відрізняється від більшості з аналізованих робіт. Ця критична репліка стосується не стільки самої Ю. Тимошенко, скільки принципів організації українського суспільства та владних процесів у ньому. На фото два чоловіка, один у помаранчевому, другий у блакитному спортивних костюмах щось роблять, важливе та небезпечне, однак що саме — не зовсім зрозуміло. Заважає роздивитись дійство білява коса на передньому плані. Її очевидна штучність, а також тривожна незрозумілість загальної картини натякає на камуфляжність української політики — коли за «зірковими» образами відбувається банальна боротьба за власні інтереси.

Юлія Тимошенко, «найкрасивіша» представниця українського політикуму, може похвалитись найбільш ретельно розробленим іміджем. На відміну від колег-чоловіків, вона не мала можливості скористатись готовими гендерними моделями «європейського ліберала» чи «справжнього мужика»⁴, а образи західних жінок-політиків не надаються до копіювання у менш емансипованому українському суспільстві. Відсутність попередниць на політичній стежці (в Радянському Союзі жінки в склад керівних державних органів вводились формально, а лідерки національного руху початку 1990-х років поступово «самоліквідувались» в просвітницько-патріотичну суспільну діяльність) зробила з Ю. Тимошенко першопрохідця, яка експериментами над власним тілом змушена шукати шлях до серця виборців. Оскільки їй це вдалося, можемо зробити висновок, що українське суспільство готове миритись з існуванням жінки-політика такого рівня, й навіть активно її підтримувати, однак за умов поступок традиційним уявленням про жінку та належну їй поведінку. Вона має бути підкреслено жіночною, стильною, привабливою, залишати простір для еротичних фантазій, а також по материнськи ніжною і турботливою, боротись за інтереси Нації (якими б абстрактними вони не були), і в жодному випадку не бути феміністкою. Відхід Ю. Тимошенко від строгого стилю ділової леді⁵, який поступово відбувся на початку 2000-х років свідчить, що жорсткий професіоналізм, який для чоловіків є чеснотою, жінці доводиться пом'якшувати (чи й навіть маскувати) заради більшого успіху. Врешті-решт їй вдалось пробити «скляну стелю» та закріпитись на владному Олімпі (можливо, вдасться

посісти й чільне президентське місце). Однак чи сприймають цю жінку у першу чергу як професійного політика, чи вимагають від неї відповідальності та ефективності? Чи є її приклад моделлю емансипованого гендеру?

До образу Ю. Тимошенко досі не звернулася жодна художниця. Це свідчить про «жіночу ревність», чи мисткині просто мислять масштабами відведеної їм сфери, адже жінкам слід малювати щось декоративне і красиве (як Євгенія Гапчинська), а не звертатись до суспільно-політичних тем. З моєї точки зору, ця відсутність — не ознака антипатії або байдужості, а радше свідчення неготовності художниць (ширше — жінок) осмислювати власне становище в українській нації.

Гендерний аспект проблеми ефективності журналістського тексту

Вікторія Солонець,
журналістка, аспірантка Інституту журналістики
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, м. Черкаси

У статті йдеться про досвід блогерки, що пише провокаційні тексти на гендерну тематику та досліджує коментарі читачів інтернет-версії видання «Газета по-українськи» на свої пости, порівнює реакцію чоловіків і жінок. Також звертається увага на почасти дуже агресивне та упереджене налаштування аудиторії й на хибне ототожнення понять «гендер» і «фемінізм». За допомогою методу експерименту авторка робить спробу визначити критерії ефективності журналістського тексту на межі між провокаційним невіглаством та поміркованою й відстороненою обізнаністю.

Ключові слова: ефективність журналістського тексту, блог, гендер, фемінізм, риторика сексуальності

Говорячи про ефективність журналістського тексту, варто зауважити, що мова про не зовсім традиційний текст. Адже об'єктом розгляду є тексти так званої блогосфери, що їх ще називають «постами». **Блог** (англ. blog, від web log, «мережевий журнал чи щоденник подій») — це такий собі мінівеб-сайт, головний зміст якого — записи, зображення чи мультимедіа, що регулярно додаються. У Вікіпедії йдеться про те, що для блогів характерні короткі записи тимчасової значущості. Проте, блогам, безперечно, притаманні також мобільність та доступність, а отже і певний вплив на творення інформаційного суспільства та реалізацію свободи слова в Україні. Серед українських інтернет-видань поширена практика створення блогів для своїх авторів та відомих людей. Так, свої блоги відкрили Українська правда, Кореспондент, Новинар тощо.

Починаючи із березня цього року читачі інтернет-версії «Газети по-українськи» мають змогу читати мої тексти у рубриці «Блоги» (<http://gpu.ua/blogs/?cat=22>). За період із березня по вересень мною були написані й опубліковані дев'ять текстів на гендерну тематику. Ці тексти жваво обговорюються. Кількість коментарів до деяких постів перевищує сотню. Чи свідчить це про ефективність написаного? І що взагалі вважати ефективністю? Дати відповіді на ці запитання я спробую далі.

Щоб оцінити ефективність журналістського тексту, варто виходити із загального тлумачення ефективності, як ступеня досягнення поставлених цілей [3]. І відразу ж виникає потреба оприлюднити цілі блогу. Власне, йдеться про такий собі експеримент — написання провокаційних текстів із метою поділитися своїми роздумами,

¹ Робота: <http://zumka.livejournal.com/241707.html>

² Проект: <http://www.proza.com.ua/events/anson-art.shtml>

³ Проект: <http://www.collectiongallery.com.ua/exhibitions/16/>

⁴ Журженко Т. Между кланом, семьей и нацией: постсоветская маскулинность/феминность в цветных революциях // Ab Imperio: гендер и постсоветские нации, 1/2007. — Цитата за <http://pigbig.livejournal.com/116326.html>

⁵ Наприклад: <http://www.tymoshenko.com.ua/ukr/photo/?fid=1&recnum=0&ChosenDay=31&ChosenMonth=12&ChosenYear=2000>. Саме цей імідж використовувався на початку політичної кар'єри, знаменита коса з'явилася тільки у 2001 році, поступово «світліло» волосся. Аби прослідкувати зміни, достатньо переглянути фотоархів персонального сайту <http://www.tymoshenko.com.ua/ukr/photo/>

дізнатися, що думають читачі про ті чи інші проблеми, а потім проаналізувати їхню реакцію на пости. Зрозуміло, що реакція може бути позитивною, негативною, критичною, скептичною або ж взагалі байдужою. Проте, про байдужу реакцію говорити не доводиться, коли є певна кількість коментарів (хоча б більше десяти).

Розрізняють багато рівнів аналізу текстів реципієнтом. На котромусь із них сприймаються тільки емоції, на котромусь відбувається цілісне сприйняття інформації. Проте, найцікавіше, відбувається на останньому рівні: реципієнт, проаналізувавши зміст повідомлення, може і хоче робити висновки щодо мотивів, якими керувався комунікатор при написанні тексту. Тобто можна висловити здогад, що цей останній рівень найбільше наближує нас до відповіді на запитання про ефективність журналістського тексту.

Звісно, це лише здогад, але читаючи коментарі до всіх дев'яток постів, можна помітити досить цікаву тенденцію. Читачі дуже часто прагнуть робити висновки, щодо мотивів написання того чи іншого тексту. Більше того, вони намагаються не лише пояснити мотивацію, а й, так би мовити, «поставити діагноз» авторці текстів. Це свідчить не лише про небайдужість до написаного, а й про певну зацікавленість. Причому, репліки на кшталт «я розумію, що словесний онанізм для вас — єдина можливість самореалізації», «Ваш фемінізм, по-моєму, это одно из течений мазохизма, рожденное из-за неумения самореализации», «щодо тексту, то він відверто попахує фемінізмом», «ви транслюєте приховану образу на якийсь узагальнений образ чоловіка»... пишуть переважно чоловіки. Загалом складно щось стверджувати, адже спілкування в Інтернеті (у даному випадку говоримо про коментування постів) передбачає анонімність. Тому не можна назвати якусь конкретну цифру — чиїх коментарів більше: чоловічих чи жіночих. Проте, бачимо значну кількість чоловічих «ніків»: «чоловік», «мужчина», «президент», «киянин», «потьомкін», «член», «андрон конкретний», «стюбка» та багато інших. Натомість, різноманітність і кількість жіночих «ніків» не така вражаюча.

Зрозуміло, що нічого дивного немає у надмірній зацікавленості чоловіків текстами на гендерну тематику. С. Павличко у своїй праці «Дискурс модернізму в українській літературі» не даремно пише про те, що «... чоловіча реакція на жіночий голос завжди була складною. Вірджинія Вулф, котра пильно вивчала аналогічну проблему в англійській літературі, дійшла висновку: “Історія чоловічої опозиції до жіночої емансипації, можливо, цікавіша за історію самої емансипації”»[2]. Певний конфлікт між статями існував завжди і продовжує існувати нині. І чоловіки беруть активну участь у обговоренні цього конфлікту. Тим паче, якщо їх до цього спровокувати.

Пропоную розглянути текст із «дурнуватою», як висловився один «коментатор», на зово — «**Завагітніти через відсутність бюстгалтера?**» (<http://gpu.ua/blogs/?p=108>). Поштовхом до його написання став дитячий спогад про те, як у моєї подруги вкрали бюстгалтер у таборі, в результаті чого дівчинка дуже страждала через реакцію хлопчаків, які витріщалися через прозору блузку на її груди. Врешті ще й отримала прочухана від матері, коли повернулася, бо мати подумала, що дівчина завагітніла. Як результат — дівоча психологічна травма і негативне ставлення до чоловіків-фетишистів. Власне, на цю історію ніхто навіть не звернув уваги, бо головна провокація полягала у розповіді про шведських феміністок, що виборюють право ходити вулицями топлес. Зрозуміло, що подібна тематика особливо зацікавила чоловіків. Тим паче, що наостанок я прочитувала оголошення, яке досить часто друкують черкаські газети: «Познайомлюся із пристрасною дівчиною або жінкою з великими грудьми, яка мріє отримати тепло і гармонію в житті». Скажу більше, я написала есеємску шукачеві великих грудей, яка звучала приблизно так: «Хочу тепла й гармонії! Який для цього має бути розмір грудей?». Відповідь мене вразила: «Головне — душа».

Тобто характерними рисами тексту є хаотичність, емоційність та відсутність чіткої сюжетної лінії. Жодних акцентів, тлумачень чи пояснень та «безкоштовної доставки» «пережованої інформації» прямісінько у чийсь ротик чи то пак свідомість. І, зауважте, жодної згадки про гендер. Тоді як у коментарях це слово та похідні від нього згадуються доволі часто. Крім того, нерідко, читачі не розуміють різниці між поняттями «гендер» та «фемінізм»:

— Шановні жіночки, живіть за стереотипами і не розпинайтесь про **гендерну нерівність**, бо її ніколи не було і ніколи не буде. Кому потрібен цей фемінізм? Думайте тверезо, бо ви ж не будете за нас орати поля, колоти дрова і розвантажувати потяги :)

— Рівність жінок у правах з мужиками означає також рівність у обов'язках. **Гендер?** Як наслідок — суперництво, а отже боротьба. Між жінкою та чоловіком, ще раз наголошу. А в цій боротьбі чоловіки однозначно перемагають, як більш пристосовані до боротьби та суперництва. Таким чином, щоб урівноважити терези, жінки повинні добитись **БІЛЬШИХ** прав ніж чоловіки. А це вже інша парафія :). От така от навіть не психологія, а просто логіка. Просто знайте, що ми вас любимо за те, що ви такі тендітні та красиві, а ви нас за м'язи і силу. І добре, що поки що не навпаки.

— Я особа чоловічої статі. І я знаю, що така реакція чоловіка на оголені жіночі груди і взагалі на будь що жіноче — це рефлекторна реакція. І назва цьому рефлексу — безумовний рефлекс, тобто генетично визначений. Якщо таких рефлексів у чоловіків не буде — то не буде й дітей на світі. **Тут уже не до гендеру!** Кохання — це також рефлекс, тільки дещо інший, але такої ж природи. Доведено наукою, у дні овуляції жінку краще не відпускати від себе, якщо навіть вона тебе кохає, бо піде і знайде собі «коханця», який на підсвідомому рівні відповідає тому типу чоловіка, від якого у неї буде найміцніше, найздоровіше дитя. Вона потім повернеться і буде далі кохати тебе, але при цьому вже буде носити в собі дитя від іншого чоловіка. Адже це факт. Саме генетики довели, що кожна дев'ята дитина зачата саме з таких мотивів. Чистої води фетишизм, але тільки у жіночому виконанні. Так що рефлекс в житті жінок більш виражений. І думають жінки про статеві «зносини» значно частіше, ніж чоловіки. Це також доведено наукою. Продовжувати далі? А наша (чоловіча) реакція на груди — скоріше якраз умовний рефлекс, вихований нашим суспільством.

— Ніколи не бачив, щоб жінки тягли холодильник або піаніно на будь-який поверх у багатоповерхівці. Хоча професія вантажника їм теж доступна... **Це гендерна дискримінація?** Чоловіки на однаковій посаді із жінкою можуть зробити щось більше, ніж цього вимагає посадова інструкція (відремонтувати меблі, настроїти принтер, поладити замок і т.д.). Ось чому їхня зарплата вища...

Інший текст — «**Полігамія**» (<http://gpu.ua/blogs/?p=209>) — про те, наскільки нормальною є зміна партнерів, зрада чоловіка, і чому вважається, що «сильна стать — полігамна, а слабка — ні». Пост побудований на використанні метафори. Жінки порівнюються зі шкарпетками. За основу береться Фройдове трактування будь-якого одягу, як людської оголеності. Все, що має порожнину, — торбинки, кишені, шкарпетки — символізує жіночі геніталії [4]. Характерно, що реакція жінок на текст більш ніж позитивна, тоді як чоловіки реагують доволі агресивно, прагнуть образити, вульгарно жартують. Про це свідчать коментарі:

— Стаття просто прекрасна. Чоловіки коментують її просто зі злості, бо зачепило, ну навіть така метафорична правда завжди зачіпає. Бідні нещасні чоловіки — їх примушують вступати до шлюбу, а вони такі нещасні не можуть відмовити бо гарно виховані, їх примушують заробляти гроші, брати участь у вихованні дітей, постійно принижують. На такий випадок я згадала анекдот: «Жінка лягає спати і думає чи все вона встигла зробити за день по господарству. Перелічує в голові: Так, свиням їсти дала,

дітям їсти дала, в хаті прибрала, корову подоїла, їсти наварила, начебто все зробила, але таке відчуття нібито щось забула. А, згадала — чоловік нетраханний залишився».

— Дурацкая статья! Пустая!!! Хочешь много комментов — напиши бредятину — и люди спорить будут долго — от нечего делать!

— А не развить ли эту сексуально-галантерейную аналогию в серию статей, а потом — где наша не пропадала — может быть и в монографию. Употребление чужих носков можно подать под вывеской «Адюльтер». Страсть к ношению пришедших в негодность шмоток — «Геронтофилия». Вид человека напялившего оба правых (или левых) ботинка вполне ассоциируется с рассуждениями о «Голубизне». Ну а Человек рассеянный с улицы Бассейной, напяливший вместо валенок перчатки, и того хуже — со «Скотоложством»...

— Ніби гарна дівчина, а таку фігню написала! Або просто провокує, щоб чоловіки їй щось написали, або не везе їй з нормальними хлопцями, або лізбіянка, або просто ХВОРОБЛИВА ДУРЕПА! А, може все зразу. А, козаки на таких дурехах ніколи не одружувались :)

— Именно женщины тянут нас в ЗАГС! Как говорится, бачылы очи, што купувалы... А то, что женатые не удовлетворены в сексуальном плане — факт! Уже и не говорю о женской расчетливости и жадности — все на себя и все мало! Вот и ищут мужчины приключений. Как я понял, это и есть тема размышлений автора. Я сужу по всем своим знакомым.

Цікаво, що завуальована головна думка тексту викликала досить категоричні репліки. Так читач із «ніком» «Нонсенс (ріс без батька)» написав:

— Жіноча полігамія — це проституція...

Тоді як інший читач влучно окреслив уявлення про чоловічу полігамію, з яким так чи інакше погоджувалися інші дописувачі:

— Мужская полигамия — один из самых главных факторов эволюции человека, как вида. Нормальный мужик без полигамных связей — это нонсенс, тупик в развитии. Страдать по этому поводу, что плакать о гравитации.

Якщо обидва попередні тексти були відверто чи завуальовано негативними, то пост «Осіння овуляція» (<http://gru.ua/blogs/?p=345>) навпаки мусив би нести в собі позитив. Така собі маленька рефлексія про плідність жінки. Проте, виявилося, що плідність чомусь асоціюється у чоловіків із сексуальною незадоволеністю:

— Если нужно — дам тебе свой телефон, а когда договоримся — дам тебе под хвост по высшему разряду! Можно и втроем, и вчетвером... тогда такое писать точно перестанешь, желание пропадет!

— Полная бредятинa в стиле нового Украинского творчества — лишь бы ляпнуть ченишь-этакое «чудирнацьке», посмотрите все: вот мы какие загадочные. Складывается впечатление что, у Автора явные проблемы на почве неудовлетворенности в половой жизни.

Жіночий погляд на текст дещо поміркованіший і уважніший:

— Обратите внимание, кто и как реагирует. За себя молчу. Положительная реакция на текст у тех, у кого богатая фантазия, кто умеет мыслить ассоциациями и кому тема чем-то близка.

Варто висловити здогад, що важливою умовою вдалого написання тексту є **риторика сексуальності**. Точніше, вміння застосовувати її доречно там, де це здається зовсім недоречним. Оскільки поняття «журналістський текст» включає в себе також есеїстику і деє навіть перегукується із письменством, то дозволю собі процитувати своєрідний «рецепт успіху» текстів Оксани Забужко, якій закидають, що вона «пише про секс» аж надто часто. Звісно, подібні закиди роблять ті, хто не читає її текстів. Бо ж Забужко просто вважає, що «лібідо вторинне відносно творчого інстинкту»: «Ромен Ро-

лан намагався пояснити Фройдові, що ні в якому разі творчість не є сублимацією сексу, а, навпаки, секс є похідний від загального творчого інстинкту. Йде розширення інформаційних горизонтів, і ти відкриваєш у собі знання, про які й не здогадувався. Можна назвати це розгальмовуванням пам'яті, коли мов крізь вимиту шибку спалахують, пригадуються якісь речі, самі тебе тягнуть, як річковий потік, вибудовуються, а ти виконуєш лише інструментальну функцію — просто встигай записувати, вкладати ці відчуття в слова. Цей кайф енергетикою буде сильніший за оргазм. Довготривалий, перманентний оргазм. Це радше з розряду містичного досвіду, хоча й гарний секс може іноді підніматися до містичного рівня, але триває не так довго» [1].

Підсумовуючи, варто зазначити, що експеримент із написанням постів, зумовлений не лише виявленням особливостей ефективності журналістського тексту, а й суспільною зацікавленістю гендерними процесами, намаганням глибше осмислити сутність понять, що регулюють міжособистісні стосунки та необхідністю з'ясування, як писати ефективні тексти на гендерну тематику. У якості критеріїв ефективності можна, зокрема, назвати написання такого собі тексту-провокації з урахуванням фактору емоційності та фактору неупередженості інформації. Емоційність та апелювання до людської уяви завжди вражають та маніпулюють страхами і бажаннями людини. До того ж, спонукають читача висловлювати свої думки з приводу тексту. Наступний фактор ефективності тексту — це фактор неупередженості інформації. Зрозуміло, що має бути об'єктивність та коректність. Поміркована та відсторонена обізнаність. Проте, аргументованість та доречність різних доказів чи реплік має чергуватися із несподіваною побудовою тексту, своєрідним провокаційним псевдоневіглаством, що передбачає розширення меж підсвідомості у читача, викликає протест чи спонукає до пошуку власних відповідей через те, що цих відповідей немає у тексті.

Література

1. Забужко О. Максимум стабільності — на цвинтапі. — <http://www.obozrevatel.com/news/2007/6/15/175725.htm>
2. Павличко С. Теорія літератури. — К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. — С. 83.
3. Різун В. В., Скотникова Т. В. Методи наукових досліджень у журналістикознавстві : Навчальний посібник. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. — С. 88.
4. Фройд З. Вступ до психоаналізу. — К.: Основи, 1998. — С. 151.

Технологія волонтерської діяльності з реалізації ідеї гендерної рівності

Олена Остапчук,

асистент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності,
аспірантка кафедри педагогіки Житомирського державного університету ім. І. Франка,
директорка Центру гендерної освіти ЖДУ ім. І. Франка

Специфіка волонтерської діяльності, технологія організації волонтерського загону, підготовка волонтерів дедалі частіше стають об'єктом наукових розвідок таких дослідників, як О. В. Безпалько, А. Й. Капська, О. Г. Карпенко, Н. М. Комарова, С. М. Коляденко, Н. П. Павлик, Н. Ф. Романова та інші. У дисертаційних дослідженнях науковцями

С. М. Гришак, І. В. Івановою, І. С. Мунтян, виділено ряд педагогічних умов, за яких процес з інтеграції гендерного підходу в професійну підготовку студентів ВНЗ буде успішним: 1) формування сучасних егалітарних гендерних уявлень шляхом забезпечення гендерно-орієнтованої спрямованості змісту фахових та психолого-педагогічних дисциплін; 2) створення інтерактивного навчально-виховного середовища для обговорення студентами власних проблем гендерної соціалізації (І. С. Мунтян), у С. М. Гришак — створення кооперативно-модельючого навчального середовища, І. В. Іванова виділяє тренування вмінь і навичок конструювання й організації виховних заходів гендерної спрямованості; 3) залучення студентів до пізнання гендерних характеристик особистості методами психологічної самодіагностики та формування професійно важливих якостей; 4) активізація форм і методів позааудиторної виховної роботи через залучення студентів до діяльності громадських організацій [1; 2; 4].

Л. І. Міщик, Т. П. Голованова, В. В. Васильєва досліджують питання формування гендерної рівності майбутніх соціальних педагогів в умовах соціального партнерства «Факультет — Громадська організація» [3].

На нашу думку, важливою умовою набуття гендерної компетентності студентів ВНЗ є забезпечення їх участі у позанавчальній роботі з реалізації ідеї гендерної рівності.

Мета статті: теоретично обґрунтувати технологію волонтерської діяльності з реалізації ідеї гендерної рівності (на прикладі волонтерського загону «Паритет» Центру гендерної освіти ЖДУ ім. І. Франка).

Центр гендерної освіти (надалі — Центр) створено при Студентській соціальній службі для молоді Житомирського державного університету імені Івана Франка 17 квітня 2007 року. Метою діяльності Центру є популяризація та розповсюдження гендерних знань, підвищення рівня гендерної культури молоді, стимулювання гендерної самоосвіти, а також інтеграція гендерного підходу у навчально-виховний процес.

Центр гендерної освіти є спадкоємцем традицій, започаткованих Студентською соціальною службою для молоді. Студентська соціальна служба для молоді (далі — СССМ) є спеціалізованою службою, створеною ректоратом Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка спільно з Житомирським обласним Центром соціальних служб для молоді у 2003 році.

Мета діяльності СССМ:

- ❖ реалізація державної молодіжної політики;
- ❖ надання соціальних послуг та соціальної допомоги студентам, студентським сім'ям;
- ❖ розв'язання соціальних проблем та поліпшення становища студентства;
- ❖ спрямування діяльності на соціальну адаптацію студентської молоді, здійснення соціальної профілактики, соціального патронажу, соціального обслуговування, соціальної реабілітації студентської молоді;
- ❖ розвиток інтелектуальних та творчих здібностей студентської молоді та забезпечення потреб особистості у творчій самореалізації.

СССМ систематично використовує широкий спектр форм, методів, засобів роботи для вирішення проблем соціальної сфери.

На вимогу часу у процесі діяльності СССМ враховувалися гендерні аспекти. При СССМ функціонує Телефон Довіри, консультантами якого є студенти-волонтери, які успішно засвоїли відповідний курс навчання, склали екзамени та отримали диплом. Телефонні консультанти, виконуючи свої професійні обов'язки, повсякчас зіштовхуються з побутуванням низки гендерних стереотипів, які ускладнюють життєві ситуації пересічних громадян, як у сімейній, так і в професійній сфері. На Телефоні Довіри регулярно проводяться «гарячі лінії» зі спеціалістами різних сфер. Планується про-

ведення «гарячих ліній», присвячених розгляду гендерних аспектів (питань відповідального батьківства, дискримінації за ознакою статі, протидії домашньому насильству, торгівлі людьми тощо).

Отож, активна та плідна діяльність СССМ заклала міцні підвалини та накреслила напрямки роботи Центру гендерної освіти.

Із вересня 2008 року розпочато роботу щодо організації волонтерського загону, діяльність якого буде спрямована на поширення гендерних знань, розвінчання гендерних стереотипів. Гендерно освічені студенти-волонтери будуть залучені до організації гендернотематичних заходів, акцій. Ми вважаємо, що педагогічно виправданим є використання методу «рівний-рівному» з метою поширення гендерних знань.

Серед мотивів волонтерства найчастіше називають наступні:

- ❖ моральні чинники;
- ❖ громадянські цінності;
- ❖ набуття досвіду;
- ❖ розширення кола комунікативних контактів та соціальних зв'язків;
- ❖ отримання рекомендацій для кар'єрного зростання.

Дослідники питань підготовки волонтерів до соціальної роботи — А. Й. Капська, О. Г. Карпенко, Н. М. Комарова — переконані, що у структурі мотивів добровільної діяльності для студентів-волонтерів пріоритетними є саме професійні, що передбачають визнання діяльності колегами, входження у колектив професіоналів, набуття фахових знань та умінь, навичок міжособистісної взаємодії [5, с. 21].

Виділимо такі **етапи підготовки** волонтерів до діяльності з реалізації ідеї гендерної рівності:

І. Презентація Школи гендерної рівності. Мета: підготовка волонтерів до реалізації ідеї гендерної рівності. Завдання: розвиток егалітарної свідомості; озброєння гендерним інструментарієм; оволодіння методикою деконструкції гендерних стереотипів; розвиток гендерної чутливості як професійно важливої якості; формування гендерної компетентності учасників Школи.

Програма підготовки волонтерів до реалізації ідеї гендерної рівності.

1. Гендер і суспільство.
2. Гендерна соціалізація. Освітні заклади як провідні агенти гендерної соціалізації.
3. Гендерні особливості депривованого юнацтва.
4. Відповідальне батьківство.
5. Гендерні аспекти змістовного дозвілля молоді.
6. Гендер у ЗМІ та рекламі.
7. Гендерно чутлива соціальна реклама.
8. Гендерні проблеми професійного становлення та синдром «професійного вигорання».
9. Протидія насильству і торгівлі людьми.
10. LFA: логіко-структурний підхід до планування з урахуванням гендерного підходу.

II. Заповнення анкети-заявки, яка окрім біографічних даних, містить питання про попередній досвід участі у навчальних семінарах, курсах чи тренінгах; обґрунтування мотивів участі у Школі та Центрі, напрямів подальшої співпраці, способів використання набутих у Центрі знань; свої очікування. Також необхідно написати есе, в якому розкрити свої міркування щодо обраного висловлювання («Ми різні, але рівні», «Гендерна рівність є передумовою подолання бідності та сприяння сталому розвитку суспільства», «Жінки і чоловіки є двома половинками людства і те, як побудовані стосунки між ними, моделює людські стосунки взагалі»). На нашу думку, таким чином створюватиметься база даних волонтерів, тренери Школи будуть зорієнтовані у попе-

редньому рівні підготовки волонтерів, що полегшить подальшу співпрацю. До того ж цю анкету-заявку можна розглядати як мотиваційний елемент для студентів.

III. Підготовка основного складу, «ядра» (могучої кучки) з числа студентів-волонтерів. Апробація набутих знань на практиці.

IV. Підготовлені студенти-волонтери навчатимуть інших, використовуючи **метод «рівний — рівному»**.

V. Вільний вибір напрямку (напрямів) діяльності з поширення гендерних знань.

VI. Систематичні **курси підвищення кваліфікації** студентів-волонтерів (майстер-класи).

Напрями діяльності волонтерського загону «Паритет» Центру гендерної освіти ЖДУ ім. І. Франка:

- ❖ участь у гендерно-тематичних заходах, акціях;
- ❖ підготовка та виготовлення друкованої продукції (плакати, листівки);
- ❖ видання газети Центру під назвою «Nota Bene» («зверніть увагу», «у зоні посиленої уваги»);
- ❖ проведення гендерних досліджень;
- ❖ забезпечення діяльності мобільних консультаційних пунктів із гендерних питань;
- ❖ розробка гендерно-чутливої реклами;
- ❖ пошуково-аналітична робота (пошук інформації із гендерної тематики, укладання тематичних папок тощо);
- ❖ обслуговування гендернотематичної бібліотеки при Центрі, що має на меті забезпечення учасників освітнього процесу інформаційними ресурсами із гендерної проблематики;
- ❖ проведення «гарячих ліній» на Телефоні Довіри, присвячених розгляду гендерних аспектів (питань відповідального батьківства, дискримінації за ознакою статі, протидії домашньому насильству, торгівлі людьми тощо);
- ❖ участь у роботі інтерактивного театру привернути увагу як студентства, так і громадськості до певної проблеми можливо лише тоді, коли люди відчувають власну причетність до цього. Саме тому інтерактивні методи роботи набувають особливого значення. Наочність, експресивність, реальність, активність, співучасть, — ознаки інтерактивних технологій;
- ❖ організація кіноклубу, учасники/учасниці якого будуть мати можливість не лише переглянути відеоматеріали про гендерні аспекти буття, але й взяти участь у тематичних дискусіях.

Соціальна значущість діяльності волонтерського загону Центру гендерної освіти підтверджується наступними очікуваними результатами:

- ❖ підвищення рівня обізнаності про важливість та необхідність гендерних перетворень;
- ❖ поширення гендерних знань шляхом реалізації методу «рівний-рівному»;
- ❖ привернення уваги громадськості до гендерних проблем шляхом проведення гендернотематичних акцій;
- ❖ з огляду на те, що студенти отримують педагогічну освіту, маємо надію, що під час практичної діяльності вони здійснюватимуть також і гендерне просвітництво, оскільки школа та інші навчальні заклади, на жаль, здебільшого культивують гендерну нерівність, яку вихованці всмоктують подібно до губки, що в подальшому заважає самоактуалізації особистості;
- ❖ підвищення рівня гендерної культури населення регіону;
- ❖ стимулювання гендерної самоосвіти.

Як найбільший позитив виділяємо наступне: отримавши гендерні знання, носії гендерного світогляду у своєму житті зможуть адекватно реагувати або запобігати низці проблем, таких як дискримінація за ознакою статі, розірвання шлюбу як наслідок психо-фізичного перевантаження жінок, безвідповідальне батьківство, чоловічий суїцид як наслідок неможливості відповідати суспільному еталону маскуліності, гендерне насилля, торгівля людьми тощо.

Література

1. Гришак С. М. Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності : Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.05. — Луганськ, 2007. — 22 с.
2. Іванова І. В. Підготовка майбутніх учителів до основ гендерної освіти старшокласників у процесі навчально-професійної діяльності : Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.04. — Одеса, 2007. — 22 с.
3. Міщик Л. І., Голованова Т. П., Васильєва В. В. Формування гендерної рівності майбутніх соціальних педагогів в умовах соціального партнерства «факультет-громадська організація» : Монографія. — Запоріжжя: Вид-во «Просвіта», 2006. — 220 с.
4. Мунтян І. С. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів : Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.04. — Одеса, 2004. — 19 с.
5. Підготовка волонтерів до соціальної роботи: Навчально-методичний посібник / За ред. А. Й. Капської. — К.: Держсоцслужба, 2005. — 152 с.

Состояние и проблемы реализации гендерной политики в Беларуси

Людмила Петина,

*председатель ОО «Женское независимое демократическое движение»
(Республика Беларусь)*

В современном мире устойчивое развитие общества невозможно без достижения гендерного равенства. Гендерное равенство — это один из индикаторов уровня демократизации общества, уровня его цивилизованности. Каждая нация, каждое государство достигли большего или меньшего развития в зависимости от того, насколько в их культуре, политическом и экономическом устройстве имеет место гендерное равенство, т. е. гармоничное соотношение мужского и женского.

С этой точки зрения следует рассмотреть положение женщин в обществе и наличие условий, необходимых для реализации политики гендерного равенства в Беларуси.

Женщины в Беларуси составляют большую часть населения (более 53%). Но, несмотря на высокий уровень образования и профессиональной квалификации, статус женщин в Беларуси не адекватен их ведущей роли в общественном развитии. На рынке труда женщины постоянно сталкиваются с дискриминацией при приеме на работу и увольнении, с более низкой оплатой труда за равный труд. Женщины имеют чрезмерную трудовую нагрузку на производстве и в быту. Отчетливы тенденции феминизации бедности — более 70% белорусских женщин являются бедными по доходам. Нерешенной социальной проблемой является насилие в отношении женщин. Согласно независимым социологическим исследованиям, около 30% белорусских женщин подвергались физическому насилию и более 70% — испытывают психологическое насилие в семье. Рост алкоголизма среди населения, в том числе и среди женщин, делают проблему насилия еще менее контролируемой. Существует объективная потребность

в предоставлении помощи пострадавшим от насилия женщинам, необходимы кризисные центры, приюты для пострадавших, консультативные службы, телефоны доверия. Разрешение проблемы домашнего насилия нуждается в правовом регулировании. Повсеместно наблюдается ухудшение состояния здоровья женщин. Серьезной проблемой является негативная тенденция ухудшения репродуктивного здоровья женщин. Реформа системы здравоохранения принесла населению Беларуси новые проблемы, с которыми женщины сталкиваются чаще, чем мужчины. Многие медицинские услуги, становясь платными, не показывают улучшения качества обслуживания.

Между тем Беларусь является одной из немногих стран мира, где женщины в структуре занятости составляют большинство — 52 процента. В нашей стране феминизированными являются не только традиционно женские сферы — образование, культура, здравоохранение, но и промышленность, наука, юриспруденция, финансы и т.д. А это значит, что в большей степени, материальные и культурные ценности создаются женщинами, и именно они несут груз каждодневного выживания в условиях ограниченных ресурсов. Однако женщины широко представлены лишь на низших и средних ступенях служебной иерархии. Они часто достигают позиций главных специалистов, консультантов, начальников отделов и управлений. Но их представительство в верхних эшелонах власти, а во многих отраслях экономики и на верхних ступенях служебной иерархии, является незначительным.

Сегодня мы можем констатировать факт, что власть в Беларуси имеет мужское лицо, и женщины в нашей стране не участвуют в разработке стратегий развития общества, в формировании внешней и внутренней политики страны, не распоряжаются ресурсами и не имеют контроля над их использованием. Но нет сомнения и в том, что доминирующей мужской политической элите не удалось создать сбалансированной политической и государственной системы власти, способной функционировать на возобновляемой основе, поддерживая строительство в стране здорового, цивилизованного, демократического общества, опирающегося на общечеловеческие ценности.

Гендерное равенство в Беларуси существует де-юре, однако, до настоящего времени существует ряд препятствий, которые влияют на реализацию прав женщин в реальности. Причины этой проблемы в нашей стране, с одной стороны, заключаются в отсутствии системной гендерной политики, эффективных законодательных и институциональных механизмов, направленных на установление гендерного равенства. С другой стороны, сознание большинства людей, в том числе и женщин, патриархально и отягощено гендерными стереотипами. Постоянно сталкиваясь с гендерной дискриминацией в разных сферах жизни, женщины не распознают ее, и не осознают ее как ущемление собственных прав, как социальную несправедливость. Это означает, что помимо правовых и институциональных изменений, призванных устранить гендерную дискриминацию, в нашей стране необходимо преодолевать стереотипы общественного сознания. Также необходимо осознание обществом того, что проблемы гендерного неравенства являются существенным препятствием на пути его развития.

Каковы условия, благоприятствующие реализации гендерной политики, и есть ли они в Беларуси?

Первое условие формирования гендерной политики — это проявление политической воли. Без политической воли не будут выделены ресурсы, необходимые для разработки и осуществления специальных адаптированных программ, научно-исследовательской работы. Правительство должно кроме всего прочего сделать «заявления о намерениях», в котором бы ясно говорилось об его стремлении включить проблематику гендерного равенства во весь комплекс его политических проектов и программ.

Также под политической волей следует понимать стремление изучать и переосмысливать проблематику взаимоотношений между полами, выявить позитивные и негативные аспекты разделения ролей, формировать культуру гендерного равенства и партнерских отношений между женщинами и мужчинами. Не менее важным вопросом проявления политической воли является привлечение внимания к этой проблеме руководителей и должностных лиц всех уровней законодательной и исполнительной власти. Гендерное равенство должно достигаться в контексте всей осуществляемой политики, а все должностные лица, принимающие решения должны знать, каким образом интегрировать в политику измерение гендерного равенства и это знание должно стать обязательной квалификацией ответственных лиц.

Республика Беларусь подписала и ратифицировала ряд базовых документов ООН, направленных на достижение гендерного равенства, что является доказательством проявления политической воли. Беларусь на международном уровне взяла на себя конкретные обязательства по выполнению Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, подписала Дополнительный Протокол к ней; подписаны Декларация IV Всемирной Конференции по улучшению положения женщин, Декларация тысячелетия и другие документы ООН. Эти международные обязательства Беларуси подразумевают, что государство должно определить гендерное равенство одним из своих основных приоритетов и сформировать национальную гендерную политику.

Согласно международным обязательствам в Беларуси реализовано два Плана национальных действий по обеспечению гендерного равенства — на 1996-2000 годы и на 2001-2005 годы. Эти планы были утверждены Советом Министров Республики Беларусь, к их выполнению привлекались различные министерства и ведомства, международные и национальные общественные организации. Действие последнего Национального плана завершилось в декабре 2005 г.

По инициативе ОО «Женское независимое демократическое движение» был проведен мониторинг выполнения Национального плана по обеспечению гендерного равенства 2001-2005 гг. В эту деятельность были вовлечены эксперты, представители женских общественных объединений и государственных структур. Результаты мониторинга выявили как достижения, так и серьезные недостатки в выполнении Национального плана 2001-2005 гг. В первую очередь, были отмечены недостатки самого Национального плана, такие как отсутствие адекватного и целевого финансирования, низкий приоритет Национального плана для государственных учреждений; патерналистский подход, заложенный в концепции плана; отсутствие четких механизмов и индикаторов его выполнения, а также гласности отчетов по выполнению годовых рабочих планов. Мониторинг выявил сохранение и обострение проблем женщин на рынке труда, таких как: феминизация неперспективных, не престижных, мало оплачиваемых сфер деятельности; вытеснение женщин с управленческих позиций; ухудшение условий труда женщин, в частности на предприятиях с вредным производством. Также было выявлено, что система переподготовки в Центрах занятости, как правило, снижает профессиональный статус женщин, а отсутствие прозрачности процесса льготного кредитования, провоцирует коррупцию. Многие проблемы женщин на рынке труда сохраняются из-за торможения структурных преобразований в экономике, из-за отсутствия демократических механизмов карьерного продвижения и сохранения гендерных стереотипов.

Для успешной реализации политики равенства полов необходимо наличие сильных национальных механизмов, таких как Национальный Совет, формирующий и контролирующий реализацию гендерной политики; комитеты в структурах исполнительной власти и специальные комиссии в органах законодательной власти. Однако в Белару-

си состояние национальных механизмов является наиболее слабым звеном в структуре гендерной политики. В 2000 году был создан Национальный Совет по гендерной политике при Совете Министров РБ. Членами Национального Совета стали представители различных министерств и ведомств, а также представители трех женских общественных объединений — Белорусского Союза женщин, Женского независимого демократического движения и Белорусской ассоциации молодых христианских женщин. Однако деятельность Национального Совета была крайне не регулярной, а в 2004 г. он приостановил свою работу, которая не возобновлена до сих пор. На бездействие Национального Совета по гендерной политике повлияло несколько причин: постоянная смена руководства в структурах государственной власти, бюрократизм, низкий приоритет гендерной политики для государственных учреждений.

За период действия последнего Национального плана не были созданы специальные подразделения по гендерной проблематике в органах исполнительной и законодательной власти. Не появились специальные комиссии и департаменты, располагающие достаточными инструментами, человеческими и финансовыми ресурсами для оказания соответствующего влияния на всех уровнях принятия решений, которые могли бы поставить вопрос о структурном характере неравенства между полами. Созданные лишь в некоторых регионах Координационные Советы по проблемам женщин, семьи, детей, скорее демонстрировали отсутствие деятельности либо формальное существование.

Достижение гендерного равенства также невозможно без регулярной исследовательской и образовательной работы. Лица, принимающие решения, должны иметь знания об гендерных отношениях. Для этого необходимы статистические данные с разбивкой по полу и детальные знания об отношениях между полами. Однако мониторинг выявил отсутствие системной работы по гендерному просвещению, отсутствие статистики с разбивкой по полу в важных областях экономической и социальной деятельности; нерегулярность и недостаточность обучения государственных служащих, отсутствие системы повышения квалификации среди представителей местных исполнительных и распорядительных органов.

Обозначенные в предыдущем Национальном плане проблемы и приоритеты в области образования также не выполнены в полной мере и остались актуальными для нового периода национальной гендерной политики. Необходимо продолжить работу по подготовке специалистов по гендерной проблематике, по внедрению гендерных знаний в систему среднего и высшего образования, по изменению текстов учебных пособий.

Помимо специфических программ в области гендерного равенства, таких как Национальный план действий и развитие национальных механизмов, политика по обеспечению равенства полов должна включать и антидискриминационные законы. Так как правовая база обеспечивает необходимую основу для развития равенства, служит предохранительной мерой против практики дискриминации по половому признаку, в частности, на рынке труда.

Нормы белорусского законодательства в целом гендерно нейтральные, они не содержат дискриминационных положений в отношении женщин и их трудовых прав. Вместе с тем гарантии, закрепленные в законодательных актах, реализуются далеко не в полной мере. На практике существует разница между юридическим и фактическим равноправием, между равенством прав и равенством возможностей. Практика применения гендерно нейтрального законодательства показывает, что оно не является эффективным инструментом в защите прав и не предоставляет автоматически равные возможности для женщин. Существующая система мер по обеспечению и защите прав женщин не соответствует нынешним экономическим реалиям, в ней от-

сутствуют гендерная экспертиза рынка труда. В целом существующее трудовое законодательство по своей сути основано на защитной идеологии по отношению к женщине, оно не способствует повышению конкурентоспособности женщин на рынке труда, трудно выполнимо на практике, так как в нем отсутствуют механизмы привлечения к ответственности за дискриминационные действия в отношении женщин. Существующие льготы делают женскую рабочую силу невыгодной для нанимателя, при этом гарантии и льготы, закрепленные в законодательных актах, реализуются на практике не в адекватной мере. Трудовое законодательство не способствует также трансформации традиционного разделения социальных ролей мужчин и женщин. В реальности многие из вышеупомянутых льгот остаются или невостребованными самой женщиной, которая отказывается от них из боязни быть уволенной, или же остаются на бумаге по причине того, что наниматель их не соблюдает, а женщины боятся добиваться их соблюдения. К тому же многие статьи Трудового кодекса практически не работают из-за введения контрактной системы и ужесточения законодательства в сфере трудовых отношений.

На уровне законодательства осталась не решенной проблема насилия в отношении женщин: отсутствует закон «О домашнем насилии», неадекватны правовые акты о сексуальном домогательстве, о возмещении ущерба — морального и финансового, о разрешении жилищной проблемы; отсутствует упрощенная процедура оформления фактов насилия, снятия побоев, правовые механизмы по изоляции насильника от своих жертв. Проект Закона «О предупреждении и пресечении насилия в семье» был подготовлен общественными организациями еще в 2003 г. но до сих пор этот закон не принят. Разработана и концепция закона «О гендерном равенстве», но он так и не был включен на рассмотрение в повестку дня белорусского Парламента.

Поэтому для усиления правовой основы достижения гендерного равенства в Беларуси необходимо принятие законов «О равенстве прав и возможностей для мужчин и женщин» и «О предупреждении насилия в семье».

Мониторинг показал, что цели, поставленные в Национальном плане 2001-2005 гг., не были достигнуты. А работа по таким разделам как «Женщины и права человека», «Развитие институционального механизма по улучшению положения женщин», «Женщины и экономика», «Женщины и насилие» была проведена формально и не оказала серьезного влияния, как на положение женщин, так и достижение гендерного равенства в Беларуси.

В продвижении и реализации политики гендерного равенства в Беларуси сыграли большую роль женские общественные организации. Они принимали активное участие в выполнении различных разделов Национального плана. Деятельность женских организаций включала исследования и мониторинг проблем женской социальной группы, различные образовательные программы и консультационные услуги для женщин, попавших в кризисные ситуации. Однако в последние годы сказалось резкое сокращение влияния общества на процессы развития и принятия решений. Отсутствие гласности и гражданского диалога, преследование ряда неправительственных организаций, в том числе и женских, сказалось на сохранении дискриминационного положения женщин на рынке труда и проблем женской социальной группы.

На уровне государства пока нет достаточного осознания и понимания того, что гендерное равенство имеет политическую, экономическую и социальную основы, требует адекватных ресурсов. Это привело к тому, что более двух лет в Беларуси отсутствует системная гендерная политика, до настоящего времени не принят новый Национальный план, с 2005 года не действует Национальный Совет. Реализация гендерной политики требует перераспределения имеющихся ресурсов, она невозможна без выделения серьезных материальных и финансовых средств, без наличия специ-

альных программ и подготовленных специалистов, гендерного анализа принимаемых решений и гендерной составляющей национального и региональных бюджетов.

Для преодоления проблем женской социальной группы также необходима целенаправленная консолидированная работа женских организаций, направленная на продвижение и принятие специальных законов и программ, создание институциональных механизмов, обеспеченных адекватными ресурсами. Нужны коалиционные усилия всех заинтересованных сторон для лоббирования законов «О гендерном равенстве», «О предупреждении и пресечении насилия в семье», для возобновления эффективной работы Национального Совета по гендерной политике и принятия нового Национального плана действий.

Гендерная парадигма в белорусской образовательной системе

Марина Кузнецова,

*магистр социологии по специальности «гендерные исследования»
Европейского гуманитарного университета (ЕГУ), г. Витебск (Беларусь)*

Педагогика реализует потребность общества в эффективном сохранении и передаче культуры от поколения к поколению. Но сама культура, как форма деятельности людей по воспроизведению и обновлению социального бытия, изменяется, все более являясь взаимодействием различных традиций и инноваций. Эпоха постмодернити, или эпоха информационного сообщества, существенно изменила многие подходы к образовательному процессу, к субъектам этого столь значимого социального процесса. В современных условиях, с одной стороны, функция учителя в информационно насыщенной среде по сравнению с предыдущей эпохой, изменяется (прежде всего, функция транслятора знаний), с другой стороны, существенно увеличивается роль непосредственного взаимодействия ученика с учителем, и в этом общении от профессионализма педагога зависит в целом успешность педагогической деятельности.

Современное понятие профессионализма многомерно. В отечественных исследованиях профессионализм педагога понимается как интегральная характеристика деятельности, общения и личности (А. К. Маркова). Профессионализм описывается через соотношение мотивационной сферы и операциональной сферы личности человека труда. Л. М. Митина рассматривает профессиональное развитие как «рост, становление, интеграцию и реализацию в профессиональном труде личностных качеств и особенностей, профессиональных знаний и умений, но главное — активное качественное преобразование учителем своего внутреннего мира, приводящее к принципиально новому его строю и способу жизнедеятельности — творческой реализации в профессии»¹.

Среди факторов, негативно влияющих на эффективность образования и снижающих его качество, обучающиеся и родители в первую очередь называют отсутствие индивидуального подхода к учащимся (44,3% респондентов) и во вторую — низкий уровень профессионализма учителей (37,9%)². Учитель является основным субъек-

том, призванным решать задачи развития образования, и именно он — основной ресурс повышения качества образования.

Культура информационного общества выдвигает необходимость в новом типе мышления, предъявляет спрос на социально активную, творческую личность, способную к самоизменению и саморазвитию, к принятию самостоятельных решений и к личной ответственности за их реализацию. Решение этой проблемы напрямую связано с реформированием системы образования, чем определяются новые требования к профессионализму педагога.

В настоящее время в Беларуси происходит постепенное становление гуманистической парадигмы, рассматривающей образование как социальный институт, призванный помочь человеку в обретении своего собственного индивидуального образа, в осознании своей связи со всем сущим и в нахождении своего места в мире — природном, социальном, духовном. В рамках этой парадигмы профессионализм педагога не ограничивается его предметно-методической подготовкой. Профессионализм в первую очередь можно связывать с педагогической позицией работника образования, которая характеризуется его ценностно-смысловым самоопределением — осознанием: ценностных оснований своей деятельности, пониманием ее смысла и своего места в ней в современной социокультурной ситуации.

Исследуя вопросы психологии профессионализма, Маркова А. К. отмечает, что слово «профессионализм» используется в разных смыслах:

1. Нормативный профессионализм — совокупность, набор личностных характеристик человека, необходимых для успешного выполнения труда;
2. Реальный профессионализм — необходимый нормативный набор качеств, который переводит профессионализм во внутреннюю характеристику личности человека¹. Как социально-педагогическое явление, профессионализм представляет собой многомерную характеристику уровня и качества нормативной деятельности педагога, которая соответствует требованиям современного общества. В этом понятии, прежде всего, отражаются представления общества о формировании субъекта, необходимого в данном историческом контексте. Освобождение от патриархальных стереотипов, гендерной дискриминации, жесткого фреймирования гендерных ролей обеспечивает позитивные поиски и процессы идентификации субъекта современности. Создание гендернокомфортной образовательной среды является необходимым условием результативности современной образовательной системы.

Система образования в определенной степени является рефлексивным зеркалом общества, где отражаются как проблемы, так и достижения конкретного исторического этапа. Гуманистическая парадигма, направленная на реализацию личностно-ориентированного обучения, предъявляет высокий уровень требований к профессионализму педагога. Переход к гуманистической образовательной парадигме в Беларуси осуществляется достаточно сложно в силу объективных и субъективных факторов. Г. Гатальская, А. Крыленко выделяют следующие:

- ❖ деформация психики людей, возникшая под влиянием тоталитаризма: «авторитаризм, сочетаемый нередко с переживанием комплекса собственной неполноценности, настороженное отношение к окружающим, агрессивность, страх перед будущим...»
- ❖ условия авторитарного подавления (семья, школа), в которых сформировалось поколение современных воспитателей;
- ❖ консервативная подготовка педагогов в традициях вчерашнего дня;

¹ Маркова А. К. Психология труда учителя. — М.: Просвещение, 1993. — 192 с.

¹ Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя. — М.: МПСИ, 1998. — С. 11.

² Турутина Е. С. Гендерное образование как фактор совершенствования качества подготовки учителя / Е. С. Турутина // Совершенствование качества образования в педагогическом университете. Материалы Всероссийской научно-методической конференции, 19-21 февраля 2004 года. Том 1. — Томск: 2004. — С. 75-80.

- ❖ система организации учебного процесса в школе (экзамены, постоянное сравнение успехов, повышение требовательности, страх учителя перед начальством...);
- ❖ стрессовый характер профессиональной деятельности учителя (по исследованиям английских психологов, разработавших десятибалльную шкалу стрессовых ситуаций в профессиональной деятельности, профессия учителя получила 6,2 балла, оказавшись ниже в этом отношении лишь профессий шахтера, служащих правопорядка и военных, журналистов, летчиков, водителей такси¹).

Гендерные исследования, приобретающие в обществе все большую роль, не могли не отразиться и на школьной системе образования, и, в частности, на изменении подходов к понятию профессионализм.

Формирование гендерного подхода (гендерного измерения) в образовательном пространстве есть гораздо большее, чем просто появление еще одной новой теории. Это принципиально новая теория, признание которой нередко обозначает изменение ценностных ориентаций человека, пересмотр многих привычных представлений и «истин», что оказывается для многих весьма болезненным процессом.

Система образования является полем воспроизводства и легитимации доминирующего дискурса, определяющего основные направления формирования и развития личности. Противоречия, существующие в системе образования, невозможно решить без осуществления гендерного подхода в системе среднего образования Беларуси. К числу таких противоречий следует отнести:

- ❖ противоречие между потребностью общества в учителях, способных эффективно выполнять возложенные на них функции и подготовкой педагогических кадров без учета гендерной специфики;
- ❖ между наличием в современной педагогике различных концепций воспитания личности нового типа и отсутствием гендерно ориентированных технологий;
- ❖ между процессом феминизации сферы образования и недостаточным количеством исследований, направленных на изучение как положительных, так и негативных последствий этого явления.

Полноценная реализация гендерного подхода к организации образовательного процесса невозможна без наличия у педагога гендерной компетенции. Необходимость развития этой компетенции обусловлена сложными педагогическими, культурными и социальными трансформациями современного общества, изменением положения и ролей мужчин и женщин, необходимостью освобождения от стереотипов. Отнесение гендерной компетенции к базовым компетентностям объясняется ее сущностными характеристиками: многофункциональностью, междисциплинарностью, многомерностью, спаянностью с направленностью личности, ее общей гендерной культурой. Под гендерной компетенцией педагога в широком смысле подразумевается синтез особенностей гендерного поведения педагогов, обеспечивающий высокий уровень их профессиональной деятельности, эффективное решение профессиональных задач². Отдельные исследователи (Н. А. Загайнов, С. В. Рожкова) считают ее ключевой компетентностью педагога, которая эсплицируется совокупностью усвоенных им знаний о сущности гендерного подхода в образовании, умений осуществлять гендерную стратегию в организации педагогического процесса и опыта использования гендерных знаний и умений в качестве основы гендерного взаимодействия в условиях обра-

зовательной системы¹. Вопрос о структуре гендерной компетенции в педагогической литературе обсуждается весьма остро.

Так, в структуре гендерной компетенции учителя Завражин С. А., Назарова М. В. выделяют 4 составляющих: когнитивный, мотивационно-смысловой, эмоционально-волевой и операционный².

Когнитивный компонент предполагает наличие у педагогов системы гендерных знаний, соотношенных с педагогической деятельностью. В состав когнитивного компонента входят знания в области гендерной психологии и педагогики: гендерная дифференциация и спецификация; сущность гендерного подхода в педагогике; гендерная социализация в образовании; формирование гендерной идентичности в учебно-воспитательном процессе; гендерный анализ школьных программ, курсов, учебных пособий; влияние гендерных стереотипов на образование; специфика профессиональной деятельности учителей разного гендера; гендерные аспекты управления в образовании и др.

Мотивационно-смысловой компонент характеризует уровень осмысленности в реализации гендерного подхода в образовании, стремление к осознанию многообразия ролей в рамках педагогической деятельности, творческому применению (тяготеющих скорее к разрушению) гендерных норм и стереотипов во взаимодействии с учащимися и коллегами.

Эмоционально-волевой компонент обеспечивается пониманием положительного эмоционального настроя на применение гендерного подхода к педагогической деятельности, стремлением к преодолению препятствий в ходе гендерного педагогического общения.

Операционный компонент оценивается через степень сформированности умений управлять процессом гендерной социализации учащихся, организовывать учебный процесс с учетом гендерного подхода в профессиональной педагогической деятельности.

Другие исследователи (С. В. Рожкова) выделяют содержательный, рефлексивный и организационный компоненты гендерной компетенции.

Содержательный компонент включает знание различных вопросов гендерной педагогики и психологии, например, знания о гендерных особенностях субъектов образовательного процесса; представления о положении мужчин и женщин в обществе, понятие «скрытого учебного плана» и технологий гендерного анализа учебников. К примеру, многочисленные гендерные анализы учебников свидетельствуют о явном «андроцентризме учебного материала», об игнорировании вклада женщин-ученых, о преобладании мужских ценностей³.

Рефлексивный компонент предполагает личностное отношение к различным гендерным проблемам, наличие собственной позиции по этим вопросам, стремление к постоянному самосовершенствованию на основе анализа и самооценки профессиональных суждений и педагогической деятельности.

Важность рефлексивного компонента обусловлена тем, что учителя являются основными агентами социализации в школе и осознанно или нет, оказывают большое влияние на формирование у учащихся представлений о качествах мужчин и женщин,

¹ Исаева Т., Рожкова С. Высшая школа в гендерном ракурсе // Высшее образование в России. — 2005. — № 11. — С. 154-156.

² Завражин С. А. Формирование готовности социального педагога к охране психосексуального здоровья детей. — Автореф. дис. канд. пед. н. — Калуга, 2004.

³ Смирнова А. В. Гендерная социализация в общеобразовательной школе / А. В. Смирнова. Дис. ... канд. соц. наук. — Н. Новгород, 2005. — С. 76.

¹ Гатальская Г., Крыленко Г. В школу — с радостью. — Мн., 2002. — С. 49.

² Исаева Т. Е. Педагогическая культура преподавателя как условие и показатель качества образовательного процесса в высшей школе / Т. Е. Исаева. — Ростов-на-Дону, 2003. — 312 с.

их ролях, профессиональной деятельности. Важно, чтобы учитель осознавал, что он или она являются носителями гендерных стереотипов и часто воспроизводят и поддерживают их существование в своей деятельности.

Организационный компонент представлен умениями управления процессом гендерной социализации учащихся, умением не только осознавать различные гендерные аспекты образования, но и уметь влиять на них, создавать соответствующие организационно-педагогические условия, уметь управлять процессом гендерной социализации и организовывать учебный процесс на основе идей гендерного равенства. Необходимо также использование новых подходов к преподаванию различных предметов и дисциплин с точки зрения гендерного подхода.

Линейно гендерную компетенцию можно представить следующим образом: знания (содержательный компонент) → оценка и осмысление (рефлексивный компонент) → деятельность (организационный компонент). Именно тогда, когда знания переходят в действие, можно говорить собственно о компетенции.

Практики гендерных идентификаций учителей не позволяют на сегодняшний день говорить о реализации гендерного подхода в образовании, поскольку уровень гендерной компетенции учителей находится в начальной точке роста.

Рассмотрим возможные подходы к формированию гендерной компетенции субъектов образования. До настоящего времени возможности совершенствования профессионализма учителя рассматриваются и реализуются в системе повышения квалификации, а содержание ограничивается ориентацией на функциональную деятельность педагогов через курсы повышения квалификации один раз в пять лет.

Эта форма не позволяет в полной мере обеспечить развитие профессионализма работников по ряду причин. Так, по оценке американских экономистов, ежегодно обновляется 5% теоретических и 20% профессиональных знаний, которыми должны владеть инженеры, врачи, педагоги и другие специалисты¹. Установлена даже своеобразная единица измерения устаревания знаний специалиста — «период полураспада компетентности». Под этим термином понимается продолжительность времени, когда с момента окончания вуза в результате появления новой научной и технологической информации компетентность специалистов снижается на 50%. В течение последних лет этот период стремительно сокращается. По последним данным, «период полураспада компетентности для медиков, педагогов, менеджеров составляет около 4-х лет, а для учителей экологии, социальных дисциплин, информационных технологий этот период составляет еще меньше — 2,5–3 года. Объективной необходимостью современной социальной ситуации является создание условий для роста профессионального мастерства педагогов. Формирование гендерной компетенции педагога в ходе профессиональной подготовки как его базовой компетентности требует разработки соответствующей модели и ее технологического обеспечения.

Ключевая стратегия в преодолении гендерного неравенства, получившая признание во всем мире — гендерное просвещение и гендерное образование. Казалось, проникновение в начале 90-х гендерных исследований в Беларусь должно было бы приветствоваться и обществом, и государством. Но на практике распространение гендерной концепции в образовании столкнулось с необходимостью преодоления сильного сопротивления, так как, по мнению социологов Темкиной А. и Здравомысловой Е. «...гендерный подход ставит под сомнение то, что воспринимается как «естественное» общественное устройство, гендерные исследования часто воспринимаются как вызов

базовым, невопрошаемым ценностям и нормам»¹. Гендерные исследования в Беларуси, безусловно, относятся к типу идеологизированного социального знания, связанного с поддержанием властных позиций.

Именно поэтому, осуществляя гендерные проекты в отечественной педагогике, белорусские исследователи занимаются воспроизводством патриархальных стереотипов под новой вывеской «Гендерное воспитание». Один из таких проектов, прошедших апробацию в Минских школах, проект «Гендерное воспитание и нравственно-половая культура школьников» направлен на реализацию стратегии укрепления института белорусской семьи, семейно-брачных отношений, всемерного повышения роли материнства и отцовства². К примеру, проектом предполагается «выявление, фиксация нормы (отклонения) гендерной идентичности воспитанников как понимание и осознание (затруднения в осознании) принадлежности к определенному полу, знание и усвоение гендерных ролей, связанных с подготовкой к супружеству, отцовству, материнству. Таким образом, гендерное просвещение в Беларуси является составной частью властного дискурса, продолжающего легитимировать патриархальные традиции. Разработка и использование гендерного подхода в общеобразовательной школе — актуальная проблема модернизации образования, в разрешении которой заинтересовано гражданское общество. «Институализация гендерного подхода на уровне учебных программ, всех типов образовательных учреждений от детского сада до академии — цель и результат взаимодействия институтов общества и государства, которые заинтересованы в развитии демократии и построении гражданского общества. Продвижение гендерного подхода на уровне общеобразовательных программ, в дошкольные образовательные учреждения и школы — только часть общего проекта. Этот процесс предполагает выработку сознательных стратегий заинтересованных участников, отдающих отчет в возможностях и барьерах становления гендерного подхода в теории и практике школьного образования»³.

Очевидна необходимость комплексной программы гендерного просвещения всех субъектов образовательного процесса. В сфере подготовки педагогических кадров необходимо повышение гендерной квалификации учителей (курсы повышения квалификации, изучение и обсуждение литературы по гендерной проблематике; участие в научно-практических конференциях, семинарах по гендерной проблематике, развитие гендерной чувствительности педагогов); обмен педагогическим опытом с учителями других школ и вузов.

В сфере образовательной деятельности необходимо внедрение гендерных знаний в преподавание гуманитарных дисциплин в школах с целью введения учащихся в поле гендерных исследований; разработка учебных планов и программ нового поколения по гуманитарным дисциплинам с учетом гендерного измерения рассматриваемых проблем; разнообразие способов подачи учебного материала, учитывающих гендерные особенности школьников (гендерные аспекты интеллектуальных, речевых, эмоциональных и личностных характеристик учащихся, стиля деятельности, особенностей взаимодействия с партнерами своего и противоположного пола, гендерные отношения и т.д.); соблюдение на практике основных принципов гендерного подхода (принцип природосообразности, принцип культуросообразности, принцип индивиду-

¹ Здравомыслова Е., Темкина А. Советский этатеристический гендерный порядок // Социальная история — 2002. Специальный выпуск, посвященный гендерной истории / Отв. ред. Н. Л. Пушкарёва. — М.: РОССПЭН, 2002. с. 47.

² Храмова. Ф. И. Гендерное воспитание и нравственно-половая культура школьников // Адукацыя і выхаванне. — 2008, № 2. — С. 38–44.

³ Штылева Л. В. Педагогика и гендер: развитие гендерных подходов в образовании / Л. В. Штылева // www.ivanovo.ac.ru/win1251/journal/journal3/shtil.htm

¹ Перрену Ф. Профессия педагога между пролетаризацией и профессионализацией: две модели перемен / Ф. Перрену // Перспективы: сравнительные исследования в области образования. Т. XXVI. — 1997. — № 3. — С. 81–99.

ально-личностного подхода, принцип ценностно-смысловой направленности, принцип самоактуализации, принцип выбора, принцип творчества и успеха, принцип доверия и поддержки); применение в рамках учебного процесса различных методов гендерного подхода (диалоговые методы: анализ конкретных гендерных ситуаций, групповые дискуссии по гендерным проблемам; игровые методы: гендерные игры (имитационные, операционные, исполнения ролей, гендерная психодрама и социодрама и т.д.); методы педагогической поддержки; методы создания индивидуального выбора.

Целью гендерного просвещения является деконструкция традиционных культурных ограничений развития потенциала личности в зависимости от пола; принятие определенной социальной роли с позиции эгалитарных процессов в современном обществе; осмысление и создание условий для максимальной самореализации и раскрытия способностей в процессе педагогической деятельности.

Реализация гендерного подхода в педагогике должна начинаться с подготовки учителей — как в период обучения в ВУЗе, так и в системе последипломного образования.

Литература

1. Здравомыслова Е., Темкина А. Советский этакратический гендерный порядок // Социальная история. — М.: РОССПЭН, 2002. — С. 47.
2. Завражин С. А. Формирование готовности социального педагога к охране психосексуального здоровья детей. — Автореф. дис. канд. пед. н. — Калуга, 2004.
3. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя. — М.: МПСИ, 1998. — 201 с.
4. Маркова А. К. Психология труда учителя. — М.: Просвещение, 1993. — 192 с.
5. Исаева Т. Е. Педагогическая культура преподавателя как условие и показатель качества образовательного процесса в высшей школе. — Ростов-на-Дону, 2003. — 312 с.
6. Исаева Т., Рожкова С. Высшая школа в гендерном ракурсе // Высшее образование в России. — 2005, № 11. — С. 154-156
7. Константинова О. А. Гендерный подход к обучению школьников: Дис. ... канд. пед. наук. — Саратов, 2005.
8. Перрену Ф. Профессия педагога между пролетаризацией и профессионализацией: две модели перемен // Перспективы: сравнительные исследования в области образования. Т. XXVI. — 1997. — № 3. — С. 81-99.
9. Смирнова А. В. Гендерная социализация в общеобразовательной школе / А. В. Смирнова. Дис. канд. соц. наук. — Н. Новгород, 2005.
10. Турутина Е. С. Гендерное образование как фактор совершенствования качества подготовки учителя // Совершенствование качества образования в педагогическом университете. Мат.-лы Всеросс. Научн.-метод. конференции, 19-21 февр. 2004 года. Том 1. — Томск, 2004. — С. 75-80.
11. Храмова Ф. И. Гендерное воспитание и нравственно-половая культура школьников // Адукацыя і выхаванне. — 2008, № 2. — С. 38-44
12. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность. — М.: МОСУ, 2000.
13. Штылева, Л. В. Педагогика и гендер: развитие гендерных подходов в образовании // www.ivanovo.ac.ru/win1251/jornal/jornal3/shtil.htm

Гендерное воспитание детей и молодежи в Беларуси

Екатерина Александрова,

магистр социологии по специальности «гендерные исследования» ЕГУ, г. Минск (Беларусь)

Проблема гендерного образования и воспитания, гендерного равенства и иные вопросы, связанные с гендерной политикой государства, для Республики Беларусь являются достаточно новыми, несмотря на то, что мы давно ратифицировали ряд международных документов, таких как Конвенция ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, Пекинская платформа действий и т.д. Конституция РБ и любые нормативно-правовые акты не допускают дискриминации, законодательство развивается в направлении создания систем защиты женщины-матери, женщины-работницы. С 1996 года существуют Национальные планы по реализации гендерной политики и обеспечению гендерного равенства, улучшению положения женщин. Правда, часто выполнение программ по изменению гендерной ситуации в стране пока носит только формальный, декларативный характер.

Все чаще и чаще слова «гендер», «гендерная культура», «гендерное образование» начинают фигурировать в различных государственных программах, направленных на подрастающее поколение. Можно даже сказать, что гендерное воспитание стало одним из приоритетных направлений воспитания детей и молодежи в Республике Беларусь. Посмотрим, как этот проект осуществляется на практике.

В 2006 году была принята «Концепция непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь», которая выделила гендерное воспитание как одну из составных частей воспитания наряду с воспитанием идеологическим, гражданско-патриотическим, нравственным, семейным, трудовым, профессиональным, экологическим и пр. В главе 7 данного документа дается следующая трактовка этого понятия:

«Гендерное воспитание состоит в целенаправленном создании условий, способствующих идентификации личности как представителя определенного пола, закреплению гендерных ролей, воспроизводству соответствующего социального опыта, формированию гендерной культуры личности. Содержание воспитательной работы по формированию гендерной культуры личности заключается в создании у обучающихся представлений о роли и жизненном предназначении мужчин и женщин в современном обществе; усвоении обучающимися знаний о сущности и содержании понятий «гендер», «гендерные стереотипы», «гендерные роли»; формировании понимания, принятия и готовности к исполнению своей гендерной роли, ценностного отношения к своей половой принадлежности, любви, браку, материнству и отцовству; недискриминационного отношения к представителям обоих полов, стремления к достижению понимания во взаимоотношениях» [6, гл. 7, § 77-78].

Далее следует поэтапная программа гендерного воспитания человека от детского сада до ВУЗа [6, гл. 7, § 80]. Предполагается, что на дошкольной стадии образовательного процесса закладываются основы представлений о гендерных различиях, создается гендерно типичная воспитательная среда посредством выбора одежды, причёски, игрушек и игр, круга общения и детской литературы. В младших классах следует прививать социальные нормы мужественности и женственности. В средних классах должны быть освоены соответствующие роли и стереотипы. В старших классах, техникумах, училищах личность выстраивает собственный гендерный профиль, отмечается критическое отношение к гендерным стереотипам и всем проявлениям дискриминации, стремление к достижению взаимопонимания между полами. На заключительной

ступени воспитательного процесса, в ВУЗе должно быть закреплено ответственное отношение личности к любви и браку, рождению и воспитанию детей.

Такова официальная точка зрения на гендерное воспитание, представленная в Конвенции. В связи с нововведениями в законодательстве, Министерство образования в 2007 году начало работу по внедрению гендерного воспитания в учебный процесс, разработке соответствующих программ, тренингов, семинаров, учебно-методического комплекса, курсов повышения квалификации педагогических кадров. Национальный институт образования (НИО) в связи с новыми задачами организовал, кроме того, ряд социологических исследований в общеобразовательных школах. Повсеместно была выявлена низкая гендерная культура школьников и отмечалась необходимость ее повышения [8; 11; 22].

Научные сотрудницы Центра проблем воспитания личности НИО Людмила Смагина и Алеся Чернявская, которые разработали и опробировали на школьниках спецкурс «Человек в мире семейных отношений», были удивлены беспечностью своих подопечных, которые назвали в качестве основополагающих критериев при выборе будущего спутника жизни материальные блага как квартира, машина, высокооплачиваемая престижная работа, а также привлекательная внешность и дорогая одежда. Педагоги организовали в классе дискуссию на эту тему и в конце занятия, по их словам, ученики «убедились в том, что муж в первую очередь должен быть мужественным, ответственным, способным защитить семью в любой сложной ситуации, любящим детей, а жена, помимо внешней привлекательности, должна быть еще и хорошей хозяйкой, понимающей подругой» [25].

Флора Храмцова, научный работник того же института, видит самый яркий показатель гендерной необразованности школьников в том, что больше половины подростков не усматривают ценности в целомудрии. Она делает вывод о том, что необходимо, чтобы педагоги стали работать на основании гендерного подхода и посредством факультативов, классных часов и спецкурсов обеспечили информационно-просветительскую работу в этом направлении. Гендерное воспитание должно быть направлено, по ее мнению, на воспитание сексуально-репродуктивной культуры, формирование семейно-супружеских ценностей, физического и нравственного целомудрия, воздержания от сексуальных добрых отношений.

Храмцова является не только автором соответствующего курса для старшеклассников («Гендерная культура личности»), но и руководителем целого проекта «Гендерное воспитание и нравственно-правовая культура школьников», который был выполнен по заказу Минстерства образования в 2007 году. Обосновывая актуальность проблемы, она пишет: «Государственная стратегия на укрепление белорусской семьи, семейно-брачных отношений, всемерного повышения роли материнства, отцовства определяет в качестве педагогического приоритета задачу формирования нравственно-правовой и гендерной культуры школьников как личностной характеристики, отражающей освоение многообразия социальных ролей с учетом половой принадлежности, понимание собственной природной уникальности, принятие морально-этических ценностей любви, семьи, брака» [22, с. 8]. Гендерное воспитание, по мнению Храмцовой, — это «целенаправленный процесс формирования у воспитанников взглядов на единство и взаимообусловленность биологической, психосексуальной и социокультурной природы человека, закономерности становления мужественности (маскулинности) и женственности (феминности) через освоение социальных ролей, норм, ценностей, идеалов, морали современного общества» [22, с. 11]. Гендерная социализация должна быть направлена «на сохранение выживаемости человека и человеческого рода» [23, с. 40].

Рассуждая о показателях гендерной культуры личности, Храмцова на первый план выдвигает знание усвоение гендерных ролей, подготовленность к супружеству, материнству и отцовству, а уж затем неприятие дискриминации по признаку пола и равномерное распределение домашних обязанностей [23, с. 41]. И такая позиция отражает, в принципе, всю ситуацию с гендерным воспитанием в целом: большинство попыток подойти к гендерной проблеме в нашей стране в итоге сводят эту проблему к вопросам семейных отношений.

Приведу пару симптоматичных высказываний. Зам. директора Центра проблем воспитания Л. И. Смагина, например, утверждает, что президентская программа «Дети Беларуси» направлена на «утверждение идей гендерного равенства, потому как она предусматривает необходимость подготовки детей и молодежи к семейной жизни» [16, с. 5]. На научно-методическом семинаре «Формы и методы воспитания гендерной культуры и культуры семейных отношений», который проводился НИО полгода назад, во вступительном слове было сказано, что гендерное воспитание подросткающей личности имеет особую важность в свете ситуации, когда вопросы демографической безопасности белорусского государства стоят довольно остро [16, с. 3].

Не удивительно, что сейчас Министерство образования в рамках реализации проекта по гендерному воспитанию разрабатывает программу по этике и психологии семейных отношений. Программа будет окончена к 2010 году и охватывает все ступни школьного образования с 1 по 11 классы, что составит от 7 до 14 занятий в год в зависимости от возраста учеников. Вторая часть образовательного проекта будет посвящена изменению содержания курса «Человек. Общество. Государство» посредством дополнения его семейной проблематикой. В некоторых школах занятия по семейному воспитанию уже практикуются — как факультативы. Например, педагог-психолог гимназии № 3 г. Минска В. А. Пархоц ведет авторский курс для старшеклассников «Психология семейных отношений».

Таким образом, можно заключить, что термин «гендер» в белорусской образовательной системе не имеет никакой феминистской нагруженности. Гендерный подход трактуется в полоролевом ключе. Детям прививаются «истинно мужские и истинно женские качества» [11, с. 100], «правильная» половая идентичность с набором традиционных мужских и женских качеств. Такой подход можно назвать анти-гендерным либо псевдо-гендерным.

Доходит даже до случаев биологического детерминизма. Звучат предложения работать с детьми по принципу «разный пол — разный мозг» [24]. Еще один пример можно найти в журнале «Директор школы», где была помещена статья педагогини из Бурятии, которая, выступая за раздельное обучение мальчиков и девочек. Она аргументировала эту необходимость апелляцией к последним достижениям генетики, которые показывают, что у мальчиков вследствие совместного «бесполого» обучения «отмечается постепенное разрыхление Y-хромосомы и перерождение ее в женскую X-хромосому» [4, с. 66], и уже в следующем поколении их детородная способность снижается, они перестают быть сильными и смелыми и все больше склоняются к прилежанию и старательности.

Кстати, в минской школе № 134 с 2003 года реализуется проект по раздельному обучению мальчиков и девочек в начальной школе — в кадетских классах и классах «Алеся». Школа декларирует, что цель воспитательной работы в кадетских классах — формирование гражданской направленности личности, чувства патриотизма, ответственности и самодисциплины, готовности к службе в Вооруженных силах Республики Беларусь. В классах действует авторская программа идеологического воспитания юных защитников Отечества. В женских классах «Алеся» девочки обучаются, как стать хозяйкой, матерью, хранительницей домашнего очага, ведется подготовка

к самостоятельной трудовой деятельности. В связи с этими целями дополнительными предметами для мальчиков являются тайский бокс, бальный танец, иностранный язык, для девочек — театр моды, восточный танец, этикет, иностранный язык.

Ясно, что при таком подходе о трактовке гендера в феминистском ключе говорить практически не приходится. Несмотря на это, есть исследователи, даже в рамках того же НИО [см. работы Г. Е. Смотрицкой и С. Д. Матюшковой], которые высказываются критически по отношению к сложившейся ситуации и предлагают альтернативные подходы. Обобщив всю критику, можно выделить следующие проблемы:

- ❖ гендерные представления не только современных школьников, но и учителей очень поверхностны и отражают существующие в обществе стереотипы в соответствии с традиционными представлениями о маскулинности и феминности [8, 17, 18, 19, 20]. Уровень гендерных знаний педагогов остается низким, а уровень дискриминирующих действий с их стороны — довольно высоким;
- ❖ учителя настроены скептически по отношению к гендерной проблематике, подавляющее большинство из них (73%) не видят никакой надобности во внедрении гендерного подхода в обучение [18];
- ❖ гендерное воспитание носит локальный и бессистемный характер [19];
- ❖ часто гендерное воспитание заменяется половым просвещением либо всецело сводится к семейному воспитанию;
- ❖ отсутствует должное научно-методическое обеспечение, которое бы помогло педагогам наладить процесс гендерного воспитания [19];
- ❖ школьные учебники имеют гендерно несбалансированное содержание [5, 7, 21].

Некоторые педагоги и методисты, однако, не только критикуют сложившуюся ситуацию, а предлагают свои, альтернативные модели проектов гендерного воспитания, основой которого стало бы равенство условий и требований для обоих полов, ориентация на партнерство во взаимоотношениях. Вот план практических действий, предложенный С. М. Вафиной [2, с. 42]:

- ❖ расширение зон самореализации (например, поощрение девочек к техническому моделированию, а мальчиков — к самообслуживанию);
- ❖ организация равноправного сотрудничества мальчиков и девочек в совместной деятельности;
- ❖ снятие традиционных культурных запретов на эмоциональное самовыражение мальчиков;
- ❖ организация самопоощрения и повышения самооценки девочек;
- ❖ привлечение к воспитанию обоих родителей.

Такой подход, по ее мнению, способствовал бы расширению возможностей представителей обоих полов, их лучшей социализации и самореализации.

Налицо следующая проблема: люди, которые занимаются разработкой гендерной проблематики в законодательной сфере, как и в сфере образования, недостаточно осведомлены о сути проблемы, даже порой просто невежественны. Однако приходит в голову и другая догадка. Может быть, они как раз-таки и неплохо осведомлены, но сознательно вовлекают термин «гендер» в широкий оборот с тем, чтобы «обезвредить» его, придав ему совершенно «невинное», традиционное звучание. Так или иначе, гендер у них сводится к отношениям полов, материнству, отцовству, отношениям в семье, а вопросы равенства сводятся к взаимоуважению. Детям предлагается осваивать типичные роли и вырабатывать позитивное к ним отношение. Такая трактовка исключает любой намек на феминизм и социальную критику. Так что пока остается только констатировать следующее: «гендерные стереотипы в наше время продолжают транслироваться и закрепляться через такой институт социализации как школа» [1, с. 20].

Литература

1. Амосова Т. В. Гендерная социализация в школе // Адукацыя і выхаванне. — 2007, № 7. — С. 20–24.
2. Вафина С. М. Диалог разнообразия: о воспитании гендерной чуткости // Пазашкольнае выхаванне. — 2008, № 9. — С. 39–42.
3. Гендерное воспитание молодежи: учеб.-метод. пособие / Сост. С. Н. Бурова, О. А. Янчук. — Мн., 2008.
4. Козырева С. Гендерный аспект начального образования // Директор школы. — 2007, № 9. — С. 65–70.
5. Иванова Е. Гендерные аспекты школьного образования // Мы — женщины. — 2005, № 25/9. — С. 34–36.
6. Концепция непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь // Зборнік нарматыўных дакументаў Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. — 2007, № 2.
7. Матюшкова С. Д. Гендерный анализ учебных пособий «Человек. Общество. Государство.» для VIII–XI классов общеобразовательной школы // Веснік адукацыі. — 2007, № 1. — С. 31–35.
8. Матюшкова С. Д. Основные теории конструирования гендера и их отражение во взглядах старшеклассников // Адукацыя і выхаванне. — 2006, № 7. — С. 61–65.
9. Матюшкова С. Д. Роль родителей в воспитании детей разных полов: взгляды педагогов и старшеклассников // Адукацыя і выхаванне. — 2008, № 4. — С. 9–12.
10. Программа воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь [от 24.11.2000, № 475] // Праблемы выхавання. — 2001, № 4. — С. 4–128.
11. Прокопчик Е. Г. Гендерная культура учащихся // Праблемы выхавання. — 2004, № 1. — С. 99–107.
12. Прокопчик Е. Г. Гендерная культура подростков как педагогическая проблема // Праблемы выхавання. — 2005, № 4. — С. 55–60.
13. Прокопчик Е. Г. Гендерная культура учащихся: педагогические условия формирования // Чалавек. Грамадства. Свет. — 2006, № 5. — С. 24–30.
14. Смагина Л. И., Чернявская А. С. Жизнь — хороший учитель, но не слишком ли дорого она берет за свои уроки? // Адукацыя і выхаванне. — 2008, № 2. — С. 66–71.
15. Смагина Л. И., Чернявская А. С. Учимся выбирать будущего спутника жизни // Адукацыя і выхаванне. — 2008, № 3. — С. 33–37.
16. Смагина Л. И., Чернявская А. С. Уроки будущим мужьям и женам. — Мн., 2007.
17. Смотрицкий А. Л., Смотрицкая Г. Е. Гендерные стереотипы как факторы социализации учащихся в общеобразовательной школе // Адукацыя і выхаванне. — 2006, № 1. — С. 27–35.
18. Смотрицкая Г. Е., Смотрицкий А. Л. Формирование гендерной культуры как одно из приоритетных направлений воспитания подрастающего поколения // Адукацыя і выхаванне. — 2006, № 11. — С. 26–30.
19. Смотрицкая Г. Е. Гендерное воспитание детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь: проблемы и перспективы // Веснік адукацыі. — 2008, № 7. — С. 16–21.
20. Смотрицкая Г. Е. Условия гендерной социализации учащихся в процессе внеклассной работы // Веснік адукацыі. — 2007, № 3. — С. 49–53.
21. Смотрицкая Г. Е. Учебная литература по гуманитарным предметам как фактор гендерной социализации школьников // Веснік адукацыі. — 2007, № 11. — С. 37–42.
22. Храмцова Ф. И. Гендерное воспитание и нравственно-половая культура школьников (технология проектирования и реализации инновационного проекта) // Адукацыя і выхаванне. — 2008, № 1. — С. 6–13.
23. Храмцова Ф. И. Гендерное воспитание и нравственно-половая культура школьников (технология проектирования и реализации инновационного проекта) // Адукацыя і выхаванне. — 2008, № 2. — С. 38–43.
24. Чикурова Н. Играем по гендерным правилам // Директор школы. — 2006, № 1. — С. 63–65.
25. Юрчик И. Чему не учат в школе. Пока... // Рэспубліка. — № 154 (4333), 25 августа 2007 г.

Books for Children Through «Gender Lenses»

Volha Hapeyeva, Olga Plakhotnik

Ольга Плахотнік,

кандидат філософських наук, магістр соціології з гендерних досліджень, Харківський центр гендерних досліджень, ХЖО «Крона»;

Вольга Гапеева,

письменница, магістр соціології з гендерних досліджень, м. Мінськ (Білорусь).

Introduction

Children's literature is not neutral in gender aspect: all edges of gender relationship in a particular society are reflected in books of this kind. Our childhood in the late Soviet and post-Soviet times was accompanied by very gender-specific books, which were really sexist ones. Now we have realised how discriminative the majority of books for children in our countries are — all kinds of books, from fairy-tails and «sweet stories» for babies to fiction-books for teenagers. (Another kind of books — learning workbooks and hand-outs — are rather sexist as well, but this topic has been investigated by a number of researchers¹).

The analysis of children's fiction literature from gender point of view has been done already by number of authors². We will emphasise the main conclusions from this research later in this essay. That is why we have decided to analyse another kind of children's literature, which is still very rare in Belarus and Ukraine, but quite popular in the West. We mean «feminist books» (or gender-equality oriented). Particularly we will observe «feminist books» for girls in pre-teenager age.

We suppose this essay is the first part of a much bigger research, devoted to feminist literature for boys and girls of different ages. But we have decided to start from «books for little girls» because we were inspired for this work by the story about the European feminist publishing houses in the 1970s – 1980s, and, particularly, by the Adela Turin's series of books³.

So, the aim of this essay is: to analyse such cultural phenomenon as «feminist books for little girls» and propose the possible classification of this kind of books. Also we suppose to compare the European and American tradition in this field and to analyse the post-Soviet publishing space in the aspect of «feminist children's literature». Additionally we will propose the examples of «feminist» tails for girls from our current joint project in this direction.

¹ There are a number of researches in this field, particularly, in Russian: Барчунова Т. В. Сексизм в букваре // ЭКО, 1995. — № 3; Котлова Т. Б., Смирнова А. В. Гендерные стереотипы в учебниках начальной школы // Женщина в российском обществе, 2001. — № 3-4; Смирнова А. Учимся жить в обществе. Гендерный анализ школьных учебников. — М.: Издательство ЗАО «Олита», 2005 and others.

² See, for example, in Russian: Темкина А., Здравомыслова Е. Социальная конструкция гендера и гендерная система в России // Гендерное измерение социальной и политической активности в переходный период: Сб. статей / Под ред. Здравомысловой Е., Темкиной А. — СПб.: Труды ЦНСИ, 1996. — Вып. 4. — С. 5-13; Попова Л. В. Гендерная социализация в детстве (или Что нужно знать воспитателям о том, как девочки и мальчики учатся «быть женщинами и мужчинами») // Гендерный подход в дошкольной педагогике: теория и практика / под ред. Л. В. Штылевой. — Мурманск: ОУ КРЦДОиРЖ, 2001. — С. 40-47; and others.

³ We are grateful to Prof. Muriel Rouyer who introduces this project and these books for us.

1. The problem of gender display in children's literature

The topic of children's literature is actually wide and rich. Today it is additionally complicated by the problem of children's reading as it is — in the context of total computerising of cultural life. We would not like to discuss the influence of computer or multimedia games compared to books' influence. We have got the presupposition of children's reading — but of what books?

The bookshelf of any child is composed from several sources. But what is definite is the extremely important role of an adult in this process. For example, if parents are non-reflective, market-oriented persons, the range of child's books will include very different samples, but the majority of them will be sexist. On the other hand, intelligently thinking parents would promote gender-neutral or «feminist» books for their children.

We realise that Western book market proposes an extremely wide choice, including those ones which touch upon gender aspects. Unfortunately, Post-Soviet space is full of low-quality books for children (in the sense of gender aspects as well as other aspects). Except for fiction-books, there is a huge number of special books of rules and tips «for girls» and «for boys» which represent totally different worlds of different genders. Contemporary gender analysts critique a lot this type of books¹.

If to analyse only fiction-literature, published in Post-Soviet countries, it is absolutely obvious that it reflects existing gender system in an emphasised way. For example, reading of the folk tales to kids is still very popular in our region, but from gender point of view these tales are very patriarchal. Analysing the content of different children's reading, L. Shtylyova concluded: «The researches were carried out in several countries and the existence of tough gender stereotypes was found out. For instance, it was noted that males in tales and stories for children predominate over females as 11:1. In tales with animals as main characters, the male predominance is 95:1 (data of West children's reading) [...] Representation of males and females in children's books is also completely different. Male work is to search for adventures and to be outdoors, their actions have to be independent and strong. Girls and women are usually passive, limited and waiting for help...»².

We would like to add that all «classic» children's literature, published in Post-Soviet space, proposes very traditional, patriarchal gender roles — from «soft» (where girls participate in adventures together with boys in the role of an assistant) to «hard» (where girls are isolated from boys and/or confronted to them). There are only few exceptions — books by A. Lindgren and some very new books, which will be analysed later.

Another aspect of this problem concerns two different modalities of influential information in children's literature: contextual and visual ones i. e. text and pictures. The last is very important and extremely influential in early age books. There are a number of researches in this direction: for example, Roger Clark & Heather Fink³ conclude that the total majority of children's books' pictures demonstrates and accents gender difference

¹ For example, see (in Ukrainian): Кись О. Інструкція до гендерного конструктора // Я. — 2005, № 2. — С. 10-13; Бурейчак Т. Як стати справжнім чоловіком: універсальні енциклопедії для хлопчиків та їх поради // Я. — Спецвипуск «Права чоловіків в контексті рівних прав та можливостей», С. 10-12; and others.

² Штылева Л. В. Гендерное измерение образования: всплывающая Атлантида // Гендерные исследования в гуманитарных науках: современные подходы. Материалы международной научной конференции. Иваново, 15-16 сентября 2000 г. Часть I. Методология, образовательная политика, философия. — С. 63-69.

³ Clark R., Fink H. Picture This: A Multicultural Feminist Analysis of Picture Books for Children // YOUTH & SOCIETY, Vol. 36 No. 1, September 2004, p. 102-125.

and competition between boys and girls. At the same time cooperation is possible only inside of homogeneous social groups (by gender, oppression, weakness, etc.).

There are some other aspects of this problem: inclusion of consumer patterns into the contemporary Post-Soviet children's literature. Reprinting of very old and popular books illustrated by very modern (new-fashion) pictures. Often the consequence of such situation is the additional sexualisation of female images. We have met, for example, the book of classic kid's poems by A. Barto (famous Soviet poet) illustrated by a bit corrected erotic pictures from pin-ups¹. This is an extremely sexist case, we think, produced by ordinary market-consciousness.

As we have mentioned before, the exception from the majority of very discriminative children's books in our region is books by Astrid Lindgren². Of course, in the context of feminist children's literature the main Lindgren's character is Pippi Longstocking.

As T. Meri has written, «all over the world, Pippi Longstocking has encouraged generations of girls to have fun and to believe in themselves. In the process, she has done wonders for gender equality...»³. A lot of theorists emphasise a great role of Pippi's image for emancipation of girls and deconstruction of gender roles: «Pippi is fun because she breaks with conventional ideas about how girls should behave and also, perhaps, makes fun of adults' gender roles in the process»⁴. Famous Amelia Bloomer Project (we will talk about it later) calls A. Lindgren's books as «the best feminist children's books»⁵.

It is a controversial point whether Pippi actually proposes the resource for girls' identification (because she is a very excessive person, immersed into tale's context), but we must agree with the emancipating influence of Pippi's image on children of both sexes.

Another book by A. Lindgren, «Ronia, the Robber's Daughter» can be called feminist as well, because it proposes very bright women images — Ronia and her Mother, Lovis. As Roni Natov writes, «the two most feminist, radical child power works of Astrid Lindgren, Pippi Longstocking and Ronia, the Robber's Daughter, represent opposing sides of pastoral writing»⁶. We would like to add that male's images in this tale propose also very flexible number of behaviour patterns — from traditional masculine style of robber's life to sensitive attitudes, man's tears etc.

Concluding this chapter it's necessary to emphasise that gender roles of a particular society are reflected in literature, including children's books. As Post-Soviet gender regime is rather patriarchal, so are the books for children. Exceptions are rare, mainly translated from the European languages (the brightest example is A. Lindgren's books), but their examination brings us to the conclusion that it is much easier to propose emancipating images for girls (Pippi, Ronia) than to deconstruct the model of hegemonic masculinity for boys.

2. Feminist books for little girls: common and specific

Since the 1960s, feminist critics started the process of examining the way we read, write, and discuss literature. It became visible that a typical author, reader, and critic were a male, whose thoughts recorded the important facts and fictions of the culture.

Feminist criticism plays a leading role in questioning traditional assumptions about literature — images, roles, and stereotypes that support and promote patriarchal values. Feminist critics not only challenge the interpretation of classic texts but investigate traditional focus on male authors to the exclusion of women writers, and the privileging of certain types of literature over others. Non-traditional formats (e. g. letters, diaries, treatises and children's literature) became worth re-examining.

Female differences have until recently been slighted or perceived as inadequate or undeveloped. Most psychological theories were based on the observation of men and ignored the way women differed. What difference does it make if the feminine perspective is acknowledged and valued, if the different voice is heard? New metaphors are possible for perceiving ourselves in relation to one another and to our environment. Gilligan calls for a psychology of love and morality that «encompasses both knowledge and feelings, for a language that conveys a different way of imagining the self in relation to others»¹.

Nancy Chodorow views gender identity as shaped by the shifting union and separation from the mother. While boys define their identity by difference and separation, not relation, to the mother, girls continue to define themselves relationally. The male child will tend to repress the feminine within him and devalue the feminine in the outside world.

Girls traditionally read across the boundaries of gender, they can take their brothers' books as well as their own, but boys have been limited by the gender division. Segel writes: «In a society where many men and women are alienated from members of the other sex, one wonders whether males might be more comfortable with an understanding of women's needs and perspectives if they had imaginatively shared female experience through books, beginning in childhood. At the least, we must deplore the fact that many boys are missing out on one of fiction's greatest gifts, the chance to experience life from a perspective other than the one we were born to — in this case, from the female vantage point»².

The feminist aesthetic is guided by the psychological point that the text of a book can enter the text of our lives, that images make images, and may bring hope, even healing.

In Western Europe and the USA the feminist literature critique appeared in the early 1970s while on the post-soviet territory serious researches were started only in the last decades. It is important to remember that, as A. Kolodny concluded, «literature is a social institution that exists not only in the frameworks of its own literary tradition, but those material and mental social phenomena from which it originates»³. Applying the terminology of Bourdieu it is possible to say that literature creates its own field in which certain forces act, which in their turn «influence everyone who enters the field depending on the position he or she takes»⁴.

Among the books that are read at school for literature classes it is almost impossible to find a female character with whom an intelligent and independently thinking girl-student would like to associate herself. Female images of classic and even modern literature present a woman as a weak and submissive creature with no initiative. Why is it so? The answer is on the surface, the female characters that are presented in the literature are created by men, and men write them from their patriarchal position which is required from them by the social system.

¹ <http://www.umor.onru.ru/umor/open/1978> — the pictures by S. Bolotnaya for the book by A. Barto «Poems for Kids» («Поф-ПРЕСС», Ростов-на-Дону, 2005). The source of images on www.pinUp.ru

² See, for example: <http://childrensbooks.about.com/cs/authorsillustrato/a/astridlindgren.htm>

³ Meri, T. Pippi Longstocking: Swedish rebel and feminist role model // http://www.sweden.se/templates/cs/Print_Article____11230.aspx

⁴ Ibid.

⁵ <http://childrensbooks.about.com/cs/forparents/p/ameliabloomer.htm>

⁶ Natov R. Pippi and Ronia: Astrid Lindgren's Light and Dark Pastoral // www.sbi.kb.se/Natov.pdf

¹ Lundin A. In A Different Place: Feminist Aesthetics and the Picture Book // <http://www.scils.rutgers.edu/~kvander/books/cyberlibrarya.html>

² Ibid.

³ Колодны А. Танцы на минном поле. Некоторые наблюдения относительно теории, практики и политики феминистской литературной критики. // Введение в гендерные исследования. Ч. II: Хрестоматия / Под ред. С. В. Жеребкина. — Харьков: ХЦГИ; Спб.: Алетейя, 2001. — С. 826.

⁴ Бурдые П. Начала. Choses dites: Пер. с фр. / Pierre Bourdieu. Choses dites. Paris, Minuit, 1987. / Перевод Шматко Н. А. — М.: Socio-Logos, 1994. — С. 167-177.

Out of the other means of socialization such as family, language and mass media, literature plays not the least role. Thus, for example, N. Frye¹ while investigating the literature history points out one of the strongest and most typical archetypal pattern that is a brave man who travels and rescues a weaker person. Feminist critics try to go further and find the female characters that would possess the same qualities and build up an alternative pattern.

K. Vandergrift presented the model of female voices in youth literature. It combines literature and feminist theory².

The Children's Literature Association charged a committee that in 1985 suggested a list of significant children's books that everyone should know. It includes 63 titles and only 17 were written by women, 2 — by husband-wife teams and none by the member of a racial or ethnic minority.

¹ Vandergrift K. A Feminist Research Agenda in Youth Literature // Wilson Library Bulletin, October 1993, p. 25.

and her neighbour Cinder Edna each worked sunup to sundown for their wicked stepmother and stepsisters. But while Cinderella had the good fortune to be rescued by her fairy godmother, Edna was strong, self-reliant, and spunky and she lived happier ever after). The second strategy is to create a new story that would shake the stereotype and show that boys can do «girls» job and vice versa.

- ❖ Re-written classical fairy-tales
- ❖ Newly-created tales with non-stereotype protagonists
- ❖ Non-fiction guides with tips
- ❖ Non-fiction historical stories about famous women

3. Feminist publishing projects in Europe and the USA and the books for children

One more problem is distribution and spreading of this kind of books. For it is not enough to write or to publish them. They should reach the reader somehow and it is not an easy thing to achieve with scarce financing of school libraries and their conservatism.

At the end of the 1970s there appeared the publishing initiative «Editions des Femmes», which transmitted the feministic ideas. It published a number of different books revealing sexism and patriarchal stereotypes trying to show the alternative world of women that has the right to exist and be happy as well. Among the others they also published the books by Adela Turin.

¹ http://www.ducotedesfilles.org/fr/etude_frameset.html

The tales that were issued in the frameworks of this initiative promote non-sexist images for girls. For example, «Rose Bonbon» in which the she-elephant doesn't want to become rose as the rest of the group are and grows up a grey one. Another tail is about tortoise Clementina, who was so exhausted by her house (full of duties and different troubles) that one day she left it and became really free and independent. We think this tails propose very bright feminist metaphors for young girls and help them to assimilate feminist values.

One of the projects in the frameworks of which books that feature strong female characters is Amelia Bloomer Project. The Project recognizes notable children's books and young adult books with its annual list of recommended feminist books for the youth. The list includes children's picture books, intermediate books, and young adult books, both fiction and non-fiction. The Amelia Bloomer Project was developed by the Feminist Task Force of the American Library Association's Social Responsibilities Round Table (SSRT). The Feminist Task Force was founded in 1970, and it established the Amelia Bloomer Project in 2002 to memorialize the legacy of nineteenth-century feminist activist Amelia Bloomer. Each Amelia Bloomer Project booklist is divided into three categories: picture books, intermediate books, and young adult books. Each of those categories is subdivided into fiction and non-fiction. Every entry in the bibliography includes

- ❖ author
- ❖ title
- ❖ publisher
- ❖ year of publication
- ❖ list price of the book
- ❖ ISBN
- ❖ recommended grade levels
- ❖ one sentence description of the book.

The criteria used by the Amelia Bloomer Committee in selecting books include:

- ❖ Significant feminist content
- ❖ Excellence in writing
- ❖ Appealing format
- ❖ Age appropriateness for young readers

While choosing the books for the list the committee pays attention to the following questions: Would the story change if the protagonist were male instead of female? Does the material show an awareness of gender-based inequalities with action to change these? Do females blaze new trails for themselves and those who follow them? Do females use power for purposeful action and empowering others? Is the character true to her? Do girls and women take on non-traditional roles?

Examples of the books included into the list are:

- ❖ Hill, Susanna Leonard. «Punxsutawney Phyllis». Courageous woodchuck Phyllis aspires to be the next official weather-predicting groundhog despite the fact that it's always been a male job.
- ❖ Timberlake, Amy. «That Girl Lucy Moon». Lucy Moon is a girl who sees injustice and isn't afraid to fight it; when she starts a campaign to fight corruption in her home town and is made a scapegoat, she learns that one person really can make a difference.
- ❖ Best, Cari. «Sally Jean, the Bicycle Queen». When Sally Jean outgrows her faithful bicycle and her parents can't afford to buy her a replacement, she uses her knowledge and ingenuity to build a new one.

The other author who promotes gender equality literature for girls is Catherine Dee. She works at the project «Empowering Girls».

While working in a small Publishing house Catherine realized that there were few books available to help girls develop strong self-esteem and stand up for themselves. To fill this gap, she wrote *The Girls' Guide to Life: How to Take Charge of the Issues That Affect You* (Little, Brown & Company; second edition released in 2005). Next came a companion book of empowering quotations, *The Girls' Book of Wisdom*, followed by three more titles in the same format: *The Girls' Book of Friendship*, *The Girls' Book of Love*, and *The Girls' Book of Success*.

Catherine Dee is an award-winning author of inspirational, non-fiction titles for girls. Dee's other girls' books in a series encouraging girls to become the leading women of the future. She has her own website¹.

Catherine Dee's empowering series contains new activities, motivational stories, and advice for girl, the revamped *Girls' Guide to Life* is an encouraging and hopeful answer to the questions of girls everywhere. Thus, for example, *The Girls' Guide to Life* is a tool girls can and should use to take charge of their lives. With sections on personal life, school, and society, Dee has provided a friendly resource to consult on a plethora of issues and problems. The Guide shows girls their true worth, what they are capable of, and how it is not as hard to achieve their goals as it may seem. While instilling a sense of self importance, this book also urges girls to support each other and join together to close the gender gap. Full of fun activities, quizzes, creative endeavours and encouraging tales, this book inspires girls to action. Catherine also does workshops and speaks to girls and mother/daughter groups.

Inspired by the example of the above described initiative we also decided to represent the book project for little kids in our courtiers (Ukraine and Belarus).

4. Our project of such kind of books (tales for little girls)

As we have mentioned before, there is a joint Belarusian-Ukrainian project (the book of feminist tails), which is in the process now. We write small stories for children and hope to publish them as a separate book in our native countries (Belarus and Ukraine). You can read two of them as the examples.

Volha Hapeyeva

About the Bird with a Red Wing

Once upon a time there lived a bird. It has one red wing and the other was white. The thing is that other birds, which lived in the same city, had only white wings and they laughed at the bird with the red wing. So the bird had to wear mittens to hide its red wing. It was ok in winter, because other birds also put on the mittens and the bird was just like the others. But in spring, summer and early autumn it had to sit at home or fly at nights when the others were sleeping.

One evening the bird was sitting on the window-sill and was whispering some story. There was nobody around but suddenly it heard some voice:

- Hello bird? How are you doing?
- Who is this talking?
- It is me, wind.
- Can you hear what I am saying?

¹ www.empowergirls.com

— Sure, and I like your stories very much. They are very beautiful as you are.
 The bird was very polite and said:
 — Thank you, Wind.
 — Not at all. What you are doing tonight?
 The wind was very brave and wasn't afraid of anything.
 — Nothing special. — Answered the bird.
 — Then why don't we fly together to the sea shore and listen to the music. Today the waves are giving a concert.
 — Great.
 After the concert the wind saw that the bird was a little bit sad and it asked:
 — Dear bird, what is wrong with you?
 — Maybe you think that I can't be your friend.
 — Why?
 — I am not a wind, I am just a bird.
 — So, what? We both can fly. What else do we need to have in common?
 — Do you really think so? Oh I am so happy that I can call you my friend.
 — Sure you can. By the way, do you like to travel?
 — Yes, I adore it. But...
 — What? What's wrong?
 — Oh, then it is very difficult to come home.
 — Why?
 — Usually I travel on my own, so I speak to nobody and I haven't got friends to tell them about my journeys. Never mind, better tell me where have you been last Friday?
 — Oh, I visited one far country. It is very cold there. People wear warm coats and mittens as you do. Dear bird, are you cold too?
 — No, it is just. Well, so, er.
 The poor bird didn't know how to tell the wind that it had one red wing. It was afraid that the wind would laugh at its red wing and won't want to be friends with the bird.
 The bird thought for the wind, it didn't let the wind decide itself. The bird has lived too long with the other birds and it thought that all the others are like its birds-neighbours.
 But does it really matter for the wind what colour your wing is?
 If some day you meet this bird, please, tell it that the wind likes all colours.

Olga Plakhotnik

The Tale about the Flower Who Knew How to Say «No»

Once upon a time there lived a wonderful Flower. She was so beautiful that everybody noted her among thousands other plants and was excited of her unreal beauty. But she was also very polite and kind and well-bred.
 A lot of bees, wasps, bumblebees arrive to her:
 — Nice Flower, give us to drink your nectar!
 — You are welcome... — Flower refuses nobody.
 The insects drink all her nectar, rumple tender petals, and broke stamina.
 Some grass asked her:
 — Dear Flower, we would like to grow only near you because you are so beautiful!
 She agrees again, and someone else's roots press her, take the last water drops from the ground.
 Some maggot is creeping and asking to eat her leaves. Flower allows this too.

With every new day she is becoming more and more sick and weak. She is still beautiful, but very exhausted and used up.

— Honey, — suddenly someone calls her from the grass. — You have to learn how to say «no», otherwise you will die.

Flower really wants to live, she doesn't want to die. That is why she brings together last crumbs of her strength, and then she started to say «no»: firstly to maggot, then to insects, then to others who wanted to use and damage her.

At the beginning it was so difficult because she felt ashamed and guilty. But she wanted to live and be happy, so she remember all the time that voice from the grass.

Flower has saved herself by learning how to say «no»...

Conclusion

The impact of the feminist literature critique is great. There were researched and discovered a number of texts written by females. A lot of works written by males and females starting from the ancient times till modern times were analyzed. New interpretations of classical literature works were proposed, new terminology and means of critique is used as well as new techniques of reading are introduced.

All this gives us the hope that we can change the situation and make this society more tolerant and attentive to all members and not only to those who are in an advantageous situation.

Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости

Збірник доповідей
Міжнародної науково-практичної конференції
Харків, 13-14 жовтня 2008 року

Упорядники видання: Ольга Плахотнік,
кандидат філософських наук, ХЖО «Крона»
Людмила Гуслякова,
директор освітніх проектів ХЖО «Крона»
Тетяна Ісаєва,
*«Харківський обласний центр молоді»,
гендерний ресурсний центр*

Комп'ютерна верстка: Касвінов К.
Дизайн обкладинки: Дрьоміна О.

Підписано до друку 11.11.2008. Формат 84х90/8.
Гарнітура JournalC. Папір офсетний.
Друковано на ризографії. Наклад 100 прим.

Видавничий Дім «Райдер»
Україна, м. Харків, пр. Гагаріна, 20, оф. 1306.
Тел.: 703-40-87, 703-40-97, 703-44-08, 703-44-09.
info@rider.com.ua <http://rider.com.ua>